

Het jeugdwerk van Henriëtte Roland Holst-van der Schalk gezien in verband met de tijd van ontstaan

<https://hdl.handle.net/1874/362955>

HET JEUGDWERK

VAN HENRIETTE ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK

gezien in verband met de tijd van ontstaan

H. M. Driessens

N.V. DRUKKERIJ „VADA”, WAGENINGEN — 1943

HET JEUGDWERK
VAN HENRIETTE ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK
gezien in verband met de tijd van ontstaan

*„Aan het oude en het nieuwe heeft iedere poëzie
deel, zooals een kind, schoon een nieuw schepsel
van eigen wezen, het door vroegere geslachten
verworvene in zich draagt”.*

(De Nieuwe Geboort. Inleiding. 1e druk).

PROMOTOR: PROF. DR. C. G. N. DE VOOYS.

A 7w 192 1943

HET JEUGDWERK

VAN HENRIETTE ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK

gezien in verband met de tijd van ontstaan

Proefschrift ter verkrijging van de Graad van
Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte aan de
Rijks-Universiteit te Utrecht, op gezag van den
Rector Magnificus L. van Vuuren, Hoogleraar
in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte,
te verdedigen op Vrijdag 21 Mei 1943
des namiddags te 4 uur, door

Margaretha Maria Ariëns

geboren te Wijk bij Duurstede

*Aan Vader en Moeder
in dankbaarheid opgedragen.*

Uit bewondering voor het werk en verering voor de persoonlijkheid van Mevrouw Roland Holst-van der Schalk werd dit proefschrift geboren. Aan de dichteres ben ik dus vóór allen dank verschuldigd, temeer omdat Mevrouw Roland Holst zo goed was mij waardevolle inlichtingen te verschaffen. Voor de grote gunst dat ik het handschrift, bevattende niet-gepubliceerde jeugdverzen, ter inzage kreeg, met de toestemming daaruit enkele gedichten in mijn proefschrift op te nemen, betuig ik de dichteres mijn oprechte erkentelijkheid.

Werd de taak van mijn Promotor op diens verzoek door Doctor G. Stuiveling verlicht, die taak bleef zwaar voor Professor De Vooy's die de laatste maanden met werk was overladen, en desondanks altijd klaar stond met hulp en goede raad. Mijn Universitaire opleiding ontving ik voor het belangrijkste deel van Professor De Vooy's; een werk-college met als onderwerp „De stijl van de Tachtigers” werd aanleiding tot het bestuderen van de stijl van „Sonnetten en Verzen in Terzinen”, de verzenbundel waarover deze dissertatie handelt.

Professor De Vooy's pleegt zijn studenten op te voeden tot zelfstandigheid, een opvoeding waarvan ik bij het schrijven van mijn proefschrift het nut eerst volledig besepte, waarvoor ik eerst nu ten volle dankbaar kan zijn. Dat ik mijn Universitaire studie onder auspiciën van Professor De Vooy's mag voltooien, strekt mij tot voldoening en vreugde.

Doctor G. Stuiveling, wiens werken over het Tachtiger-tijdperk mij een basis leverden voor deze studie, wiens colleges over Perk en Gorter ik het voorrecht had te volgen, kan ik niet genoeg dank zeggen voor de belangstelling aan mijn proefschrift gewijd. Vele kostbare uren besteedde Doctor Stuiveling aan het doorlezen, vele middagen aan het bespreken van de tekst; menige verbetering, menige aanvulling dank ik aan diens opmerkingen en aanwijzingen. Altijd zal ik mij dankbaar herinneren de vruchtbare middagen, die

ik als gast ten huize van Doctor Stuiveling mocht doorbrengen. Alle Hoogleraren, oud-Hoogleraren en Lectoren van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte zeg ik op deze plaats dank, in het bijzonder Professor van Hamel, Professor Vogelzang en Professor Langeveld, aan wie ik mede mijn Academische vorming voornamelijk dank.

Nu rest mij nog dank te brengen aan Zuster Marie Josepha, mijn eerste lerares in Nederlandse Letterkunde, thans Rectrix van het Gymnasium voor meisjes te Amersfoort, waar ik de eer geniet Nederlands te doceren. Zuster Josepha was het die in mij de liefde voor de Nederlandse Letterkunde aanwakkerde en de grondslag legde voor mijn latere studie.

Ook de vriendin die mij trouw terzijde stond bij het corrigeren van tekst en drukproeven, komt op deze plaats een woord van dank toe.

Erkentelijk ben ik ook de Nederlandse Universiteits-bibliotheken, vooral de Nationale Bibliotheek, die door stipte verzorging van mijn aanvragen het hare bijdroeg tot het doen ontstaan van dit proefschrift.

Tenslotte dank ik de N.V. Drukkerij „Vada” te Wageningen voor de buitengewone accuratesse en de grote snelheid waarmee mijn opdracht werd uitgevoerd.

INHOUD.

	pag.
DE DICHTERES VAN SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN	11
SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN. DE INHOUD .	31
DE GROTE LIJN	33
Indeling van de bundel	35
Afdeling I	38
Afdeling II	41
Afdeling III	45
Afdeling IV	47
Afdeling IVa	47
Afdeling IVb	50
Afdeling IVc	53
Afdeling V	55
Sonnetten en Verzen in Terzinen als cyclus en de beweging van Tachtig	57
DE LIEFDE	61
Liefde voor een alleen	63
Liefde voor een alleen en de beweging van Tachtig	68
Liefde voor de mensen	70
Liefde voor de mensen en de beweging van Tachtig	75
Liefde voor al wat is	86
Liefde voor al wat is en de beweging van Tachtig	86
DE SCHOONHEID	91
Opvatting van het dichterschap	93
Opvatting van het dichterschap en de beweging van Tachtig	95
Het psyché-grafische	99
Het psyché-grafische en de beweging van Tachtig	99
De natuur	101
De natuur en de beweging van Tachtig	101
De zee	103
Het Hollandse landschap	106
De zee en de beweging van Tachtig	107
Overzicht van toelichtende plaatsen bij het hoofdstuk „De natuur”	109
DE WAARHEID	113
De waarheid en de beweging van Tachtig	115
Het Christendom	120
Het Christendom en de beweging van Tachtig	121
DANTE	125
De liefde en Dante	129
De schoonheid en Dante	130
De waarheid en Dante	132
Dante en de beweging van Tachtig	134

	pag.
SPINOZA	137
Afdeling I	139
Afdeling II	140
Afdeling III	142
Afdeling IV	142
Afdeling IVa	143
Afdeling IVb	147
Afdeling IVc	151
Afdeling V	152
Spinoza en de beweging van Tachtig	155
SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN. DE VORM	163
— Beginselen van H. van der Schalk, wat betreft de vorm-geving	165
HET GEDICHT	169
— Het sonnet en de beweging van Tachtig	171
Het sonnet in „Sonnetten en Verzen in Terzinen”	172
Het sonnet bij Verwey en Gorter	176
DE ZIN	179
De zinsbouw in „Sonnetten en Verzen in Terzinen”	181
De zinsbouw bij Verwey en Gorter	186
HET WOORD	193
De woordkeuze in „Sonnetten en Verzen in Terzinen”	195
De woordkeuze bij Verwey en Gorter	205
DE KLANK	211
Het klankschoon in „Sonnetten en Verzen in Terzinen”	213
Het klankschoon bij Verwey en Gorter	217
HET RITME	221
— Gedicht en ritme	223
Zin en ritme	225
Woord en ritme	227
Klank en ritme	227
— Het ritme en de beweging van Tachtig	228
Het ritme bij Verwey en Gorter	229
— DE BEELDSPRAAK	233
De aard van de beeldspraak in „Sonnetten en Verzen in Terzinen”	235
De beeldspraak bij Verwey en Gorter	240
SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN. 1e DRUK. VARIANTEN	247
EERSTE DRUK	249
VARIANTEN	251
Vergelijking tussen de zes sonnetten in De Nieuwe Gids 1893 en de eerste druk	255
Vergelijking tussen de cyclus in het Tweemaandelijksch Tijdschrift 1894 en de eerste druk	257
Vergelijking tussen de vijf sonnetten in het Tweemaandelijksch Tijdschrift 1895 en de eerste druk	258
Vergelijking tussen de eerste en de tweede druk	260
Vergelijking tussen de tweede en de derde druk	262
SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN. EEN BEGIN	267
VORM	269
INHOUD	272

DE DICHTERES
VAN
SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN

*„Ik werd geboren met een aard die sterk
van zelf gaat naar de kern van alle zaken”.*

In het jaar 1869 werd, daags voor Kerstmis, in het notaris-huis te Noordwijk-Binnen het meisje Henriëtte geboren.

In het aristocratische huis, door Mr. Theodoor van der Schalk haar kunstzinnigen vader, smaakvol ingericht, ontwaakte het bewustzijn van het kind. Daar zag het mooie schilderijen, stijlvolle meubelen*), en buiten, de grillige duinen en de grote zee; een der eerste geluiden die tot haar doordrongen, was het eeuwige zee-geruis, dat haar nam in de greep van zijn ritme voor altijd.

Toen zij een kind was, leefde
zij dicht aan het machtige hart der zee
dat het machtigst hart is der aarde;
zij hoorde zijn stem als zij staarde
van den duintop naar beneê . . .
zij hoorde zijn klacht tot haar overzwerfen
nachts, door de stilte van het huis . . .¹

En thuis was er de muzikaal zeer begaafde moeder, die het meisje menige mooie melodie voorgespeeld zal hebben. Deze factoren werkten er ongetwijfeld toe mee, dat een onweersaanbaar-sterke poëtische aanleg zich vroegtijdig in het kind openbaarde. Zes jaar oud schreef zij reeds „verzen” en later dicht zij van zichzelf:

Want toen in haar begon zich te welven
het eigen leven der ziel
schikten zich de woorden van zelve
tot rythme dat rees en viel.
Zij deden de ziel zacht beven
van geluk, als zij stegen in haar:
zoo was poëzie altijd
het leven van haar leven,
haar binnenste heerlijkheid,
die werd met haar geboren, en groeide
met haar ziel en lichaam mee.²

*) Door Cuypers ontworpen.

Toch was er in haar onmiddellijke omgeving geen neiging tot het litteraire. Veel laat zich evenwel verklaren uit de muzikaliteit van de moeder — muzikaliteit is de helft van dichterlijke aanleg — *) en de artisticeit van den vader. Ook waren grootmoeder van der Schalk, die Henriëtte nooit gekend heeft, en een oom van vaders zijde, echte boeken-liefhebbers.

Henriëtte groeide op tot een van die kinderen, die men eigenaardig en lastig pleegt te noemen. Ze was wild en slordig, maar ook in zichzelf gekeerd en dromerig. Maar het meest hadden de gouvernantes — zij versleet er heel wat! — te kampen met haar sterke wil, die zich manifesteerde in koppige vasthoudendheid. Neen, Henriëtte was niet gemakkelijk te leiden. Zij koos voor zichzelf wat zij meende te moeten kiezen, en zou dat doen haar leven lang. Typerend in dit opzicht is haar verweer bij een poging tot overreding: „Ik word tòch dichteres”.

Zij was pas twaalf jaar, maar voelde dat het dichterschap vrijheid nodig heeft en vrijheid gééft.

De hoofdonderwijzer Hemkes **) gaf Henriëtte en haar broertje les in de voornaamste schoolvakken, o.a. in rekenen en in Nederlandse taal. Van poëzie had hij echter geen idee en zo toog de twaalf-, dertien-, veertienjarige erop uit, om zichzelf geestelijk voedsel te verschaffen. Al wat zij aan poëzie in handen kon krijgen was van haar gading. De verzen van Tollens, Ten Kate, Ter Haar, zwaar en gedragen van metrum, boeiden het haar aangeboren gevoel voor metriek ***). Dolgraag declameerde zij hun toen beroemde werken. Hoe zal het romantisch-aangelegde kind genoten hebben van verhalen als Eliza's Vlucht en De Overwintering op Nova Zembla! Ook de eenvoudige poëzie van De Genestet stond op haar repertoire, maar het liefst van al was haar Victor Hugo.

Als elk welopgevoed kind in die tijd was Henriëtte al vroeg vertrouwd met de Franse taal, en vijftien jaar oud beheerste zij die even goed als de Nederlandse. Zo leerde zij den groten Franssen romanticus kennen. Wel karakteristiek is deze voorkeur voor een dichter, uit wiens werk zo'n warm sociaal gevoel spreekt. Dat de liefde voor verdrukten in het kinderhart al ontkiemd was, leren

*) Deze woorden zijn van H. Roland Holst.

**) De vader van den dichter F. L. Hemkes.

***) Er is m.i. een bijzonder sterk metrisch gevoel nodig voor het schrijven van poly-metrische verzen, waarin de metra volmaakt in elkaar overvloeien. (Zie hierna „Vorm”).

ons ook „de helden van haar kinder-paradijzen, de dragers van haar kinder-ideaal”,³ Washington, Garibaldi, Kosciusko, vechters van verdrukte volken, vrijheidshelden.

Het heldendom trok haar machtig aan en de hartstochtelijke heldenverering zocht een uitweg in poëzie: „hen te eren schikte zij het eerst woorden tot een krans”⁴. En onder die grenzenloze bewondering ging schuil het vaag-bewuste verlangen, zich zó te mogen offeren voor anderen, zo'n held te mogen zijn: „het (hart) deed haast pijn van liefde en drang en begeerte te geven de rode druppels van zijn kloppend leven”⁵.

Geen wonder dat gouvernantes met dit meisje, waarvan zij niets begrepen, geen raad wisten. Haar ouders besloten dan ook haar op een kostschool te plaatsen en de keuze viel op een vrijzinnig internaat in Arnhem. Henriëtte was nog geen vijftien jaar, toen zij in dit nieuwe milieu zich een plaats moest veroveren.

De mentaliteit van „het” meisje kende zij slecht en het gevoelige, dromerige, idealistische kind-van-de-zeekant meende, dat alle kinderen hun helden en hun poëzie hadden. De ontzuivering was schokkend. In die gemeenschap van doodgewone meisjes voelde zij zich weldra misplaatst. Het hagelde hatelijkheden op haar overgevoelig hart. Voor wie het portret uit deze tijd kent,⁶ een ernstig meisjesgezicht met een paar diepliggende ogen en een vastberaden mond, is het begrijpelijk dat dit kind zich aan het oppervlakkige kostschool-leven niet dan met geweld kon aanpassen. Nergens vond zij steun voor haar diepst-innerlijke wezen, niets was er, dat de hartstochtelijke kracht afleidde, die in haar gistte.

De directrice, een Zuid-Duitse, die overigens verschillende goede eigenschappen bezat, huldigde het principe, dat een nieuwe pupil in het begin flink geknauwd moest worden. Zo was er aan standjes geen gebrek en dit gevoegd bij de plagerijen der internen, maakte Henriëtte het leven erger dan zuur. Noch het studie-programma, typisch dat van een deftig pensionaat uit die dagen, noch de persoonlijkheid der docenten was van die aard, dat een leerlinge begaafd als H. van der Schalk, daardoor geboeid kon worden.

Elke veertien dagen plachten de meisjes een van de moderne talen in de dagelijkse omgang min of meer te radbraken. Henriëtte heeft daarvan niet bepaald veel opgestoken. De Engelse lessen waren goed en werden prettig gegeven. De lerares in Duits was een tikje sentimenteel, en baadde in tranen als ze Schiller's romantische liefdes-scènes las. Dit moet de romantische Henriëtte, die dweepte

met „Die Räuber” en het pathetische gedicht „Die Kindermörderin”, toch wel getroffen hebben. Een paar keer in de week werd op de kamer van de directrice gezamenlijk een goede Duitse roman gelezen. Verder doceerde deze o.a. geschiedenis van Duitsland en botanie, lessen die al even weinig om het lijf hadden als die van de lerares, belast met het onderwijs in rekenen, aardrijkskunde, Vaderlandse geschiedenis en Nederlandse taal. Piano-spelen had zij thuis goed geleerd, en ook daarin kon men haar niet verder brengen. Dan was er de handwerkles, nuttig en fraai!

Alles bij elkaar was dit een dagvulling, niet bepaald geschikt om de heftige drang tot bewondering die in Henriëtte leefde op te vangen en vruchtbaar te maken. Geen der docenten wist dan ook die bewondering te verwerven, ofschoon het een poëtisch-gevoelige persoonlijkheid zeker gelukt zou zijn. Dan ontaardt zich die harts-tocht in vervoering voor een medepensionnaire.

De strijd werd te zwaar. Het meisje van vijftien, lichamelijk niet sterk, geestelijk bijzonder gevoelig, kon de desillusie niet verwerken. Haar zenuwen raakten van streek en zij ging een poosje naar huis om tot rust te komen. Terug op kostschool heeft zij de tanden op elkaar gezet en zich gewrongen in het keurslijf van gewoon-doen. De standbeelden voor de helden in haar hart opgericht, werden omfloerst, de bron van poëzie droogde op. Het buitenissige dichteresje werd een heel presentabele pensionnaire en voelde zich als zodanig niet ongelukkig. Daartoe werkte mee het feit, dat de meisjes, als zij langer op school waren, wat meer vrijheid genoten, en de „knauw-kuur” van de directrice achter de rug hadden. Deze ontpopte zich dan als een niet onbekwame opvoedster, die vooral humor als opvoedmiddel bezigde.

Van huis uit was Henriëtte Liberaal-Christelijk; haar vader en moeder bezochten geen kerk, de kinderen wel af en toe. In Arnhem kreeg zij geregeld godsdienst-onderwijs van een Evangelisch predikant en hiervan moet een diepe invloed zijn uitgegaan op haar religieus gemoed, waarin leefde „ingeschapen verlangen naar voor een opperste vastheid te knielen en te schuilen in een eeuwig gebod”⁷. Haar bevestiging bij de Remonstrantse Gemeente te Leiden beschouwde zij als een ernstige en gewichtige zaak.

Uit deze eerste levens-periode is in een cahier met jeugdverzen *)

*) Dit cahier bevat verzen gedateerd van 1886 tot 1892. Mevrouw Roland Holst had de buitengewone goedheid mij dit ter inzage te geven, met de toestemming daaruit enige gedichten te publiceren.

een gedicht bewaard gebleven — het éérste van de daar bijeengeschreven verzen, gedateerd '86 — waarin het idealistische zeventien-jarige jonge meisje zich uitspreekt, zó, dat wij daarin de idealistische jonge vrouw van Sonnetten en Verzen in Terzinen voorafgebeeld zien.

IN 'S MENSCHEN HARTE.

In 's menschen harte brandt een heilig vuur.
Dat moet hij voeden tot zijn laatste uur.

„Geestdrift” voor al wat edel is en goed
Zoo heet het, door „Bewondering” gevoed.

En als de geestdrift van zijn zijde wijkt
Hij, arme mensch, in 's levens strijd bezwijkt.

En is hij nòg zoo machtig, rijk en groot
Hij werd verslagen, als zijn hàrt is dood.

Doch als zijn Hart nog jeugdig klopt en frisch,
In 's levens strijd hij overwinnaar is.

En waar' hij nòg zoo ned'rig, arm en klein,
Het goede deel, het beste deel is zijn!

Henriëtte van der Schalk onderscheidde de mensen in slechts twee groepen: die mèt en die zònder Hart, en ik geloof dat Henriëtte Roland Holst nooit ànders deed.

Een wel-opgevoede jongedame van achttien, negentien jaar keerde terug in het ouderlijk huis op het Lindenplein te Noordwijk-Binnen. Voor meisjes van haar stand was enig verblijf in het buitenland gebruikelijk en zo ging zij voor een winter naar Luik *), waar zij een goed tehuis vond bij een dominee's-weduwe. Maakte het volkomen nieuwe van de omgeving haar los uit de sleur, die zij zichzelf had opgelegd? Zeker is, dat zij naar diepten-in-zich de weg hervond, de weg die zij enkel gaan kon op het ritme der „verrukt-dansende woorden”⁸. Wéér werden er verzen geboren en daar

*) Zij maakte bovendien tijdens het leven van haar vader een reis naar Riviera en Engadin.

Henriëtte zich veel bezighield met het maken van opstellen in de moderne talen is het begrijpelijk, dat er onder waren in het Duits en in het Frans. In het cahier met jeugdverzen staan drie „Lieder”, de eerste twee gedateerd '87, het laatste '88. De heftige beroering die het her-ontwaken van het dichterschap in haar teweeg bracht, is in het eerste dier liederen bezongen met de liefelijke sentimentaliteit, een meisje van achttien eigen.

O Sterne, herrliche Sterne,
Euch klagt ich so gerne mein Leid —
Allein ihr seid zu ferne,
Ihr seid zu weit, zu weit!

Ihr leuchtet so stolz und prächtig
Ihr kennt weder Freude noch Schmerz —
— Wie könntet den Sturm ihr verstehn
Der wild durchbraust mein Herz? —

Het enige bewaard-gebleven Franse gedicht „Tristesse”, gedateerd Oct. '88, werd gemaakt door het grote kind, „la grande enfant”, dat Henriëtte was in de ogen van degenen, die haar uitzonderlijke gevoeligheid niet begrepen.

TRISTESSE.

Je songeais, l'autre soir, que la vie est cruelle,
Que nos labeurs sont lourds, que nos efforts sont vains.
— Et soudain pour un rien, pour une bagatelle
Je me mis à pleurer, la tête dans la main.

Et ceux qui me voyaient — regardant sans comprendre,
Disaient: La grande enfant! Voyons, ne pleure plus!
— Et moi, je me taisais. — Comment leur faire entendre,
Que je pleurais mon rêve et mon bonheur-perdus?

Het verblijf in Luik duurde niet lang, maar de bevrijdende invloed ervan werkte dóór na de terugkeer in Noordwijk. In het verzenschrift volgen dan ook vier sonnetten gedateerd Jan. '90, twee gedichten respectievelijk in zes- en vier-regelige strofen gedateerd Nov. '90, een gedicht in vier-regelige strofen gedateerd Oct. '91 en twee sonnetten „In Memoriam” gedateerd 12 Dec. '91.

Nòg leefde Henriëtte naar buiten geheel neutraal, in haar giste het als jonge wijn. Haar conservatief-liberale vader, die alles behalve ingenomen was met de bewondering van zijn dochter voor kunstenaars in de trant van de Nieuwe Gids, schiep zelf de aanleiding, waardoor zij geheel en voor goed „los” kwam. Zij was toen 22 jaar. De notaris van Katwijk, waar Toorop zijn atelier had, bracht den schilderijen-liefhebber op het idee, dezen modernen kunstenaar een bezoek te brengen en toen een kostschool-vriendin met „schilderneigingen” op de „Lindenhof” logeerde, bereidde hij de beide meisjes het genoegen, ze mee te nemen naar de werkplaats van den schilder. Voor Henriëtte, die in haar hartstocht voor het poëtische in elken kunstenaar een halfgod zag, was dit een evenement *).

Toorop bevond zich in het kentering-stadium tussen impressionisme en symbolisme, en het is begrijpelijk, dat juist de werken op dit grensgebied ontstaan haar hevig aangrepen, als wij bedenken, hoe sterk zij werd bekoord door de Kentering-sonnetten van Gorter, die „zich in dubbel opzicht bewegen op een grensgebied: dat, tussen het lichamelijk gevoel en het bewuste geestelijke leven, èn dat tussen de uiterlijke en de innerlijke wereld”⁹. De reactie was: een zich openbaren van de dichteres in een sonnetten-cyclus aan Toorop gewijd, verzen waarvan buiten Toorop niemand nog wist.

Deze cyclus, bestaande uit zeven sonnetten, in het verzenschrift gedateerd April '92, is geheel van het Tachtiger Schoonheids-verlangen en van de Tachtiger Schoonheids-verheerlijking doortrokken. Het laatste der sonnetten werd geïnspireerd door een tekening van Toorop, en draagt in tegenstelling met de overige sonnetten een titel: Oude Dromers.

Verleidelijk dicht bij woonde iemand, wien Henriëtte vurig verlangde haar verzen voor te leggen. De jonge, reeds bekende dichter Verwey, had zich na zijn huwelijk, in 1890, te Noordwijk aan de voet van het duin een huis ingericht. Henriëtte kende al diens vrouw Kitty van Vloten, die 's zomers meermalen in Noordwijk gelogeed had en haar hartewens was het nu Verwey's raad in te

*) „Voor de jongeren werd de kunst de hoogste openbaring, en de dichter een door de Muzen gezegend, haast bovenmenselijk wezen”. (Dr. G. Stuiveling: Rekenschap pag. 208). In deze bewondering was H. van der Schalk dus een kind van haar tijd.

winnen en zijn oordeel te vernemen over de vruchten van haar dichterschap.

Haar gloeiende bewondering voor dezen kunstenaar had zij reeds geuit in een cyclus van zes sonnetten, die in het cahier volgt op de „In Memoriam”-sonnetten van Dec. '91, en een heel stuk vóór de Toorop-cyclus is opgeschreven. Toch dateert deze cyclus uit ongeveer dezelfde tijd: het tweede sonnet is getekend: Maart '92, het derde 8-3-'92, het vierde 13 April '92, het vijfde April '92. Vóór alles spreekt uit deze verzen het hoge kunstenaars-gevoel van Tachtig.

Daar was evenwel een strenge vader, die „de belangstelling, die zijn dochter voor de Nieuwe Gids had, allermintst goed keurde. Hij voelde het revolutionnaire karakter van dit orgaan, dat trouwens in de jaren omstreeks 1890, steeds meer en steeds openlijker propaganda voor het socialisme maakte, als een duidelijk gevaar”¹⁰. Wel was Verwey uit de Nieuwe-Gids-redactie teruggetreden, maar hij blééf een der raddraaiers van de revolutie in de litteratuur. Wij kunnen ons voorstellen hoe de vader, die zijn oudste dochter verre had gehouden van de toen opkomende feministische ideeën, haar zorgvuldig had opgevoed binnen zín sfeer, worstelde om haar te behouden; hoe Henriëtte „toen (haar) de eerste gouden pennen groeiden van macht, en vrijheid van het zachte zingen over (haar) kwam”¹¹, snakkend naar de ruimte, nodig om haar vleugels uit te slaan, zich de jonge vlerken wond vloog tegen de tralies.

Heeft de moeder, een vrouw open voor de toekomst en in haar hart het feminisme toegedaan, haar kind begrepen? Hoewel zij zich volmaakt kweet van haar plichten als huisvrouw en het huwelijk tot een gelukkige en harmonische verbintenis wist te maken, vond zij geen bevrediging in de alledaagse huishoudelijke beslommeringen, die het grote notarishuis met het uitgebreide personeel meebracht. Bezorgd, maar ook vol verwachting moet zij hebben toegezien, hoe die steigerende jeugd zich stelde op zichzelf alleen¹². Later zal de dichteres schrijven:

Bij de moeder begint de wereld . . .

De moeder heeft de onbesnoeide macht
die reikt van voor leefheugenis begon
en alle vezels trekken tot haar heen . . .

Neen er is geen vervreemding van de moeder:
hoe kan dat, daar haar hart alles begrijpt?¹³

En als de moeder voor goed is heengegaan:

Van alle menschen was eene het meeste
van mij en heel verinnigd met mij zelve. ¹⁴

De moeder heeft wel een bijzondere plaats ingenomen in het hart van haar kind.

Toen eenmaal de Verwey- en de Toorop-cyclus waren ontstaan, wist zij haar zin door te zetten. De lang gekoesterde wens ging in vervulling, en een zenuwachtige Henriëtte besteede de trap naar Verwey's heiligdom, zijn studeerkamer, „het” cahier in de hand.

Hij was 27 jaar, slechts vijf jaar ouder dan zij zelf, desondanks ertoe in staat haar een wijze mentor te zijn. Hij had al een periode van belangrijke letterkundige arbeid achter de rug, die werd afgesloten door de uitgave van de Verzamelde Gedichten in 1889 en het aftreden als redacteur van de Nieuwe Gids. Nu legde hij zich met heel zijn werkkraft toe op het bestuderen van de literatuur-geschiedenis en was verdiept in de Nederlandse klassieken van de 17e eeuw.

Tegenover dezen man stond H. van der Schalk, hem las zij haar prille verzen voor, óók de cyclus aan hemzelf gewijd. Het lot had haar met minder kunnen bedenken! Het was voor haar een geluk een bezonnen „jongere” te ontmoeten, die haar idealen wist te schatten op de juiste waarde, en daaraan het juiste voedsel wist te geven. Dit bezoek aan Verwey in de kwaliteit van „dichteres” wordt een keerpunt in haar leven, het leven van de „dichteres” vangt aan.

Nòg had zij geen eígen stijl gevonden. Wat zij den dichter voorlas waren „Verweytjes” ^{*}, maar de leidsman begreep, „dat (zij) door zijn stem heen (haar) eigen stem moest vinden” ¹⁵. Het gedichtenschrift bleef een week bij Verwey. Toen zij het terugkreeg, stond op de blanco-bladzijde naast het eerste van de negen sonnetten, die op de Toorop-cyclus volgen en die de jeugdverzen besluiten, deze opmerking: „De volgende, en die waarbij ik nummertjes gezet heb te bewaren, om later op terug te komen”.

Het eerst door Verwey genummerde en dus gesanctioneerde sonnet is te vinden onder de gedichten, die in het verzenschrift staan tussen de Verwey- en de Toorop-cyclus. Behalve gedichten

^{*}) Met deze aardige term karakteriseerde H. Roland Holst die verzen.

in verschillende vormen treft men daar aan een sonnet naar Baudelaire, en een niet geheel voltooide cyclus van vijf sonnetten, getiteld „Laatste Liefde” *). Het derde van deze sonnetten keurde Verwey het bewaren waardig; inderdaad heeft het iets van het eigene, dat in Sonnetten en Verzen in Terzinen te bespeuren valt **).

En mijn Leven zal zijn zoete' adoratie
En vlammendienst van Liefde, nooit te luwen
Voor al wat lieflijk is in U en d'uwen.
En al mijn slechtheen, en de gansche natie

Der slijk-gedachten, die mij soms doen gruwen
Zal voor een handgewuif vol blanke statie
Van Ū vergaan — en diepe veneratie
Bron on-uitputt'lijk,-ziels-wat'ren vernuwen.

Als 'n lentenacht vol vogelen-verblij'en
En maan, en geur van witte hyacinthen
Die men niet ziet — en brengen verre winden
Nog andre geur — zóó zal mijn leven glij'en
Zooals een stroom weer-spieg'lend groen van wei'en
En blauw van lucht, ze mengt tot wondre tinten.

x Het eerste vers is een vierheffingsvers, zodat zich hier polymetrie manifesteert, het kenmerk van de poëzie in de eerste bundel, en van alle latere lyriek.

Het tweede, vierde en zevende sonnet van de Toorop-cyclus zijn eveneens door Verwey genummerd, dus als „goed” onderscheiden. De groep van negen sonnetten waarmee het schrift eindigt en die door Verwey werd beschouwd als „iets-eigens-bevattend”, valt uiteen in twee sonnetten over het leven, duidelijk geïnspireerd op Verwey's cyclus Van Het Leven; twee sonnetten gedateerd Mei '92 en opgedragen aan een vriendin; vier sonnetten gedateerd Maart '92 en handelend over het „Hoge Zelf” van de kunstenaar-esse en de twijfel die haar verscheurt, omdat anderen haar keuze: Schoonheid-en-Dichterschap, afkeuren; het laatste sonnet is niet

*) Volgens een later door de dichteres toegevoegde verklaring, is de hier bezongen liefde die tot de Poëzie.

**) Men vergelijk S. en V. in T. pag. 21: Het dagen van de begeerte naar vrijheid der ziel.

gedateerd en in iets ander handschrift, misschien later toegevoegd. Geheel een Tachtiger-sonnet in Verwey's trant is het eerste van de groep van vier; Henriëtte van der Schalk ziet zichzelf als verheven boven de menigte; zij, Dienares der Schoonheid bij de gratie van het Dichterschap, begeeft zich onder de mensen met de gevoelens van een vorst die zijn incognito bewaart, tot het moment, waarop hij zijn dienaren door zijn ware gedaante te tonen, verbaast en verdeemoedigt.

Zooals een vorst, die 't glanzend hermelyn
Bergt onder poovren werker's dof gewaad,
En zoo vermomd, wat tot zijn dienaars gaat
Altijd gedenkend aan zijn vorstlijk-zijn,

En angstig dat één fout zijn spel verraadt
Hen volgt in al: hun taal praat, drinkt hun wijn
Tot hij na 'n wijl 't vermomsel openslaat,
Dan zien ze 't prale' in vorstelijke schijn,

Zoo leef 'k, verhullend 't Hooge Zelf; en ga
Eén stap met 't volk en praat naar hunne monden
In heimelijk stil verkneut'ren op wanneer
'k Mijn mantel vallen laat, en zie m'als Heer
Heersche' over hen en die zich onderstonden
Me' een pink te roeren, smeekend om gena.

Notaris van der Schalk gaf eindelijk zijn pogingen op om Henriëtte terug te houden van de wegen die zij zich gedrongen voelde te gaan. Zij was vrij!

En dan gebeurt het wonder. Plotseling is daar dat bloed-eigen geluid: een ritme, wisselend met het eindeloze gedein van golven, een klank, bruisend met het eeuwige breken van zee op strand, die stem ruisend „zo diep en zwaar voor een vrouwe-stem”¹⁶. Meester en leerlinge zijn verblijd om deze openbaring van het eigene; de eerste geeft de wijze raad rustig door te werken en niet te gauw in tijdschriften te publiceren.

De zomer bracht zij door met de bestudering van Vondel's poëzie, waaruit zij geheel onverwacht werd opgeschrikt door de confrontatie met de dood. Het rijtuig waarin haar vader en vijftienjarig zusje gezeten waren, geraakte te water en beiden kwamen om het leven. 2 Juli 1892 werden de dierbare doden uitgedragen.

Voor wie zich bewust is de psychische hoogspanning waaronder de dichteres leefde, is het tevens duidelijk, dat deze wrede slag beslissend werd voor haar dichterschap. De dood heeft haar leven gezegend met een deemoedige stilte en een mystieke inkeer tot de grond der dingen¹⁷. De Verweys brachten het gezin troost en afleiding zoveel zij konden. Henriëtte wist haar veerkracht te herwinnen, door zich over te geven aan het heerlijk-nieuwe van literatuur-studie en de daarmee gepaard gaande schoonheids-genieting. Zij was immers „ondanks een vrij grote belesenheid in de moderne talen, nog aan het begin van alle bezinning in elk gefundeerd literair oordeel”¹⁸, en onder de leiding van Verwey kreeg zij de gelegenheid die leemte aan te vullen.

In de eenzame winter van 1892 — haar moeder, die het zware leed kloekmoedig droeg, verliet meerdere malen voor langere tijd Noordwijk — bestudeerde zij met gestage toewijding de werken van Hooft en Vondel.

De dood had haar geest bevrucht, maar „wie jong zijn troost het leve' over den dood”¹⁹. Voor H. van der Schalk hield het leven overvloed van troost bereid. Den charmanten *) schilder R. N. Roland Holst, dien zij kort te voren op een lezing van Verlaine in Den Haag uit de verte had gezien, ontmoette zij Januari 1893 opnieuw ten huize van Verwey. Een bezoek in gezelschap van Verwey en diens vrouw aan het atelier van den schilder en de expositie van zijn werk „Anangke” werd voor de 24-jarige dichteres en den 25-jarigen kunstschilder tot een feest.

De Liefde was gekomen; op een hooge
ruime voorjaarswind kwam hij aangevlogen,
de groote die twee één maakt . . .²⁰

Hoe is toen al wat bottende was in bloei uitgebroken in het hart, dat later van zichzelf erkennen zou: „Het voelen van de Liefde is het beste voor mij”²¹.

Het leven verwende haar. In Februari 1893 maakte zij — alweer bij Verwey aan huis — kennis met den door haar hoogvereerden dichter Herman Gorter. Hij was 28 jaar en had reeds een oeuvre

*) „De Roland Holsten zijn *charmeurs* en zullen het hoop ik, blijven, zolang het geslacht bestaat”. (H. Roland Holst: Kinderjaren en jeugd van R. N. Roland Holst pag. 15).

geschapen, dat in schoonheid en belangrijkheid dat van de andere Tachtigers overtrof: Mei, door geestverwanten geroemd als een meesterwerk, en Verzen waren al verschenen; korte tijd geleden had hij 32 sonnetten van een eigenaardige schoonheid gepubliceerd in de Nieuwe Gids²². Verwey had hem in handschrift gedichten van H. van der Schalk ter lezing gegeven, en daarop verlangde Gorter de dichteres persoonlijk te leren kennen. Voor haar was hij tot dan toe geweest „een half mythische persoonlijkheid”²³, waarvan zij zich maar ternauwernood kon voorstellen, dat hij als een doodgewone mens les gaf in klassieke talen en dol was op sport. Het bezoek, dat hij haar daags na de kennismaking bracht in het ouderlijk huis, had diepgaande gevolgen: Gorter occupeerde zich in die dagen zwaar met filosofie en hij overrompelde de dichteres, die zelfs geen inleidend werkje over filosofie gelezen had*), met Dante, Plato en Spinoza. Tot dan toe verrijkte zij onder leiding van Verwey haar geest aan de Nederlandse klassieken. Nu gingen geheel nieuwe perspectieven open. Gorter die alles altijd consequent doorvoerde, dus met Spinoza dweepte, sprak haar „over de kennis van God en het deugdzame leven”²⁴.

Het 24-jarige meisje, dat sinds kort de emotie van haar eerste liefde doormaakte, kreeg wel veel te verwerken. Zij wierp zich niettemin vol enthousiasme op de studie der wijsbegeerte, en al voldeed de betrekkelijk nuchtere leer van Spinoza haar niet geheel, Dante's poëzie gaf haar des te meer. Maar zij die veilig gevaren had op het compas van Verwey's raadgevingen, zag zich door Gorter's daarvan verschillende aanwijzingen van de koers gebracht. Het schijnt mij toe, dat dit slechts winst kon afwerpen, daar zij erdoor gedwongen werd een geheel eigen koers te bepalen. De omgang en de briefwisseling met Gorter vlochten een onverbreekbare vriendschapsband, die nog versterkt werd door het feit, dat Henriëtte's verloofde een jeugdvriend was van Gorter. Langzamerhand leerde zij hem kennen en waarden als den hartelijken kameraad, den all-round sportsman, den geestdriftigen classicus.

De Vriendschap was gekomen: dat was hij
die nimbus van de schoonheid jong omstraalde,
om wien gedachten voorheen schuchter dwaalden
als om een maker: nu ging 't menschweze' open,

*) Zij had waarschijnlijk wel iets over wijsbegeerte gelezen in de Nieuwe Gids.

't gulle, zachtstralende: tusschen hen beide loopen
de draden van gelijk en toch heel anders zijn. ^{25 *)}

Voor H. van der Schalk is om den dichter Gorter altijd iets van een nimbus gebleven.

Hoe zal de jonge vrouw, boordevol van nieuw geluk, zich gevoeld hebben, toen in het April-nummer van de Nieuwe Gids de eerste zes sonnetten van haar hand den lezer werden aangeboden? Het voorjaar van 1893 moet inderdaad „een der hoogste glorie-tijden” ²⁶ van haar leven geweest zijn. De Nieuwe Gids was immers het litteraire tijdschrift en „nog na het begin der débacle, was de verschijning van elke aflevering een evenement voor alle jonge schrijvers en kunstenaars” ²⁷. Daartoe behoorde voortaan ook H. van der Schalk. Een „kunstzuster” als Betsy van Vloten, die als verloofde van Willem Witsen meermalen in de kring van Nieuwe-Gids-kunstenaars vertoefde, is zij nooit geworden.

Er bestonden in die jaren nauwe betrekkingen tussen litteratoren en schilders. Zij interesseerden zich voor elkaars ideeën en werken ²⁸. Zo koesterde R. N. Roland Holst voor Kloos, wiens sonnetten hij zelfs van buiten kende, een grote bewondering. Maar „toen hij den dichter persoonlijk leerde kennen, en af en toe een uurtje verscheen in de Bodega, waar Kloos met zijn vrienden de avonden en halve nachten doorbracht, moest de teleurstelling wel grievend zijn. Hoe kan het anders, of hij had gehoopt, in die kring de geest te zien oplichten, wijsheid op te doen, aan inzicht te worden verrijkt? In werkelijkheid dronk men en zweeg of kletste. Niet het gespannen zwijgen, voortspinnend aan verwante gedachtespinsels. Maar het zwijgen der leegheid, soms afgebroken door een diepzinnige opmerking over de beste jenever” ²⁹. Begrijpelijkerwijze had de jonge man er weinig lust in, zijn verloofde in een dergelijk milieu binnen te leiden. H. van der Schalk kende Kloos van aanzien en als dichter uit zijn verzen, maar nooit is zij met hem in persoonlijk contact geweest.

Het zag er op het Nieuwe-Gids-toneel al geruime tijd niet bijster opwekkend uit: de acteurs zaten elkaar in de haren en brachten

*) Gorter schrijft haar: „Ik hoop dat ik je goed zal leren kennen, want geen persoon, die schrijft, heeft zo'n duidelijke band met mij in zijn schrijven en in zijn persoonlijkheid als ik in jou verzen en in jou wezen heb waargenomen”. (Br. Corstius: Herman Gorter pag. 54).

hun krakeel zonder terughouding voor het voetlicht. Het leed niet lang, of het Nieuwe-Gids-gezelschap viel uiteen: de October-aflevering van 1893 verscheen onder redactie van den enigen redacteur, Willem Kloos! De verhouding waarin H. van der Schalk tot de Nieuwe Gids stond, was de zakelijke van medewerkster; zij interesseerde zich echter voor het tijdschrift, en verzocht, haar de uitslag mee te delen van de laatste vergadering, belegd om de Nieuwe Gids te redden³⁰. Het mislukken van die poging, heel die onverkwikkelijke geschiedenis, moet voor haar idealistisch gemoed bijzonder pijnlijk zijn geweest.

Maar dat is dan ook een van de schaarse pijnlijke ervaringen die zij in deze jaren opdoet. Haar varen de dagen voorbij als feestelijk bevlagde schepen: poëzie is de wind in de zeilen en liefde houdt het roer. Twee jonge mensen, ópen voor schoonheid beide, dolen samen langs duinpaden, langs het strand. Op fijnzinnige wijze verhaalt H. Roland Holst van dit tedere naar elkaar toe groeien in het boeiende boekje over R. N. Roland Holst³¹.

Dat de dichteres geen „gewoon” meisje was, behoeft geen betoog voor wie weet, dat zij Spinoza grondig bestudeerde en Dante aandachtig las, zelfs diens Convito uit het Italiaans vertaalde. Het meditatieve in haar aanleg, dat de diepste grond van haar wezen blijft, kwam tot volle ontplooiing.

Toen ik jong was leefde ik aandacht-verzonken
in een stille welige sfeer het zachte
leven der liefde-gedrenkte gedachte
en levens snerpende geluiden klonken

daar niet . . .³²

Nog was het volop Lente! De eerste aflevering van Verwey's Tweemaandelijksch Tijdschrift, die September 1894 van de pers kwam, opent met een reeks sonnetten, waarin door de jeugdige dichteres Liefde-geluk en Levens-bezinning tot blijde ernst zijn omgezongen. Deze behoren tot het allermooiste van haar jeugdwerk en verdienen geciteerd te worden naast de stereotiepe bloemlezing-gedichten uit latere lyrische bundels.

In de zomer van 1895 nam H. van der Schalk afscheid van de zee, van De Lindenhof, het dierbare geboortehuis, dat zij in De Nieuwe Geboort weemoedig herdenkt:

Ruik ik de reuk der bloesemende linden,
ruik ik de reuken waar ik eens van zong
toen zang en geur aanwielte' op alle winden,

dan glijdt een vroeger zoet over de tong
dan voel ik even de bekoring weder
die toen ik vol verlangen was en jong
lag over alle wezens, hemelsch teeder. ³³

Ook in Hilversum, waar zij met haar moeder ging wonen, leefde zij buiten en „buiten-mens” zou zij blijven, haar leven lang.

Met het oog op haar aanstaand huwelijk was de verhuizing een vooruitgang: Amersfoort was nu gemakkelijker te bereiken en daar bewoonde, sinds ongeveer een jaar, het gezin Roland Holst een gezellig oud herenhuis op 't Zand. Haar verloofde hield zich bezig met het ontwerpen van de meubels, die hun toekomstige woning zouden maken tot een warm tehuis; zij zelf legde intussen de laatste hand aan het boek der Sonnetten en Terzinen. Uit dit werk van de jonge vrouw spreekt een sterke aanleg tot het ingekeerde. Straks zal in deze benijdenswaardig complete mens een even machtige drang-tot-daad zich baan breken.

Aan de uitgave werd veel zorg besteed: de schilder ontwierp initialen en versieringen voor het eerste verzenboek, dat zijn vrouw in het licht zond, kort na het huwelijk, 16 Januari 1896 voltrokken tussen Richard Nicolaüs Roland Holst en Henriëtte Goverdina Anna van der Schalk *).

Het moest een heerlijke tijd worden. In Laren woonde het nieuwe gezin aan alle kanten door vrienden omringd: in Amersfoort de Holsten, in Bussum Gorter, in Hilversum de moeder van Henriëtte van der Schalk. Maar dit intieme geluk vermocht niet het hart van de dichteres geheel te bevredigen; haar sociaal gevoel vroeg meer.

En toen begonnen mij twijfels te steken
of het goed was, zichzelf alleen te zien
te zingen en te leven van zichzelf . . . ³⁴

Dan gaat zij als de grootsten en sterksten dier dagen de weg naar de gemeenschap, die leiden zal door „levens donker woud” ³⁵.

*) De eerste druk van S. en V. in T. is gedateerd December '95, maar de Kro-niek vermeldt de ontvangst van de bundel Jan. '96, en H. Roland Holst deelt in het boek over de jeugd van haar man mede: „mijn Sonnetten en Verzen in Terzinen, dat in Januari '96, kort na ons huwelijk, verscheen . . .” (pag. 126-127).

Noten.

- 1 H. Roland Holst: *De Vrouw in het Woud*. pag. 6. 2e druk.
- 2 t.a.p. pag. 7.
- 3 t.a.p. pag. 9.
- 4 t.a.p. pag. 11.
- 5 t.a.p. pag. 8.
- 6 K. F. Proost: *Henriëtte Roland Holst in haar Strijd om Gemeenschap*. pag. 4.
- 7 H. Roland Holst: *Verzonken Grenzen*. pag. 35. 3e druk.
- 8 H. Roland Holst: *De Vrouw in het Woud*. pag. 8.
- 9 H. Roland Holst: *Herman Gorter*. pag. 105.
- 10 G. Stuiveling: *Versbouw en Ritme in de Tijd van '80*. pag. 204.
- 11 H. Roland Holst: *Verzonken Grenzen*. pag. 8.
- 12 H. Roland Holst: *Opwaartsche wegen*. pag. 39. 1e druk.
- 13 t.a.p. pag. 40.
- 14 H. Roland Holst: *Verzonken Grenzen*. pag. 79.
- 15 H. Roland Holst: *Drie Jeugdherinneringen; Groot Nederland 1937*. pag. 317.
- 16 H. Roland Holst: *De Vrouw in het Woud*. pag. 8.
- 17 G. Stuiveling: *De Nieuwe Taalgids XXXII* pag. 291.
- 18 H. Roland Holst: *Drie Jeugdherinneringen; Groot Nederland 1937*. pag. 319.
- 19 H. Roland Holst: *Verzonken Grenzen*. pag. 27.
- 20 H. Roland Holst: *De Vrouw in het Woud*. pag. 15.
- 21 H. Roland Holst: *Verzonken Grenzen*. pag. 7.
- 22 H. Gorter: *De Nieuwe Gids*. Aug. 1891; pag. 426 e.v.
- 23 H. Roland Holst: *Herman Gorter*. pag. 9.
- 24 t.a.p. pag. 11.
- 25 H. Roland Holst: *De Vrouw in het Woud*. pag. 16.
- 26 G. Stuiveling: *Versbouw en Ritme in de Tijd van '80*. pag. 205.
- 27 H. Roland Holst: *Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst*. pag. 69.
- 28 F. Erens: *Vervlogen Jaren*. pag. 156—157.
- 29 H. Roland Holst: *Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst*. pag. 98—99.
- 30 F. van der Goes: *Litteraire Herinneringen*. pag. 112.

- 31 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 65, 85, 109, 110, 122.
- 32 H. Roland Holst: Verzonken Grenzen. pag. 33.
- 33 H. Roland Holst: De Nieuwe Geboort. pag. 151.
- 34 t.a.p. pag. 59.
- 35 H. Roland Holst: De Vrouw in het Woud. pag. 41.

Voornaamste bronnen:

- K. F. Proost: Henriëtte Roland Holst in haar Strijd om Gemeenschap.
- G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80.
- H. Roland Holst: Drie Jeugdherinneringen. Groot Nederland 1937. pag. 316 e.v.
Herman Gorter.
Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst.
Persoonlijke mededelingen.
- Deze bronnen worden alleen genoemd bij letterlijke aanhaling.

N.B. Verantwoording van de Spelling: Waar gedichten werden geciteerd, is de originele spelling gehandhaafd. Voor het overige zijn citaten aangepast aan de door mij gebruikte vereenvoudigde spelling.

SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN
DE INHOUD

*„Daarom bid ik, dat geen van die mij lezen
mijn woorden aan zijn beschouwing verbindt
maar elk den zin aanvaard', dien ik voel wezen”.*

DE GROTE LIJN

*„Wat ik ga gieten in een groot gedicht,
is, hoe zich van jongs af mijn hart bewoog
onder den sluier van mijn aangezicht
al naar de kracht van mijn geestelijk oog”.*

Aan de hand van de inleidende aankondigingen vóór elke sonnettengroep en de verklarende terzinen op drie plaatsen ingevoegd, laat de bundel zich als volgt indelen: ¹

- I Aankondiging pag. 7.
15 sonnetten pag. 8—23.
— Terzinen pag. 23—25. (behorende bij afd. II t/m IV).
- II Aankondiging pag. 25.
25 sonnetten pag. 26—51.
- III Aankondiging pag. 51.
— 8 sonnetten pag. 52—60.
- IV Aankondiging pag. 60.
- IVa Aankondiging pag. 61.
Terzinen pag. 62—65. (behorende bij afd. IVa, b, c).
14 sonnetten pag. 65—79.
- IVb Aankondiging pag. 79.
Terzinen pag. 80—84. (behorende bij afd. IVb, c).
14 sonnetten pag. 84—98.
- IVc Aankondiging pag. 98.
14 sonnetten pag. 99—113.
- V Aankondiging pag. 113.
9 sonnetten pag. 114—122.

Verwey onderscheidde in de bundel drie delen, zonder die nader te begrenzen; Verwey's indeling gecombineerd met mijn schema, levert het volgende resultaat: „In het eerste gedeelte diende haar Inzicht haar tot het verhelderen van de stemmingen, die uit haar eigen beperkte leven in haar opstegen. (Volgens schema I). In het tweede van zulke als haar toekwamen uit een uitgebreidere wereld van mensen en gedachten, de wereld van onze tijd die haar open-
ging. (Volgens schema II en III). In het derde en volgende . . . de oneindige wereld van wijsgerige bespiegeling haar door Spinoza en Dante geopenbaard” ². (Volgens schema IV en V).

Exact wil deze indeling niet zijn: in de eerste helft van de bundel treffen wij filosofische gedachten aan, evengoed als in de laatste helft reminiscenties aan persoonlijke ervaringen; de grote lijn evenwel wordt door deze drie punten gemarkeerd, waardoor vast-

staat, dat het een opgaande lijn is, althans van wijsgerig standpunt bezien: de belangstelling voor het „Ik”, verruimt zich via de belangstelling voor het eigen-tijdse, tot belangstelling voor het eeuwig-geldige.

Het ontstaan van de bundel is voor een belangrijk deel na te gaan uit de publicaties vóór Jan. 1896, het tijdstip waarop S. en V. in T. van de pers kwam.

In de N. Gids van April 1893 debuteerde H. van der Schalk met zes sonnetten, die in de bundel voorkomen in afdeling I, resp. als het 12de, 7de, 6de, 9de, 10de, 5de sonnet. Ze zijn in de N. Gids dus óf geheel willekeurig geplaatst, óf in de volgorde van het handschrift, en dan wijkt die aanmerkelijk af van de definitieve volgorde in de gedrukte bundel.

De derde en laatste publicatie aler de bundel S. en V. in T. in zijn geheel verscheen, is die van vijf sonnetten in het Tweemaandelijksch Tijdschrift Jan. 1895, waarvan het tweede niet in de bundel is opgenomen, *) de overige in de eerste afdeling van de bundel zijn geplaatst, resp. als het 2de, 13de, 11de, 15de sonnet.

Hieruit mogen we besluiten, dat de volgorde van de sonnetten in afdeling I niet vaststond, dat losse, oorspronkelijk niet als „eenheid” bedoelde sonnetten, zijn samengevoegd tot een reeks. Misschien werd daarbij de volgorde van het ontstaan gehandhaafd, misschien was vrije ordening noodzakelijk om aan de eerste afdeling van de bundel het cachet van „reeks” te verlenen. ✓

De eerste veronderstelling houd ik voor de meest gegronde. Immers: ordening volgens data-van-ontstaan moest bij psyche-grafische sonnetten als deze vanzelf een zekere continuïteit aan de dag brengen. Bovendien wordt die veronderstelling gesteund door enkele data. Het 10de sonnet uit de bundel was in het handschrift gedateerd 9 Febr. **). Daar het een amoureuus gedicht is, mogen we aannemen, dat het geschreven werd 9 Febr. 1893, na een der eerste ontmoetingen tussen H. van der Schalk en R. N. Roland Holst. De 5 sonnetten gepubliceerd in het Tweemaandelijksch Tijdschrift Jan. 1895 zijn alle gedateerd, waaruit blijkt, dat het 2de sonnet

*) Kennelijk niet opgenomen, omdat het naar vorm en inhoud geheel geïnspireerd is op Gorter's Kentering-sonnetten.

***) G. Stuiveling: Versbouw en Ritme. Facsimilé pag. 204, genummerd XI. Wellicht is de verandering van plaats een gevolg van het elimineren van het sonnet, op Gorter's Kentering-sonnetten geïnspireerd. Zie het hoofdstuk „Varianten”.

uit de bundel ontstond in 1892, het 11de en 13de in 1893, het 15de in Sept. 1893

Vatten we deze gegevens samen, dan blijken de sonnetten, die in de bundel eerder geplaatst werden, ook vóór de andere ontstaan te zijn:

2e sonnet: 1892; 10de sonnet: Febr. 1893; 11de sonnet: 1893; 13de sonnet: 1893; 15de sonnet: Sept. 1893.

De 2de afdeling is vrijwel zeker als cyclus ontstaan, want werd als zodanig gepubliceerd in het Tweemaandelijksch Tijdschrift van Sept. 1894; we vinden daar 25 sonnetten, „Geleiders”, waarvan één ter inleiding, „tot Duiding”, twaalf „voor Denken”, twaalf „voor 't Hart”. De datering van deze groep: Dec. '93—Maart '94, maakt het waarschijnlijk, dat de verschillende afdelingen zijn geplaatst in volgorde van ontstaan. Voor latere afdelingen bezitten wij geen bijzondere gegevens, omdat daarvan niets werd gepubliceerd vóór de bundel uitkwam, maar ook de samenhang tussen de sonnetten van die afdelingen blijkt afdoende, n.l. uit de inhoud.

Uit de aard der zaak is in afdeling IV, handelend over een wijsgerig idee, de grote lijn het gemakkelijkst te volgen. Wellicht kwam het plan om uit de verschillende verzengroepen een samenhangende bundel te componeren pas op, met het groeien van de vierde afdeling. Voor deze of 'n dergelijke opvatting pleit ook het later invoegen van de verklarende terzinen tussen de verschillende cycli *). Dat de dichteres haar bundel absoluut wil beschouwd zien als een éénheid, blijkt uit de terzinen ter inleiding van afdeling II, III en IV, waarin ze spreekt van „*een groot gedicht*”, dat verhalen zal van haar zielsgeschiedenis.

Merkwaardig is, dat de afdelingen I en V niet door deze inleidende terzinen worden bestreken. In die afdelingen zijn persoonlijke levenservaringen het duidelijkst te onderkennen: in afdeling I het vreugdevol beleven van eerste liefde en zielsverwantschap, in afdeling V het pijnlijk belijden van eenzaamheid ondanks die liefde en desillusie wat betreft opgaan van zielsverwanten naar één ideaal; zij vormen proloog en epiloog van dit boek vol kalm-blijde wijsheid, in hoofdzaak geborgd bij Spinoza en Dante, en dienstbaar gemaakt, evenzeer aan de behoefte van het verstand aan een vast beginsel, als aan de hunkering van het hart naar een voorwerp van liefde.

*) Een vermoeden, door de dichteres bevestigd.

Is Sonnetten en Verzen in Terzinen een cyclus?

Ik meen deze vraag bevestigend te mogen beantwoorden. Dat de bundel uit verschillende cycli is samengesteld kan geen bezwaar zijn. Men herinnere zich slechts, dat de „Grotsonnetten” van Perk ook als een cyclus in een cyclus zijn te beschouwen. Maar er is een ernstige bedenking: Verwey merkt terecht op, dat de eerste afdeling van S. en V. in T., in hoofdzaak gewaarwordings-sonnetten, later pasklaar is gemaakt voor de rest van de bundel, in hoofdzaak belijdenis-sonnetten³. Een dergelijke opmerking, als veroordeling bedoeld, plaatst Bijvanck: „Om een vaste groep van sonnetten heen die met een bepaalde bedoeling geschreven waren, zijn andere sonnetten aangesloten, deels vroeger, deels later ontstaan, maar niet van den beginne af er bij gedacht”⁴, een opmerking die iets zegt van de wijze, waarop de bundel ontstond, niets van de kwaliteit der compositie. Want, als die om de kern heen gegroepeerde sonnetten (bedoeld zijn waarschijnlijk afdeling I en V) met die kern een sluitend geheel vormen, is er niets tegen ze toe te voegen. Welnu, dat is in S. en V. in T. het geval. Wel schijnen de sonnetten gegroeid „los en onafhankelijk, als perziken die men later kan sorteren”; maar inderdaad zijn ze gegroeid „bijeengehoord trosgewijs: als druiven”⁵, want alle vruchten, van het ontwaken ener jonge vrouwenziel tot Waarheid, Schoonheid en Liefde.

- 7 I *Aankondiging*: „De volgende verzen zeggen de Vreugd mijner Ontwakende Ziel over gevondene verwantheneden en 't ontstaan in haar eener Begeerte naar iets onwankelbaarder dan van menschen komt”.

De sonnetten van deel I geven dus het volgende proces:

De ziel wordt zich bewust in zelfbespiegelingen.

De ziel, zichzelf ontdekt hebbende, ziet tot hare vreugde zich aan andere zielen verwant.

De ontwaakte ziel komt tot nadenken over de dingen dezer wereld; de begeerte ontstaat naar wat betrouwbaarder dan die dingen is, de begeerte naar wijsheid, de „wijsbegeerte”.

8 OVER HET ONTWAKEN MIJNER ZIEL.

De volle dagen komen met bedaarde stappen schrijdend, als hooge witte vrouwen uit tooversprooken: bloem in handen houen ze en licht is om hun hoofden, goud-behaarde.

De dagen liggen open als verklaarde
geheimen tusschen vrienden die 't lang wouen
zeggen en zwegen, lang: tot hun vertrouwen
vol-grocid was en elk zijn ziel openbaarde.

Dagen als bloemen, open-volle nachten
daartusschen, als in maanlicht blanke tuinen
en midden tusschen deze vele ga ik
met stralende oogen levens-op. Nu sta ik
me dunkt, als opperste van rijen duinen
en zie wijd weg: dit is het lang-verwachte.

Nu eerst zijn de dagen en nachten levens-vol, nu eerst staat de
ziel boven het alledaagse, als opperste van rijen duinen boven het
effene land, nu eerst weet zij het leven diep als de zee en even
wijd, nu werd verwachting tot vervulling. De ziel is ontwaakt, en
wéét dat zij ontwaakt is. Uit zelf-ontdekking volgt zelf-ontleding;
de dichteres geraakt op haar onderzoekingstocht tot aan de grenzen
van haar wezen, zij meet het draagvermogen van haar ziel, bevindt
het machtig-groot. Niet zó machtig, niet zó groot echter, dát het
torsen kan leed-van-onderlinge-vervreemding-en-verlatenheid; *)
nu en altijd zal die ellende alleen haar manmoedig hart vrouwe-
lijk zwak maken, zal alléén zielsverwantschap met gelijken en
groteren haar hongerend hart stillen **). Verrukt proeft zij de
eerste beet van deze zoete vrucht, die zoetst is, gereikt door de
hand van den énen geliefde. Haar vrouwelijk gemoed voelt zuiver
aan, dat bóven „'t hoogleven der momenten”, boven de voorbij-
gaande liefdes-extase verheven is, de durende liefde, die de tal-

*) Door haar Nieuwe-Gids-neigingen kwam Henriëtte in conflict met haar vader. „Thuis was de atmosfeer natuurlijk geladen”. (G. Stuiveling: *Versbouw en Ritme*, pag. 205). Zeker was zij uiterst gevoelig voor een dergelijke wrijving. Later immers (Nieuwe Geboort, pag. 85) is een harer tederste herinneringen, die aan de gezellige avonden van vroeger, thuis. Misschien geeft dit sonnet de impressie van zo'n geladen atmosfeer.

**) Tot de ontdekte zielsverwanten behoorden ongetwijfeld A. Verwey en H. Gorter. Den eerste beschouwde zij als haar leermeester, den tweede als een „half-mythisch wezen”. Beide vallen m.i. onder de categorie van de „opheden”. Vooral op Gorter slaat wellicht de laatste terzine. Zij had hem toen misschien nog niet persoonlijk ontmoet, maar koesterde een zeer grote verering voor den dichter en een zeer grote bewondering voor diens werken. Van Verwey dicht zij in de jeugdverzen: „Een Grote wandelt in uw midden”.

13 loze alledags-dingen den ander maakt tot één onafgebroken
14 vreugde *). Maar niet vastheid zonder twijfelingen is haar deel:
15 nog knaagt ongewisheid aan haar liefdebegerig hart **). Zal het
16 verzadigd worden, eenmaal?

15 Dan erkent zij de lang verwachte stem die bij haar stem past,
16 ondervindt zij, hoe verwonderlijk goed het is,

16 de atmosfeer
te voelen van dat gouden uitgaand spreken
telkens opdagend als een verwijd verschiet,
als een, dat men nu eerst met oogen ziet
maar waarop vèel droomen zijn neergestrekten,
en weervindt schoon als droomend, maar nog meer.

17 Van liefhebbende ogen leert zij de taal verstaan, ***) draagt in
18 zich een warme schat van liefdes-zekerheid uit zieleverwantschap
19 geboren. Zó wordt elke morgen een bode van vreugd.

20 Mèt de liefde ontwaakt de wijsheid. Bloesem van jeugd valt af,
21 maar waar de vlinder-witte pracht verdween zal zwellen „de
22 vrucht, levende droom van rood en goud” ****). Reeds is haar
bloesemboom bestoven, de voorwaarde tot vruchtzetten vervuld.
Immers het verlangen naar een „heel eigen bestaan, verscheiden
van vergank'lijke uitwendigheên” en het besef van „hoe zwaar het
is voor den mens om waarlijk te kennen”, *****) zijn het begin van
alle wijsheid.

x Afdeling I bevat verschillende verzen met impressionistische ele-
menten en handelt bovendien over de ziels-ervaringen van het

*) Dit sonnet is voor een deel weergave van de impressie, die een zorgzaam-
bezige vrouw op de dichteres maakt.

**) Dit sonnet geeft een intensieve gewaarwording van schemering.

***) Ook dit is weer zeer duidelijk een gewaarwordings-gedicht.

****) Dit sonnet, gedateerd 1893, gepubliceerd in het „Tweemaandelijksch
Tijdschrift”, Jan. 1895, is daar opgedragen aan A. Verwey. Deze had zich reeds
in 1889 uit de Tachtigergroep teruggetrokken. Hij was den Tachtigers sindsdien
ontgroeid: Zij leefden veelal nog in klanken en kleuren de rest van hun kort-
stondige jeugd, waarop voor enkelen geen mannelijke leeftijd volgen zou. Verwey
verdiepte zich in de gedachten-rijke werken van ouderen en verwierf zich wijs-
gerig inzicht.

Misschien werd het sonnet gedicht naar aanleiding van eigen zielegroei, en
later, als toepasselijk op Verwey's ontwikkeling, aan den vereerden leermeester
opgedragen.

*****) Ook dit sonnet is voor een groot deel „waarnemings-kunst”.

tot het leven ontwakende meisje. Als zodanig vormt deze afdeling de proloog tot de belijdenis-sonnetten, die zullen verhalen de geschiedenis ener jonge ziel, stijgend langs wegen van liefde en wijsheid — niet levens-beproefd nog, dus vreugdevol — naar hoogland van verheven mystiek.

23

Terzinen: „Over den aard van mijn nu-komend spreken”.

Dat deze terzinen betrekking hebben op afd. II, III, IV, meen ik te mogen concluderen uit de plaatsing vóór de aankondiging van de tweede groep sonnetten, uit het opschrift, dat „nu-komend spreken”, dus wat volgt betreft, uit de aanhef: „Wat ik ga gieten in een groot gedicht”, erop wijzend, dat de navolgende sonnetten een gehéél zullen vormen. Zelfbeschouwing wordt daarvan het onderwerp. De dichteres wil trachten, ons inzicht te geven in de voortgang van haar geestelijk leven, wil betogen, hoe onder een nietsverraderend uiterlijk een sterk innerlijk leven in haar wèrd, groeiend met de krachten van de geest mee. Dat groeiproces zal zoveel mogelijk waarheidsgetrouw worden weergegeven, al is het niet gemakkelijk het verleden in het juiste licht te zien; toen zij ernstig over dat verleden ging nadenken bleek het beeld daarvan, dat de geest zich geschapen had, niet overeenkomstig de werkelijkheid. De mens immers verandert en ziet het oude met nieuwe ogen aan: elke dag verliest hij iets van zijn persoonlijkheid, wint er iets bij, dat hem rijper maakt. Zij zal afstand nemen tot het oude, de vreemde die lang-geleden haar IK was, objectief beschouwen, die stap na stap volgen op de weg naar waarheid tot zij verklaren kan:

111

Nu heb ik, zoo ver ik vermocht, de ziel
gevolgd waarheen wijsheid haar heeft gedreven,
als een dag die scheidt neigt zich thans dit leven
en in verten verdwijnt zij die me ontviel . . .

25

II *Aankondiging:* „In de volgende verzen heb ik uitgesproken zulke Gedachten, als geruimen tijd de Geleiders waren van mijn geestelijk leven en van mijn hart”.

Wij vinden in deze cyclus:

De gedachten en de gevoelens van een tot levensoverpeinzing gereijpte, die kennis neemt van haar tijd en op tijdverschijnselen reageert.

22 Het eerste sonnet, inleiding tot deze groep, vormt een schakel
tussen deze cyclus en de vorige: „Hoe zwaar het is voor den mens
om waarlijk te kennen”, zij ondervindt het, bij grote geesten van
25 vroeger en nu *) steun zoekend voor haar naar zekerheid hakend
hart. Dat veroverd tenslotte een eigen waarheid, voor zich en voor
anderen, voor velen. Nóóit misschien was een warme waarheid om
27 bij te schuilen zó nodig, als in deze onzekere tijden, nu het oude
rot is, het nieuwe onrijp **). Trouwens géén tijd kan ontberen de
vastheid van het onveranderlijk ware, omdat elke tijd vergankelijk
is, slechts in veranderende levensvormen zijn uitdrukking vindt,
28 omdat „de wijzen van 't zijnde”, de verschijningsvormen der dingen,
den mens bedriegen. Daarom houdt zij, wier hart geen angstvallig
hangen aan het vergankelijke kent, de verworven waarheid, die
velen tot troost en bemoediging kan zijn, niet binnen zich zelf be-
sloten, maar spreekt die uit voor de mensen van haar tijd, die geen
29 houvast, geen God meer bezitten ***) in de overrompelend een-
30 voudige woorden: „Ik zag liefde als de levenswet”. Liefde voor de
X dingen immers baart de eerbied, nodig om zich te verdiepen in
hun wezen. Langs deze weg worden wij ons bewust het klare
begrip over de wereld, dat in ons wacht op herkenning, ontdekken
wij de waarheid, die ons hart is ingeboren. Maar die waarheid bij
intuïtie is niet onwankelbaar: op het onverwachtst kan haar licht
doven. Daarom denken de mensen doorgaans liever niet na over
het wézen der dingen, maar bepalen hun aandacht tot de uiterlijke
31 verschijningsvormen. Het komt hun trots te na, hun feilbaarheid
32 te erkennen. Zij meten de wereld uit met de maten van hun men-
selijk vernuft, zij bedenken stelsels waarin al het zijnde geordend
is tot nuchtere wetenschap. Toch is géén stelsel bij machte
door te dringen tot het wezen der dingen, los van de ver-
schijningsvorm, wijl het den mens beschoren is in mysteriën te
leven. Contact met het wezen der dingen geeft ons alléén:
het gevoel van één-zijn met het bestaande, als alle gevoelens
onbestendig.

*) Groten van vroeger: Dante en Spinoza; groten van nu: Verwey en Gorter.

***) Men denke aan: „het opkomend socialisme, het atheïsme, het modernisme, de radicale bijbelcritiek, het liberalisme, de democratie, de uitbreiding der industrie, de nieuwe ontdekkingen der natuurwetenschap, de toepassing dezer vondsten in de techniek, de humanisering van het strafrecht, het feminisme etc”. (Marsman: „Herman Gorter” pag. 15, 16).

***) zie noot **): het atheïsme.

33 Eve', — als een zon momentaan opgerezen, —
eve' een voelen met alle dinge' eendrachtig,
dat's 't waarste weten wat voor menschen is. *)

30 Dit is de waarheid die woont in ons hart, die al „in het kind-hoofd
dwaerelt"; dit gevoel van één zijn met de dingen is het wezenlijke
34 van elk geluk, want het doet de ziel in schoonheid over de aarde
gaan. De ziel is zich die eenheid meer of minder bewust, naar
30 gelang haar aanleg en vorming. Om het eenheidsgevoel als iets
bewusts te verwerven is nodig: een zich bezinnen op het wezen
der dingen, zoals reeds vóór betoogd: kontemplatie brengt ons tot
de kern van alle zaken, hun goed-zijn.

35 Want van alle dinge' is hun goedheid 't wezen,
zonder welke ze niet bestaande waren,
haar saâmvoege uit verspreiing is als lezen
langs stoppelvelde', en schoof van buigende aren
zaam'len, waar vlucht'ger gaan vertreden zou.

36 Dit goede in de dingen is identiek met het affirmatieve. Wie het
37 gevoel van één-zijn met de goedheidskern in al het bestaande mist,
38 is wel de zwakste en armste onder de stervelingen. Die verenkelde
kan een ogenblik menen boven alles en allen te staan, de smart
van eenzaamheid zal hem achterhalen. Had zijn hart gevonden de
liefde-voor-één-alleen, de verbondenheid met al-wat-is zou hem
van zelf zijn toegevallen **).

39 Die gevreesde vereenzaming bleef het hart van de dichteres be-
spaard, en overwegend wat haar lot had kunnen zijn, beseft zij haar
40 ziele-rijkdom het allermeest. De liefde-voor-al-wat-is werd in de
41 liefde-voor-één-alleen haar deel. Zo'n lente-nieuw-geluk doet alle
leed dat wàs, vergeten. Nog slechts half gekend heeft het zijn
apàrte bekoring; toch is voortreffelijker geheel uitgediept en door-
grond geluk, omdat onrust-van-vermoeden de ziel haar vrede
rooft.

*) In de sonnetten op pag 30, 31, 32, 33 neemt de dichteres stelling tegen de
rationalistische natuurkundige opvattingen van haar tijd.

***) Deze „geleiders voor 't Denken", hebben veelal betrekking op tijdver-
schijnselen. De nu volgende „geleiders voor 't Hart", zijn grotendeels uitingen
van haar liefde voor den enen mens, met daaraan vastgeknoopt bespiegelingen
over de liefde in het algemeen.

42 Den jongen idealistischen mens, die meent berg-op te streven langs
zijn zelfgekozen weg, wacht de wreedste teleurstelling: de ont-
dekking dat die weg omlaag voerde. Dan verwijt hij de natuur,
dat zij hem de zucht naar het onbereikbare meegaf in dit leven
en zoekt opstandig de schuld van de mislukking in alles buiten
zich-zelf, tot nederige erkenning van éigen zwakheid de mogelijk-
43 heid opent, tot nieuwe en dieper vreugde. In die strijd des harten
44 in de dagen der jeugd kan geen sterker steun hem geworden, dan
de zachte hulp der liefde. Aan niemand kan men verhalen van
berouwde dage' en nachten doorgestreden zó oprecht, als aan den
45 beminden mens, zéker wanneer deze een leven ver van felheid,
hoog bove' onbeduiden voor zich-zelf nastreeft, en den ander voor-
houdt als het hoogst-bereikbare, aldus zoekend te bereiken de
46 ongestoorde vrede, van wie zich, vrij van alle zelfzucht, verliest in
de liefde voor al-wat-is.

47 De jeugdige mens evenwel is van nature egoïstisch. Tegenover
ouden, wier bedachtzaamheid hem leert: Eenmaal is ook úw on-
stuimigheid geblust, uit zich dat in een genadeloos opzij-dringen.
Liefde is de levenswet! Maar er is de verheven liefde voor de
abstractie, voor het wezenlijke in de dingen, en er is de eenvoudige
liefde-van-de-daad voor den medemens. Daartussen gaat de keuze.
48 Wie de abstractie lief heeft boven den mens is wíjs, wie den mens
49 bemint boven de abstractie is zàcht. De wijze mens, door de ab-
stractie op dwaalwegen geraakt, dwaalt volkomen, de door zacht-
heid geleide dwaalt nooit geheel, want:

50 wien zij geleidt, is bove' allen verkoren,
daar zelfs zijn dwalen nog aan waarheid raakt.

Het is dus in laatste instantie hoogste wijsheid een zachte mens te zijn.

Hoewel doorvlochten met wijsgerige gedachten, en voor de helft „voor het denken” gedicht, zijn de verzen in afd. II duidelijk op het gevoel afgestemd, voor een deel op het amoureuze en humane gevoel, uitdrukkelijk geplaatst tegenover de verstandelijke liefde voor de abstractie, voor een ander deel op het eenheidsgevoel met al het bestaande, uitdrukkelijk geplaatst tegenover het verstandelijk ordenende stelsel. Hier vertoont zich de eigenlijke aard van de dichteres het zuiverst: sluitende stelsels hebben voor haar geen bekoring, maar zij kiest zonder aarzelen, wat onmiddellijk het hart bevredigt.

51 III *Aankondiging*: „In de volgende verzen heb ik naar waarheid
uitgesproken een Kentering van mijne Ziel”.

52 Hoe zo'n wijziging in ons geestelijk leven zich voltrekt, is in het
54 inleidende sonnet scherp geobserveerd: terwijl het nieuwe nog
slaapt in ons, vrezen wij het reeds, omdat alle groei is 'n smartelijk
gebeuren. Onherroepelijk komt het ontwaken, het nieuwe neemt
voor zijn tijd bezit van ons innerlijk rijk, nooit algeheel echter:

52 En altijd is wat volgt, wat voorgaat schuldig
zijn best bezit en verbruikt als zijn sterkte
wat zijn voorganger zich moeizaam verwierf;
zooals onze aarde haar schatten veelvuldig
aan 't leven dankt dat eenmaal in haar werkte
en plaats makend voor een ander leven, stierf.

53 Zó sluimerde in Henriëtte zachte nederigheid, terwijl harde trots
haar zelfverzekerde ziel vervulde, en zich op haar gelaat af-
tekende. Eenmaal ontwaakt, maakt deze deemoed zich meester
van hart en verstand en doet haar levensschip een nieuwe koers
54 kiezen. Verre van gemakkelijk is het, het roer om te gooien, maar:
„alle groei is het smartelijk gebeuren van wat later blijkt tot blij-
heid te worden”. Om te groeien moet de ziel zich los maken van
55 het oude vertrouwde, maar het leed daaruit voortvloeiend is béuren,
in ontvangst nemen, rijker worden, want de ziel neemt toe in kracht,
en alleen wat niet tot haar eigenlijk wezen hoort, wordt uitge-
zuiverd.

56 Met het overwinnen van de hoogmoed is echter niet hersteld, wat
trots in het verleden misdeed: eenmaal aangedaan verdriet is niet
en nooit meer weg te nemen, eenmaal verknoeide dagen zijn voor
goed verloren. Wij mensen zijn zo zwak; allen verlangen we van
57 nature geluk en vrede, allen maken wij kostbare dagen kapot en
staan hulpeloos bij de stukken. Laten we dan opnieuw beginnen,
wat was vergeten en wat is zo mooi mogelijk maken; „dan zal
58 vreugde in ons geweldig opbloeien”. Verstandig is, wie versnip-
pering en verspilling van zielskracht voorkomt, door zich geen
onbereikbare idealen te scheppen, maar alle daad- en denkkracht
verzamelt tot doorzetting van het bij de gegeven aanleg mogelijke.
Maakt deze zelfbeperking onze kracht groot, liefde maakt die
standvastig. Kracht die in liefde wortelt weet van wijken nog
wanken.

59 Want liefde is de hefboom van de dingen
die ze uit verwarring voert naar 't veel-geprezen
bestaan, dat, eenmaal voor den geest gerezen
hem lokt tot vast en evenmatig zingen.

In deze sonnetten toetst de dichteres zich-zelf aan het ideaal van liefde in afdeling II gekozen. Door hoogmoed werd de goede gesteldheid van haar geest, de zachtheid, in gevaar gebracht. Die onvolmaaktheid veroorzaakte conflicten met de mensen in haar omgeving en verstoorde de onderlinge vrede. Zij besluit met die fout radicaal af te rekenen, en opnieuw en goed te beginnen, gesteund door de liefde. Het schijnt mij toe, dat zij in het laatste sonnet van deze afdeling de liefde weliswaar nog steeds ziet als de levenswet, maar niet de simpele liefde van de daad, in afdeling II gekozen boven de liefde voor de abstractie. Haar overtuiging, dat de zachte-van-hart groter is dan de doorgronder der abstractie, wankelt, en zal goeddeels verloren gaan in de worsteling van de geest, om op zelfgevendene bewijzen een klare voorstellingswereld te bouwen (zie afd. IV).

42 Een ziel ontwaakte, doorvorste zich zelf, ontdekte verwante zielen,
werd gezegend met de ene grote liefde (afd. I); dan zagen de
binnenogen naar buiten en in het donker der tijden; geest en hart
zochten en vonden een vast lichtpunt om zich naar te richten: de
liefde voor één mens uitgegroeid tot liefde voor al het bestaande
56-58 (afd II). Pas als zij aan de strijd des harten in de dagen der
jeugd heeft deelgehad, als zij het mocitevolle van de zielegroei
heeft ondervonden, als zij de trotse overtuiging van de voortref-
felijkheid der eigen levensopvatting, voor de nederige erkenning
van eigen zwakheid en beperktheid heeft prijsgegeven, wordt haar
42 geest rijp voor vreugde die hij nog niet ziet, de vreugde verbonden
aan het veroveren van de waarheid (afd. III).

De sonnettenreeksen zijn hoofdstukken uit een ziele-dagboek; veelal uit het bijzonder-persoonlijke opgeheven tot het algemeen-menselijke, geven zij toch uitdrukking aan het zeer individuele, handelend immers over: de ontwakende ziel, de geleiders van het geestelijk leven en het hart, een kentering in het zieleleven van de mens: Henriëtte van der Schalk.

Het cyclus-karakter van elk der voorgaande afdelingen van de bundel meen ik te hebben aangetoond. Opvallend is nog in ver-

band hiermee het feit, dat elke afdeling aanvangt met een inleidend sonnet.

60 IV *Aankondiging*: „In de volgende verzen zal ik spreken over het wezen van de menselijke ziel, hoe zij geneigd is tot Deugd, hoe door liefde tot Wijsheid haar geluk bestendig wordt, de Wijze, gelukzalig, en anderen een Zegen leeft”. *)

61 IVa *Aankondiging*: „Over de volkomenheid, die de mensch kan bereiken”. (Over het wezen van de menselijke ziel, hoe zij geneigd is tot deugd) **)..

Terzinen: „Waarin gezegd wordt welke gronden mij leiden tot het maken van dit gedicht”.

De éne grond waarin wortelt alle woord en daad is voor H. van der Schalk de Liefde:

62 Ik heb de menschen 't liefst van de enkel-dingen . . .
Daarom maakt, wat hun vreugde geeft, mij blij . . .
En daarom wil ik spreken, want ik weet
welk ding vóór allen hem die het liefheeft
met onvergankelijke vreugd bekleedt.

Liefde eist de blijde zekerheid die zij op het leven veroverde, uitgedragen onder de mensen. Vol enthousiasme meent zij, dat geen sterveling háár waarheid kan weerstaan:

63 Want wie poogt er 't mindere te behouden
wanneer hij volgen kan en tot het zijne
het schoonste maken wat hij ooit aanschouwde?

Slechts één ding vreest zij: verkeerd begrepen te worden. Zal niet het ideaal, haar toehoorders een zelfde overtuiging bij te brengen, schipbreuk lijden, doordat ieder, als naar gewoonte, het zijne zoekt achter de sluier van woorden? Op dit gevaar vestigt zij nadrukke-

*) Deze aankondiging leidt een evenwichtig gebouwde cyclus in, bestaande uit drie delen, elk van veertien sonnetten, IVa door één, IVb door twee, IVc door één sonnet ingeleid.

***) Hoewel de terzinen die nu volgen, door hun plaatsing schijnen te behoren uitsluitend bij afd. IVa, meen ik ze om hun inhoud te mogen betrekken op afd. IV in zijn geheel.

64 lijk de aandacht harer discipelen en vol vertrouwen op hun goede wil spreekt zij nog deze wens: „Gaaf dan uit, mijn woorden, en weest tot zegen”.

„Wij treden een tempel binnen; die spreekt is een Sibylle, geen persoon, maar een woordvoerdster uit naam der Wijsheid”⁶.

„En ieder die daar komt, dat hij vroomstil luistere, met gedweë aandacht, want ik zeg u, dat menig dezer woorden een lering kan zijn voor allen, een steun voor velen, om lichter te bewandelen des levens steilen weg”⁷.

Wat in de voorgaande sonnetten reeds werd aangeduid als hoogste wijsheid: Liefde is de levenswet, de waarheid leeft latent in elken mens, gevoel van eenheid met al het bestaande is de enig juiste vorm van kennis der dingen, wordt hier wijsgerig beredeneerd.

65 Zoals de geest het lichaam geheel doordringt en bezielt, zo is de waarheid één met de geest, zodat wat waarheid is door den mens onfeilbaar wordt gevoeld. Wie die waarheid in zich zelf ontgint,
66 wint het grootste geluk voor de ziel, want hij stijgt steeds hoger boven de hartstochten, die den mens aan het lagere binden. Maar niet zonder inspanning wordt die geestelijke schat verworven; allereerst moeten wij onze ziel maken peinzens-bereid, d.w.z. haar verre houden van al wat de gemoedsrust rooft, dus nadenken belemmert.

67 Laten wij dan die naar erkenning trachten

ons beijveren dat zich te allen tijd
de vrede van 't zachtmoedig welgevallen
over de wat'ren van ons hart uitspreidt . . .

68 Is dit bereikt, dan wacht de ziele-akker, zaaiens-gereed, het zaad
69 der rede. Gevoed door vruchtbaar-gemaakte zielegrond, zal dit
ontkiemen en opschieten tot rijke oogst van deugd. Pas als deze te
70 velde staat, leeft de ziel een natuurlijk leven, d.i. een leven over-
eenkomstig haar eigenlijke aard, en in zijn soort volmaakt; vol-
komenheid immers is niets anders dan „der dingen hen (sic!) pas-
sende staat”. Voor den mens is die staat de deugdzaamheid, en deze
wordt volkomen in de liefde voor de essentia in al-wat-is. Vol-
71 maakte deugd is: „het redelijk lieven van wat is en niet vergaat” *).
Deze liefde ligt dus noodzakelijk in de menselijke aard, is een

*) De sonnetten op pag. 69, 70, 73, 74 zijn geheel Spinozistisch-Dantesk.

intuïtief begrijpen (redelijk lieven) van der dingen wezen (wat is en niet vergaat) en hun natuur, en hoewel de liefde geest en lichaam en alle ding doordringt, toch is alleen die liefde onverwoestbaar en onaanrandbaar, die zich verdiept in der dingen wezen, het in waarheid zijnde, de abstractie van het zijn.

Hier blijkt liefde-voor-al-wat-is uiteindelijk de diepste waarheid, die zich in den mens laat vinden, en het hoogste geluk, dat zich door den mens laat veroveren. Al-wat-is. Maar aan dat deel daarvan komt rechtens onze innigste liefde toe, dat de abstractie van het zijn het zuiverst uitdrukt, aan de menselijke ziel: „minnen wij dus den mens het allermeest”.

Uit de natuur (d.i. God) zijn alle dingen ter wereld voortgekomen, door de natuur blijven alle dingen ter wereld voortbestaan; ook de mens. Vandaar de eenheidsdrang in het bestaande, ook in den mens; alles is in laatste instantie: deel van de natuur. Vandaar 's mensen afhankelijkheid van de wet die het heelal in stand houdt. De natuur immers is de enige oorzaak aller dingen; de kennis der wetten, volgens welke die causaliteit zich openbaart, maakt het mensenbestaan vredig, want zonder pijnlijke verrassingen. ↗

Zo kan de mens de gelukzalig-makende liefde in vrede genieten, zo kan de mens volmaakt gelukkig zijn. Maar dit geluk wordt hem niet in de schoot geworpen, want steil is het pad dat leidt naar de deugd. Makerschap evenwel is de niet te onderschatten kracht die allen, vooral de zwakken, tot steun strekt.

Waar deugd wordt nagestreefd bloeit eensgezindheid vanzelf, terwijl elke andere begeerte tweedracht kweekt:

Rijkheid en roem, mensch'lijke macht en eere
leven door wisseling van heer gestage:
wie ze verkrijgt, vreest ze te zien verjagen,
wie ze bezit, doet ze een ander ontberen.
Stichter van haat is daarom elk begeeren
naar die schimmen waar menschen vreugd van vragen:
nijd en oneenigheid maken de dagen
zwart voor wie hun oogen tot deze keeren.

Daarom is het streven naar volmaaktheid ook het beginsel van de wijsheid, welke bestaat in het doorgronden van de waarheid en leidt tot gelukzaligheid.

Tot deze Wijsheid zendt de dichteres een gebed op in naam van

alle wijs-gerigen: aan wijzen van weleer, aan Spinoza, aan Dante, heeft zij zich geheel geopenbaard; voor dit geslacht is wijsheid nog een onzeker bezit, want de bewegingen van het hart, de harts-tochten, blijken soms nog oppermachtig. Moge Zij zich over die zwakke harten ontfermen.

Wij hebben gezien waarin de volkomenheid bestaat en dat deze ligt binnen het bereik van den mens; nu volgt een uiteenzetting:

79 IVb *Aankondiging*: „Over de wijsheid, die de weg tot volkomenheid is”. (Hoe door liefde tot wijsheid haar geluk — dat van de ziel — bestendigd wordt). *).

80 *Terzinen*: „Over wat mij vastheid in denken geeft”. **).
Deze terzinen vormen de geloofsbelijdenis van H. van der Schalk. Zij gelooft aan de waarheid, d.i. aan een absoluut bestaan der dingen, los van de uiterlijke verschijningsvorm; zij gelooft ook, dat het de menselijke geest gegeven is dit absolute bestaan der dingen te doorgronden. Juist die gave plaatst den redelijken mens
80 boven het redeloze dier. Daar nu de volmaaktheid bestaat in het naleven der eigen aard, is de volmaakte mens degene, die zijn rede het best benut, die zijn leven besteedt aan de bestudering van het
81 wezen der dingen. De vrucht daarvan is rust; als de geest eenmaal de waarheid kent, is zijn rust volkomen. Via denken en uitgebreidheid, de twee attributen van de waarheid gelegen binnen het bereik van de menselijke vermogens, leidt de weg, maar:

82 De kennis van het geestelijk gelaat
der wereld, is zwaar te bereiken . . .

Voor ieder nu, die de kennis der waarheid ernstig nastreeft, is dwaling uitgesloten, omdat de waarheid zichzelf bewijst, in laatste instantie gevoeld wordt als waar.

83 Hij nu die de waarheid leven voelt in zijn
gedachten, zoekt als hoogste vreugde deze:
haar buiten zich te beelden als een lijn.

*) Volkomenheid is identiek met geluk.

***) Hoewel deze terzinen door hun plaatsing alleen bij afd. IVb schijnen te behoren, blijkt uit de inhoud dat ze ook slaan op IVc. Immers: de dichteres spreekt in die terzinen zowel over de beginselen van haar wijsheid (in afd. IVb uitgewerkt) als over dengene, in wien zij haar wijsheidsideaal verwerkelijk ziet: Dante (in afd. IVc uitgewerkt). De terzinen zijn geheel Spinozistisch.

Zo verbeeldde Dante en Homerus hun kristallijne waarheid in de helden van Divina Comedia en Ilias, daartoe in staat gesteld door de onwaardeerlijke gave van het Dichterschap, het vermogen om de innerlijk-levende waarheid in woorden weer te geven.

In navolging van deze groten, doet de dichteres een poging om háár gevonden waarheid helder uit te zeggen. Daartoe vraagt zij zich af, waaraan de klare gedachte zich laat kennen, en komt tot de conclusie, dat het woord de spiegel is van de gedachte, zoals het oog de spiegel is van de ziel. Het juist gekozen woord zal deugdelijkheid of ondeugdelijkheid van de gedachte duidelijk doen blijken. De volmaakte gedachte moet zijn: vruchtbaar (nieuwe gedachten voortbrengend), doorzichtig (tot op haar kern te kennen), goed gefundeerd (tot in haar oorsprongen gemakkelijk na te gaan).

Maar hoeveel woorden die den mond uitgaan
vormen gedachten van deze natuur?

In strijd met het klare wezen van het woord — het moet immers dienen om gedachten zo zuiver mogelijk weer te geven — worden woorden vaak misbruikt, vertroebeld, om er vage en verwarde gedachten onder te verdoezelen. De dichter, geroepen om klare gedachten in klare woorden uit te zeggen ten bate van de onnadenkenden, is degene, in wiens macht het ligt de mensen het enig-echte geluk te schenken, het geluk van: *)

de oorzaken te kennen en de gronden,
de verschillen tusschen het valsche en ware
en de wetten, waarnaar hun daden gaan,

het geluk gelegen in de kennis der waarheid, in wijsheid! De dichter Dante roemt de wijsheid als het vreugdevolst bezit. Ook zij, Dante's leerlinge, is er van overtuigd, dat de liefde tot het door de geest verkregene de innigste is, dat wijsheid de jonge menschen tot de schoonste bloei doet gedijen. Daaraan geeft zij zich dan ook met hart en ziel over.

Een eindweegs is zij al gestegen langs het steile pad, dat naar de toppen der wijsheid voert en het is geen vergeefse tocht geweest.

*) Een opvatting van het dichterschap rond 1895 meer voorkomend. Zie hierna: „Schoonheid”.

Zonder vrees voor teleurstelling kan elke mens haar op de voet volgen. Maar zij kent de mensen! Die willen van het eeuwige niet weten:

89 Hun hart leeft met alles wat voorbijsnelt
 en als een onder hen bevend belijdt
 „niet hieraan heb ik het mijne gewijd”
 dan worden ze ongeloovig of ontsteld.

90 Dat in het begrijpen ener bovenzinnelijke gedachte diepste ont-
 roering kan liggen ontgaat hun hart, hangend aan de uiterlijke
 verschijningsvormen *). En toch, wanneer het verstand over die
91 vergankelijke voorwerpen van liefde ernstig nadenkt, blijken zij
92 ijdel, ijdel als de ontroering die zij opwekken, ijdel als de fel-
 bewogen verzen uit die ontroering geboren **). Die liefde tot het
 door de geest verkregene daarentegen, schiet dieper wortel naar-
 mate de geest het verkregene dieper bevroedt, is niet op zinnelijke
93 indrukken maar op redelijke overwegingen gebaseerd, geeft niet
 een voorbijgaande vervoering maar sterke en gestage emoties. De
 verzen, waarin die zijn uitgezongen ***), ontroeren niet alleen,
 maar voeren den aandachtigen lezer naar de oorsprong dier ont-
 roering: de erkenning der waarheid en de daaruit voortgekomen
 geestelijke liefde.

 Hierdoor wordt in hem opgewekt de goede wil en juist deze geleidt
94 de ziel het veiligst naar de smalle en licht voorbij te varen haven
 der deugd; zó groot is de invloed van den door geestelijke liefde
95 bewogen dichter. Zachtheid, een geesteshouding zo voortreffelijk,
 dat daaruit de goddelijke oorsprong van de geest blijkt, is de vrucht
 van goede wil, want goede wil kent geen bevelende, slechts een
 overredende stem, goede wil denkt enkel het beste van anderen en
 haakt naar verbroedering van de mensen in onderling goed-zijn.
96 Uit de drie voorgaande sonnetten volgt: de erkenning van de
93 waarheid roept de goede wil op en deze leidt tot goede daden,
94-95 vooral ook jegens onze medemensen. Zo adelt de erkenning van
96 de waarheid noodzakelijkerwijze onze daden; deze edele daden
 geven vreugde aan het hart, zolang we ze gedenken, en zij over-

*) Is dit een veroordeling van de Tachtiger-mentaliteit?

***) Is dit een veroordeling van de Tachtiger-verzen, uit passie geboren?

***) Henriëtte van der Schalk dacht hier zeker aan Dante, dengene in wien zij bewonderde, dat hij de waarheid buiten zich beelde als een lijn.

97 tuigen de geest van zijn voortreffelijkheid, bewijzen immers zijn neiging tot deugd en volmaaktheid *). Door de erkenning van de waarheid ontstaat de goede wil, uit de goede wil spruiten goede daden, goede daden hebben onmetelijke gevolgen. Vandaar dat alle bewustheid van het zijnde een kracht wordt zonder einde.

Hoewel deze sonnettengroep wil handelen over de wijsheid die de weg tot volkomenheid is, zie ik daarin voornamelijk een pleidooi voor den wijsgerig georiënteerden dichter, **) een ouverture op de verheerlijking van den dichter-filosoof in het algemeen, van Dante in het bijzonder, die nu volgen gaat.

98-60 IVc *Aankondiging*: „Over het gelukkig leven van den vrome”.
(Hoe de wijze gelukkig en anderen een Zegen leeft.) ***).

99 Na ons tot de hoogste wijsheid theoretisch te hebben ingeleid, zal de dichteres ons het beloofde land binnenvoeren, waar die wijsheid levens-werkelijk wordt, waar volmaakt doen met volmaakt denken hand in hand gaat, waar onafgebroken vreugde heerst: het leven van den wijze. Dat leven is gebaseerd op deze grondwaarheid: achter de tijdelijke vormen leven eeuwige krachten, die werken volgens vaste wetten, sámen vormend de wet die het Heelal in stand houdt; al wat uit die wet volgt, dus al wat is, is goéd zoáls het is. Vandaar dat de redeloze natuur als uitdrukkingvorm van de volmaaktheid, den wijze, wiens geest het begrip dier volmaaktheid tracht te verwerven, uitermate boeit; hem, wiens geest deel heeft aan dezelfde volmaaktheid, een gevoel van verwantschap inboezemt.

72 Maar voelt hij zich verwant aan de redeloze natuur, aan de redelijke natuur voelt hij zich op het nauwst verbonden; is hij goeder-tieren voor het redeloze, voor het redelijke voelt hij zich verantwoordelijk. Zijn medemensen zoekt hij dan ook uit de lagere regionen van een rede-loos bestaan, op te trekken tot zijn niveau van

*) Ik meen in het sonnet op pag. 96 „kennis van onze ziel” te moeten opvatten als een subjectieve genitief, in verband met het sonnet op pag. 93 en dat op pag. 97; beide spreken immers van erkenning, bewustheid van het zijnde.

**) Pag. 84 en 85: Over het uitdrukken van gedachten in woorden. Pag. 86: Over dit geslacht van dichters. Pag. 87: Over Dante.. Pag. 89: Over de eigen verzen. Pag. 91: Over de Tachtiger verzen. Pag. 93: Over den door geestelijke liefde bewogen dichter.

***) Wijs en vroom zijn identiek.

103 wijsheid, hen bemoedigend door te wijzen op de voortreffelijke
aard van den mens, diens geneigdheid tot deugd. Juichend aan-
vaardt de schare deze blijde boodschap uit zijn mond.
Aan het zich bewust zijn van eigen op-het-goede-gerichte aanleg,
dankt de wijze een rustige zekerheid, die zijn woorden onweer-
staanbaar gezag verleent:

104 . . . De wilde hartstochten bedaren
en leggen zich voor zijn zacht dringend spreken
als voor een god de gehoorzame winden
en op rustigen stroom drijven gelinde
de zielen die voor kort nog dreigden breken
naar 't vredig land dat zij van ver ontwaren.

105 Maar het blijft niet bij schone woorden; in schone daden, uitmun-
tend door gerechtigheid en barmhartigheid neemt zijn deugd ge-
96 stalte aan. Wie die daden aanschouwt, beseft eerbiedig, te staan
voor de monumenten van de tijden *). Zo wekt de wijze door woord
106 en daad de mensen op tot deugd, waar hij vertoeft wijkt onenigheid
voor vrede.

107 De rust, den wijze eigen, moet worden beschouwd niet als gebrek
áán, maar als beheersing van gevoel, niet als onvermogen maar als
108 verworvenheid. Daardoor staat hij los van het wisselvallige heden,
109 los van de onzekere toekomst, als een waarlijk vrije mens. Ook al ziet
hij onheil als de schaduw van brede wiekslagen reusachtig nader-
110 komen, zijn hart wordt niet ontsteld, zelfs niet als die schaduw
geworpen blijkt door de vleugels van roofvogel Dood; want de dood
kan niet raken aan zijn wezen, dat als een eeuwige kracht leeft
achter het tijdelijk bestaan.

111—112 Hier is de climax bereikt, het hoogste hoogtepunt waartoe wijsheid
kan voeren: overwinning van de dood. Tenslotte waagt de dichte-
res het, de naam te noemen van hem, aan wiens gastmaal haar
lange tijd het brood der wijsheid gebroken werd, wiens leven haar
voor de geest stond bij het dichten van deze sonnetten-reeks: Dante.
Geen der reeksen is zó doorwrocht van compositie als deze: na de
mededeling, dat het leven van den wijze voorwerp van overweging
zal zijn, volgt een uiteenzetting over diens grondbeginsel, en de
daaruit voortvloeiende verhouding tot het rede-loze en het met-

*) Misschien bedoelt de dichteres met deze „daden” de werken, door groten
als Dante nagelaten.

rede-begiftigde deel van de natuur. Wat den wijze typeert, de innerlijke rust, wordt onderzocht naar aard en uitgestrektheid. De slotsonnetten gewijd aan den wijze: Dante, binden deze verzen samen tot een lauwerkrans voor den dichter van Il Convito.

Hier verloochent de dichteres dien anderen leermeester, van wien zij zeker niet minder goede gaven ontving, die zeker niet minder bijdroeg tot de wijsheid, in deze cyclus (afd. IV) vervat: Spinoza. Begrijpelijk wordt deze verloochening ons pas, als we bedenken, dat H. van der Schalk niet Wijsgerige wenste te zijn, maar wijsgerig Dichteres, met de nadruk op Dichteres *). Als zodanig leerde zij slechts van Dante.

111 Ook deze ontwikkelings-phase is nu afgesloten en de dichteres gaat zich wenden van het verheven werk dat lang opperst wàs in haar ziel, naar wat opperst is in haar ziel. „Wijsheid is haar nog niet genoeg, en zij bereidt zich tot de wedergeboorte van de geest en de vlucht naar de zieleferen”.⁸

113 V *Aankondiging*: „Hoe door het Inzicht der onvolkomenheid van ons zintuiglijk weten, de Geest geleid wordt tot de Beginselen der goede Mystiek”.

Nòch dit inzicht, nòch de beginselen der goede mystiek verrassen ons als nieuw **); daarom mogen wij de laatste afdeling van Sonnetten en Verzen in Terzinen beschouwen als de uitbeelding van een volgend stadium in het geestelijk groeiproces.

114 Wij kennen alleen geestelijke dingen. Al het waarneembare, wat
115 gestalte is, is voor onze zintuigen ondoorgrondelijk, omdat de
daarmee opgedane indrukken individueel verschillen, omdat die
nooit reproduceren het onveranderlijke, absolute bestaan der
dingen, de Waarheid; zelfs de machtigste aller krachten, Liefde,
116 brengt niet dan een schijnbare eenheid van waarneming tot stand.
Zo komt het ook, dat wij soms ons oordeel over een mens moeten
herzien, niet omdat die mens veranderde, maar omdat ons oor-
deel vals was, want gegrond op zintuiglijke waarneming. Als
117 we dus jonge mensen, die in jeugddagen samengingen, op
rijpere leeftijd eigen wegen zien kiezen, is dit niet toe te
schrijven aan een wezens-verandering in die mensen, maar aan

*) Zie ook: „Schoonheid”.

***) De mening van Bijvanck, als zou deze reeks „vreemd” achterna komen, lijkt mij dan ook onhoudbaar. (Gids 1903, pag. 541).

118 het feit, dat elk zich eigen idealen, altijd gekoesterd, volledig be-
wust wordt. Voor den jeugdige overbrugt enthousiasme elke kloof;
den tot man gerijpte past het, bezinning te laten gelden vóór
geestdrift. De volgroeide mens behoort ingetogen de weg naar
wijsheid te gaan. Hoogste wijsheid wint hij, die zich een allesom-
vattend mystiek inzicht in leven en wereld verwerft, waarin alle
door de zintuigen onkenbare enkelheden hun oplossing vinden *).

119 Want zoolang we ons een beeld van 't wezen maken
naar de verschijningen . . .
zoolang zullen we telkens met smart leeren
dat ons hart weer verschalkt werd, en aan dingen
toeschreef wat schijn was, en hun gansch ontbrak . . .

120 Wij kennen immers alleen geestelijke dingen, maar die dan ook
onfeilbaar juist, daar hun beeld de geest is ingeboren; die latente
waarheid om te zetten in bewust geestelijk bezit, valt den mens niet
licht; dat eist ascese!

121 Wanneer de ziel alle dingen verlaat . . .
en al haar gedachten bestendig baadt . . .
in 't licht dat uit der dingen kern komt rijzen
voor wie, om 't eeuw'ge in ze, tot hen gaat,
dan wordt in haar, na geduldige jaren
't geestelijk zien geboren . . .

122 Dit geestelijk zien nu, deze vergeestelijking der dingen, wordt mys-
tiek genaamd, en de ziel die daartoe geraakt, heeft onverstoerbare
vrede gevonden.
Na de van blijde zekerheid doorzongen verzen uit de vorige af-
deling, treft in deze reeks een leedgevoel, door wijsgerige beschou-
wingen slechts ten dele gecamoufleerd. De zuiver theoretisch op-
gedane wijsheid pantsert de dichteres in de practijk des levens niet
116—119 tegen zielskwetsuren. Zij vergist zich in de aard van, dus in haar
117 liefde vóór de mensen, zij wordt teleurgesteld in haar ideaal van
115 geestelijke gemeenschap onder de mensen, ja, „zelfs de geliefde
van haar ziel staat van haar af in de gedachten van haar hart”⁹.

*) De sonnetten op pag. 117 en 118 lijken mij geïnspireerd op de breuk in de Tachtiger-Beweging.

Achterhaald door de gevreesde smart van eenzaamheid, is zij bang, dat de gemoedsrust, schoonste verworvenheid van wijsheid, haar zal ontvallen; in een krampachtige poging om die te redden ontvlucht zij de werkelijkheid, verloochent zij het zintuiglijke, verkiest zij de mystiek.

Hoe de vergeestelijking der dingen die *mystiek* genaamd wordt, *ons vrede geeft en vertroost*.

Dus kunnen we allen *levensangst verlieeren*
en omringd van begrepen oogen wonen
zoo we de dingen uit de *onzek're* zonen
der zinnen heffen naar de ziele-sfeeren, . . .

Dat is die mystiek, waar veel hoog-gezinden
van alle tijden hun *droeve* en *bewogen*
harten heenbrachten om ze *rust* te geven:
die ligt boven het tijd'lijke verheven
waar 't eeuwige aanvangt en hemelsche winden
met zachte streeling *aardsche tranen drogen*.

In zijn kwaliteit van gedichten-cyclus past Sonnetten en Verzen in Terzinen geheel in het kader van de *Tachtiger Beweging*.

„Deze dichtvorm — die van de reeks — vroeger en later in gebruik geweest, is voor de nieuwere poëze van grote betekenis . . . Er is stellig lyriek, maar niet ene die volstaat met de ontboezeming van een gemoed te zijn: niet de op zichzelf staande stemming is hoofdzaak, maar een innerlijk leven, een innerlijk levensverloop, dat in die stemmingen ordelijk tot uiting komt. Bij Perk is dat levensverloop de ervaring, dat door den dichter het vergankelijk-schone tot onvergankelijke schoonheid wordt. Bij anderen zal het anders zijn”¹⁰.

Sprekend van de Mathilde-cyclus, geeft Verwey deze beschouwing over de min of meer epische eenheid, gevormd door een aaneengesloten reeks van lyrische gedichten, een beschouwing die rechtstreeks geldt voor S. en V. in T.; ook dáár is lyriek, geordend op de grondslag van een innerlijke groei. En als Verwey in hetzelfde betoog dergelijke poëzie noemt: „de lyriek van de nadenkenden”, treft ons deze uitspraak als typerend voor het jeugdwerk van H. van der Schalk. Culmineerde voor Perk de opgaande levenslijn in een Onvergankelijke Schoonheid, voor háár bereikte die zijn

hoogtepunt in een Schone Onvergankelijkheid. Zowel de Mathilde-cyclus als S. en V. in T., verbeeldt een geestelijk ontwaken, gevolgd door een geestelijk uitgroeien.

20 Het episch moment wordt in beide cycli gevormd, door dat „voortschrijden van onzichtbare groei”, een groei boven „het geval” uit,
78 naar de Idee, een groei, die bij Perk leidt tot aanbidding van de Schoonheid ¹¹, bij H. van der Schalk tot aanbidding van de Wijsheid. Dat de inspiratie voor Perk hoofdzakelijk uit het zintuiglijke, voor H. van der Schalk hoofdzakelijk uit het abstracte stamde, verklaart en bepaalt de enorme verschillen tussen beide cycli. Perk had het vooropgezette plan een sonnetten-cyclus te schrijven ¹², bij H. van der Schalk was van een dergelijke opzet waarschijnlijk niet van meet af aan sprake (zie vóór). Wel was voor haar vanaf den beginne de samenhangende reeks sonnetten de uitingvorm bij uitstek: een cyclus dichtte zij voor Toorop, een cyclus voor Verwey, een cyclus vinden wij gepubliceerd in het Tweemaandelijksch Tijdschrift, Sept. 1894.

Perk was wel de eerste, niet de enige Tachtiger, die haar in het schrijven van een cyclus van sonnetten vooringing; zijn Mathilde, epische lyriek, werd in 1882 gepubliceerd. Kloos gaf in 1888 de emotionele cyclus *Het Boek van Kind en God* in het licht. F. van Eeden stond in de winter van 1889—1890 de voornaamste gedeelten van *Ellen* af aan de *Nieuwe Gids* ¹³; in 1891 verscheen de wijsgerig-lyrische reeks *Ellen*, een *Lied van de Smart*, in zijn geheel, voor een belangrijk deel uit sonnetten bestaande. Verwey bundelde in zijn *Verzamelde Gedichten* van 1889 twee cycli sonnetten, een wijsgerige van 28 sonnetten: *Van het Leven*, en een emotionele van 44 sonnetten: *Van de Liefde die Vriendschap heet*. Gorter's *Kentering-sonnetten* verschenen in de *Nieuwe Gids* Aug. 1891. In deze cyclus valt noch iets episch, noch iets wijsgerigs te ontdekken: hij is voor honderd procent emotioneel, al variëren de verbeelde en verklankte emoties tussen het zuiver-zinnelijke en het bijna-geestelijke. De tegenhanger daarvan vormt de reeks *Spinoza-sonnetten*, pas gepubliceerd in *De School der Poëzie* (1897), maar zeker eerder ontstaan, waarschijnlijk 1892-'93-'94. Hier is alle emotie verdord tot betoog.

S. en V. in T., emotioneel-wijsgerig, is het nauwst verwant aan deze *Spinoza-sonnetten* wat het wijsgerige betreft. Het emotionele in S. en V. in T. is origineel te noemen, want verschilt principiëel van het emotionele in de genoemde cycli.

Noten:

- 1 Paginering en citaten volgens de derde druk van Sonnetten en Verzen in Terzinen. De cijfers in de marge verwijzen naar pagina's in de derde druk.
- 2 A. Verwey: Tweem. Tijdschrift. Maart 1895-'96. pag. 158-159.
- 3 A. Verwey: De XXe Eeuw. Jan. 1903. pag. 111.
- 4 Bijvanck: De Gids 1903. pag. 541.
- 5 G. Stuiveling: Perk-uitgave hs. V pag. 25.
- 6 Bijvanck: De Gids 1903. pag. 534.
- 7 W. Kloos: Nieuwere Literatuur-Geschiedenis III. pag. 16.
- 8 Bijvanck: De Gids 1903. pag. 540.
- 9 t.a.p. pag. 542.
- 10 A. Verwey: Inleiding tot de Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst. pag. 34—35.
- 11 G. Stuiveling: Perk-uitgave hs. P. pag. 148.
- 12 A. Donker: De Episode van de Vernieuwing onzer Poëzie. pag. 66.
- 13 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 88.

DE LIEFDE

*„Ik dank u voor de Liefde. Zij hield stand.
Als ik dacht ‚haar olie is opgebrand’ —
kwam zij altijd opnieuw omhoog in mij,
droeg mijn leve’ over menig dood getij’.*
(Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 68).

„Een vrouwehart is als een zomerweide”.

(Gorter. Mei, pag. 70).

LIEFDE-VOOR-EEN-ALLEEN.

Van haar liefde-leven, zij het schuchter, getuigt menig gedicht¹, merkt Proost aangaande S. en V. in T. terloops op. Het dunkt mij niet overbodig aan deze uitlating enige achtergrond en ondergrond te geven.

In de Nieuwe Gids, April 1893, debuteerde H. van der Schalk met zes sonnetten, m.i. op te vatten als ontstaan onder invloed van de sinds kort ontwaakte liefde voor R. N. Roland Holst (in de bundel opgenomen in Afd. I).

Over de zekerheid van ongestoorde vreugde.

Werd eens elke nieuwe dag gevreesd, ging zij gebogen onder zijn last,

Nu heeft de morgen voor goed afgedaan
zijn vrees-aanjagende stroeve gezicht,
en als een hooge grotzaal die met licht
blank gemaakt wordt, komt hij feestelijk aan.

Het is de liefde, die dat wonder werkt.

Over het lijden dat ongewisheid is.

Dit sonnet is de tegenhanger van het voorgaande: lijden staat tegenover vreugde, ongewisheid tegenover zekerheid, schemering tegenover morgen. De voorbije dag wordt symbool van een blij, maar nu glansloos lijkend verleden, de heersende schemering van een beangstigend heden, de vallende avond van een onzekere toekomst. Wil dit vers uitzeggen het leed van een hart, dat het voorwerp van zijn liefde nog niet vond voor goed?

Over het verhevene van het onafgebroken liefdevolle.

Er zijn vrouwen, jonge en oude, wier gelaat altijd liefde uitstraalt; hierdoor heeft hun spreken en doen iets dat rustig stemt, zoals een zachte helling het oog van den wandelaar rust geeft. Van toezien op zulke bezorgd-bezige vrouwenhanden gaat een rust uit,

even intens, als die welke den wandelaar verrast, wanneer hij komt uit een drukke straat op het avondstille strand. Niet het moment van verrukking om elkaar, niet de herinnering aan zo'n moment, scheidt om de vrouw die weldadige sfeer van blijde rust, maar het altijd opnieuw vol liefde en verborgen opoffering vervullen van de plichten en plichtjes van elke dag. Misschien werd dit beeld van de ideale liefhebbende vrouw geschapen, naar de gelijkenis van de moeder van de dichteres.

16 Over de vreugd om de openbaring van het verborgene.
Haar hart wordt niet langer gepijnigd door schrijnende eenzaamheid, sinds de stem van de liefste met gouden licht haar bestaan overschijnt.

17 Over het zich verkondigen van de ziel in de ogen *).
In het handschrift is dit gedicht gedateerd: 9 Febr. ². Voor de hand ligt dat het ontstond 9 Febr. 1893, na de beslissende ontmoeting in Jan. van dat jaar tussen H. van der Schalk en R. N. Roland Holst. Het is een tamelijk afgezaagd thema, dat van verliefde ogen, maar aan deze ontmoeting tussen mensenogen is niets cliché-achtigs. De bovenzinnelijke opvatting van het gegeven is origineel en typeert de wijsgerig aangelegde. In veertien versregels is samengedrongen al wat aan ontroering wakker wordt in verwante zielen, die woordeloos elkaar doorgronden. Het ontstellende, gelegen in zó diep doordringen tot het eigenste van den ander, overheerst (spoken, beangstigend, vervarenbrengend, ontdaan). Hier is niet het zich laten gaan op een toevallige stemming, maar het bewust ontleden van een gemoedservaring.

12 Over de vreugde van mijn eigenlijk wezen, om hare verwantschap aan gelijken en groteren. Haar diepste wezen bleef lang eenzaam; nu echter kan zij de „binnen-eigen” dingen opdelfen en toevertrouwen aan zielsverwanten: daaronder zijn de „opheden”, degenen die groter zijn dan zijzelve zich weet, ver weg, en alleen voor dromen-vol-verlangens te bereiken, maar de gelijken zijn haar bijzonder na: één zielsbeweging is genoeg, om het innigste van haar wezen veilig te stellen bij hen. Geen was haar méér gelijk dan de liefste.

8 Nog enkele sonnetten uit de eerste afdeling staan in het teken van
15 de liefde voor den enen mens: Het is de liefde, die de ziel doet ontwaken en haar met geluk vervult, het is de liefde, die de stem

*) Dit gedicht is geciteerd in het hoofdstuk: „Eerste Druk — Varianten”.

doet herkennen passend bij de eigen stem, het is de liefde, die vastheid zonder twijfelingen doet geboren worden:

18 Maar onze handen hebben niet getrild
 en vast verbond gemaakt zonder verdragen,
 omdat een machtiger 't zoo heeft gewild . . .

Dit is de liefde tussen „twee sterken, sterk ieder voor zich alleen en sterker samen in een bond voor 't leven”³, waarvan zij later, haar jeugd herdenkend, spreken zal.

In het Tweemaandelijksch Tijdschrift Sept. 1894 verscheen een reeks sonnetten van de hand van H. van der Schalk, gedateerd Dec. '93—Maart '94 (in de bundel Afd. II), waaronder amoureuze verzen, door hun eerlijke ernst van een aparte schoonheid.

42 OVER DE ZACHTE HULP DER LIEFDE.

De vaste greep waarmee verstand de hechte steun grijpt die weten voor 't hart heeft gesticht, houdt het niet zoo gedurig opgericht, als een zachte hand die streelend de slechte gedachten wegvoert en de wilde legt te slape' en haast onmerkbaar het werk verricht van wil te leide' en te houde' in de rechte banen, waar hij zoo vaak uit werd gelicht.

Want naar goedheid droeg 't hart altijd den wensch, maar eer ze in een wezen zich openbaarde, bleek wil, om haar te bereiken, te zwak: liefde bracht toen de kracht aan die ontbrak, en de wereld, die wijsheid maar verklaarde, werd betreden door teerheid voor een mensch.

44 OVER DE VREUGDE VAN HET VOLLEDIG BEKENNEN.

Liefdelooze oogen zijn voor 't hart een wreede wind: bevende sluit het zich voor hun koude en leeft lang met zijn liefs ondergehouden en trots als een muur om al zijn zwakheden. Maar heimelijk gevoelt het een onvrede

omdat het graag aan menschen zeggen zou de
gemengdheid van zijn aard en van berouwde
dagen verhale' en nachten doorgestreden.

Daarom voegt het altijd gewil'ge lichting,
stamelend gebracht, van bekentenissen,
aan zijn vertrouwend en volkomen geven;
en als zich niets meer schuil houdt in de nissen
van zijn memorie, voelt het een verlichting,
als werd een last gewenteld van zijn leven.

Het laatste gedicht doet denken aan wat H. Roland Holst vele jaren later neerschreef als een jeugdherinnering: „Gedurende de voorjaarsmaanden van '93 vloeiden de in beroering geraakte waten van het innerlijk leven bij ons beiden in een stroom van brieven uit. In die stroom werden de weerstanden opgeheven, de gedachten over kunst en leven allengs geordend, voor een ieder angstvallig verborgen gehouden wonde plekken genezen”⁴. Het komt mij voor, dat de dichteres de gedachte aan den geliefde vasthoudt in het sonnet „Over het leven van de serenen”. Hiermee bedoelt zij hen, die ons als het meest begerenswaardige, tevens bereikbare ideaal voorhouden: een leven verheven boven de hartstochten. Dit wijst naar Dante, naar Spinoza, naar Gorter *) als men wil. Maar in de terzinen ziet zij de serenen als mensen met een zacht gelaat, een ontroerende stem, strelende handen. Vooral het laatste vers is moeilijk te duiden, als men liefde-voor-een-alleen uitschakelt:

en hunne handen, waarin streeling woont,
strijken koelte over moede hoofde' en oogen
met een gebaar dat voor veel liefs beloont.

Is het gewaagd te veronderstellen, dat achter dit gedicht schuilt verering voor den serene, die haar leven door zijn liefde verdiepte? De zachte hulp der liefde immers geeft haar de kracht een goede mens te zijn.

Wat het bijzondere van deze liefdes-lyriek uitmaakt is: het super-individuele: los van ruimte en tijd, wordt de liefdeservaring van H. van der Schalk tot een algemeen geldige waarheid; het boven-

*) Wel te verstaan: de Gorter uit de Spinoza-tijd.

39 zintuiglijke: vrij van realisme blijft zelfs het beeld aan die liefdes-
ervaring ontleend. Het geliefde gelaat is enkel spiegel der ziel.

Zoals wanneer, over 't geliefd gelaat
eve' een trek glijdt die, tragisch meer dan stroef,
zijn schoonheid maakt nog treffender maar droef
om aan te zien, wijl hij de ziel verraadt
die zich zou vorme', als leed die lijnen groef,
zoals door 't hart, dat luidst voor dit hart slaat
dàn 't innigst voelen van de erkenning gaat:
„Wèl mij, wèl mij, dat ik 't was die begroef,

die diep en goed begroef den trek van leed
onder vreugden, die 'k ophoopte met handen”
en 't nooit de zachtheid van dat uur vergeet —,
zoo . . .

Uit niets spreekt het verliefd-zijn zo duidelijk als uit het feit, dat
de liefde stof levert voor beeldspraak, zelfs waar de dichteres zich
verliest in wijsgerige overpeinzingen (afd. IV), beeldspraak, dje,
spontaan opgeweld, daarenboven meer van het hart blootgeeft
dan de schuchtere zelfbelijdenissen. Midden in een pleidooi voor
de waarheid als gevende het hoogste geluk aan den mens, ontsnapt
haar deze bekentenis vol blijde zekerheid:

53 En welk man leeft er, die niet blij verlaat
de zachte moeder, zijner jeugd vertrouwd . . .
voor de liefste, waarvan hij zeker weet
dat haar hart met het zijne één rythme slaat?

Persoonlijk ondervinden van de kracht der liefde proeft men uit
dit beeld:

104 Zoals menschen een nieuw aangezicht krijgen
als liefde hun hart is binnengetreden
zoo . . .

Waar het zintuiglijke geheel is afgezworen omwille van de goede
mystiek (Afd. V), schrijnt nog de weemoed om voorbije liefdes-
extase:

Zoo ik met den geliefde mijner ziele
 stond op een berg en zag de groene en blonde
 landen dalen tot waar ze als schoon-geronde
 oevers in de arm van zilv'ren stroomen vielen —
 zag de bosschen omheen, een'ge onbezonde, *)
 die 't al te-saam en wèl-omsloten hiel'en,
 en als bij twee, die saam tot bidden knielen
 sprong 't eigen woord van vreugde uit onze monden

te zelfder tijd — zoo was mijn harte toch
 eenzaam in lust als een die zich verheugde
 om een hem alleen toebehoorend ding;
 en evenzeer was 't liefde's vroom bedrog
 dat liefste één waande mijne en zijne vreugde —
 want ieder aanschouwt in vereenzaming.

Om het zo innig te kunnen navoelen, moet de dichteres eens dat
 vroom bedrog der liefde genoten hebben.

Hoezeer tenslotte de liefde voor de abstractie haar geest bezighoudt,
 soms, geheel onverwacht, worden wij verrast door een weldadige
 aardsheid van gevoelens, waarin de wijsgerige ons een ogenblik
 verschijnt als het verliefde meisje: door de mystiek kent de geest
 het onstoffelijke, evenals „een lievende die een hand voelt, teder
 strelend zijn hoofd langs,” ook zonder gezien te hebben, weet, wie
 de strelende is.

121

Plaatsen waar de verliefde dichteres zich uitspreekt, zijn er dus
 verscheidene aan te wijzen, maar ook waar de wijsgerige dichteres
 aan het woord is, speurt een toegewijd lezer iets van de gloed uit
 die andere sfeer ⁵. Toen zij deze bundel schreef, beleefde de dich-
 teres intens haar jonge liefde. De wijsheid van Spinoza, de schoon-
 heid van Dante, kwamen tot haar langs verliefde ogen, en dat
 manifesteert zich in de gedichten, die de neerslag van die wijsheid
 en schoonheid bevatten. Ik sluit mij dus geheel aan bij de uitspraak
 van Dr. G. Stuiveling: „Het is niet onjuist een groot gedeelte van
 deze sonnettenbundel amoureuze lyriek te noemen” ⁵.

In de lyriek is de liefde-voor-een van alle tijden. *De Tachtiger-
 poëzie*, overwegend lyrisch, is voor een groot deel op dat onderwerp
 geïnspireerd. De Tachtiger individualist, die als belangrijkste aan-

*) De enige donkere partij in het landschap.

merkt wat in den god-dichter omgaat, stelt het amoureuze vanzelf op de voorgrond.

De vernieuwing in de litteratuur werd ingeluid door Perk's cyclus voor de „lieflijkste van alle lieve vrouwen”⁶. Kloos liet ons in zijn vroegste, tevens zijn schoonste sonnetten, tedere amoureuze lyriek na. Hélène Swarth's talent werd door de niet-te-ontkomen weemoed van het beminnen volledig opgeëist en tenslotte omgebracht. Het feit evenwel, dat met haar „voor het eerst sinds eeuwen in Nederland een vrouw zich zo volkomen uit dorst spreken”⁷, maakt H. Swarth belangrijk als wegbereidster voor de dichteres H. van der Schalk.

De innigste liefdeslyriek gaf ons Gorter, wiens hele oeuvre staat in het teken van de erotiek. Het begint met de lente-liefde van de kleine Mei voor Balder. „De eerste bundel Verzen bevat de schoonste erotische poëzie, in Noord-Nederland sedert de 17de eeuw geschreven”⁸, bekentenissen, schuchter als van een schooljongen, onvergetelijk om de simpele zeggingswijze, de broze klank, het veer-lichte ritme, maar ook verzen waarin passie oplaait. Ook sommige van de Kentering-sonnetten hebben iets fel-erotisch⁹.

Vergelijken we nu het amoureuze in H. van der Schalk's eerste bundel met wat op dat gebied in de Tachtiger-jaren verscheen, dan valt een fundamenteel verschil dadelijk op: Perk laat zich boeien door de bekoorlijke voetjes van zijn liefste¹⁰, Gorter door haar ranke gestalte¹¹, voor H. van der Schalk is de liefste gesymboliseerd in de „zachte hand *die strelend de slechte gedachten wegvoert*”.

Perk bewondert: „En peinzend zie 'k uw zee-blauwe ogen pralen waarin de zachtheid kwijnt”¹², Gorter verzucht: „Ergens moeten toch zijn de lichte wat'ren van haar ogen”¹³, H. van der Schalk houdt een beschouwing „over *het zich verkondigen van de ziel in de ogen*”. Dat die ogen blauw zijn als de zee, of even licht, is van ondergeschikt belang; háár treft, dat in die ogen „zeeën ziel” openliggen.

De Tachtigers zijn sensitieven, H. van der Schalk is een ingekeerde.

*„Ik zag u lang genaken, Eenzaamheid,
en voor u sidderde mijn hart terug
dat slechts gedijt, wanneer het houdt één maat
met and're harten . . .”*

(Thomas More, pag. 78).

LIEFDE VOOR DE MENSEN.

De gedichten in Afd. II waaruit de liefde spreekt, vertonen enig contact met 's levens realiteit. Koloniseren stelt de dichteres aan de kaak als rechtsverkrachting in de volgende vergelijking:

37 Als een zeevaarder die denkt te bewijzen
plantend zijn vlag in 't zand het recht van macht
over 't *onnooz'le* volk waar zijne reizen
hem *tot hun onheil* hebben heengebracht —
zoo . . . *)

47 Uit het sonnet „Over het aandoenlijke in het leven van de ouden van dagen”, blijkt het vermogen om anderen aan te voelen. De botsing tussen jong en oud, onbezonnen levensdurf en aarzelende levensangst, is zuiver gezien; de jonge idealiste, dichtend haar boek vol vreugden, begrijpt de vrees voor leed van den levens-grijpten mens.

46 Waar zij den mensen schetst het geluk van volkomene onzelfzuchtigheid, onderscheidt zij de oorzaken van dit geluk in een praktische: „'t geven zelf” („los-zijn van denke' aan zelf en zijn begeerten”) en een theoretische: „'t weten dat ze eeuwige grootheid

*) De Koloniale politiek was een actueel onderwerp in de Nieuwe Gids. Daar kan de dichteres de inspiratie voor dit beeld hebben opgedaan. Dr. G. Stuiveling zegt in De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt (pag. 36): „De koloniale vraagstukken, in de eerste aflevering reeds in klein bestek aan de orde gesteld . . . werden nu in een aparte rubriek „Onze Oost” kritischer gezien”. Ook Multatuli-invloeden kunnen hier in 't spel zijn. Bovendien vochten in deze jaren de Atjehers hardnekkig voor hun vrijheid, en stond dus de Koloniale kwestie in het middelpunt van de belangstelling.

meê behouden helpen" („stortend aldoor met volle liefde-stromen in de liefde die alle stromen voedt"). Uit deze opvatting van de volmaakte liefde ontkiemt het conflict, dat eenmaal zal uitgrocien tot „de boom van groot-verdriet", overschaduwend dit sterk en teder leven. Daadwerkelijke liefde voor den medemens en abstracte liefde voor een ideëele waarheid strijden om de voorrang, droom en daad betwisten elkaar de heerschappij over dit hart. Voorlopig doet het een keuze.

62 Uitgaande van de overtuiging: „De mens heeft lief, zoals hij adem haalt", beschouwt de dichteres achtereenvolgens de droom en de daad als drijfveer van de liefde. Wie zijn hart aan de droom, aan de abstracte wijsheid verpandt, handelt het verstandigst, want hij vermijdt het leed, dat uit de wisselvalligheid van de menselijke liefde noodzakelijk volgt. Deze levenshouding eist heldhaftige ascese, maar schenkt onverstoorbare vrede.

48

OVER WIE DE ABSTRAKTIE LIEFHEBBEN BOVEN DEN MENSCH.

't Hart leeft in pijnen, wen 't niet wordt gespijsd,
dus, wie 't aan de een'ge altoos voorhand'ne vruchten
tijdig gewent, dat het nimmer hoeft duchten
gebrek, en steeds verzadigd voelt, doet wijst.
Mensche', en al wat van menschen komt, verwijst
ten tweeden rang hij: 't zijn vreugden die vluchten
kunne' en zijn hart hangt hij hoog in de luchten,
waar 't leeft sreen en niet door wee vergrijst.

Wie 't kunnen, groet ik met ontzag: 't eischt helden.
Een mensch voelt tot mensche' altijd weer getrokken:
hun armen nood'gen, en de abstractie wijkt.
Maar zekerlijk zal 't heilgelui der klokken
omhoog, d'overwinnaar alles vergelden
wat hij verliet, om wat hij heeft bereikt . . .

Maar de heldhaftige, die alle hunker naar menselijke liefde in zich overwon, is niet degene, wiens woord een verhard gemoed weet te treffen. Die gave bezitten slechts mensen, gezegend met „de zachtheid des gemoeds".

Ze doen hun hart open, storten de volheid van hun liefde uit in

het beminde hart, vinden hun geluk in de blijdschap die daarin opbloeit en dragen getroost dat deel leed, waaraan géén die een mens van heler harte liefheeft, ontkomt. Hoewel de weg naar leedloze liefde voor de abstractie hun welbekend is, kiezen zij bewust smartvolle liefde voor den mens.

49

OVER DE ZACHTHEID DES GEMOEDS VAN HEN DIE DEN MENSCH LIEFHEBBEN BOVEN DE ABSTRAKTIE.

Die helden zijn het niet, wier streelend spreken *)
mensch'-oogen met de zachtste tranen vult,
wen eind'loos geve' in zachtmoedig geduld
't verharde in hen komt als mei-regen weeken.
't Zijn zij, die hun hart opendoen en leken
daaruit in andrer, waar 't mede is gevuld,
die op-leve', als een hart door hen vervuld
van liefde ontbloeit, en zonder dat bezweken

aan weggedronge' en niet-verstane pijn.
En, schoon wetend welke wijsheid leert leven
leedloos, willen zij toch niet anders zijn:
't leed is hun lief, als liefde 't heeft gegeven.
Zij schreien vaak, maar blijve' in 't harde leven
der zachtheid kinderen, eeuwig goed en rein.

Tegen de warme bewondering des harten voor „der zachtheid kinderen”, moet het verstandelijk ontzag voor de helden der abstractie het afleggen. Kon een hart, vervuld van liefde-voor-een-alleen, dat bij ondervinding wist wat het is een ander hart in liefde te doen ontbloeien, anders kiezen? Maar de naar wijsheid begerige dichteres wil niet de inspraak van haar hart volgen zonder meer; zij gaat de keuze motiveren: zachtheid is niet iets minderwaardigs, niet iets met wijsheid in strijd, integendeel: zachtheid stemt samen met de geboden van de geest, want zachtheid geleidt in spontane harmonie de goede wil, daarvan verre houdend al het harde dat de goede wil in den mens kan overstemmen. Zachtheid is eigen aan alle wijsheid, gelijkwaardig aan alle deugd; zachtheid bewaart in de menselijke geest de gelijkenis met de goddelijke geest; zachtheid past alle wetten toe met beleid. De zachte mens is nooit hele-

50

*) het = degenen.

máál naast de waarheid, ook al zou hij dwalen; daarom is hij „bove' allen verkoren”, ook boven den heldhaftigen mens, die de abstractie aanhangt *). (Tot zover Afd. II).

Hier schat H. van der Schalk het warm-menselijke hoger dan de koele abstractie; maar dit is niet blijvend. In de synthese tussen beide opvattingen (in Afd. IV) wint het de abstractie.

52 Ik heb de menschen 't liefst van de enkel-dingen
want ze komen meer overeen met mij
dan alle and're wijzen die me omringen.

72 — — — — —
want de ziel des menschen is de planeet
die 't sterkst de stralen van de abstraktie trekt:
minnen wij dus den mensch het allermeest.

De mens, opgenomen in de rij der enkelingen, staat als voorwerp van liefde niet langer tegenóver de abstractie, maar draagt als ieder ding een deel van de abstractie in zich. Juist omdat hij de abstractie van het zijn het zuiverst uitbeeldt, verdient hij het meest onze liefde. Door de abstractie te gebruiken als maatstaf vóór, dus te stellen bóven de liefde tot den mens, verloochent de dichteres haar vroegere standpunt: spontane liefde voor den mens is omgerekend tot liefde voor de abstractie in den mens. Het is de eerste en zeker niet de laatste maal, dat haar verstand betoogt, wat haar hart ontkent.

Als de dichteres zich afvraagt, op welke wijze de liefde tot den mens het doel: „gelukkig-maken” bereiken kan, is het antwoord op de abstractie ingesteld.

62 Dit is de weg, die hiertoe mijn hart ziet:
dat ik voor hen wat mij verblijdt beschrijf
met woorden, waar de helderheid uit straalt
van de vreugde, waarin ik zelf verblijf. —

*) B. Verhoeven zegt n.a.l.v. de twee sonnetten op pag. 48 en 49 in „Zielegang”: pag. 14: „Formeel laat zij de keuze tussen de beide levensrichtingen onbeslist, maar met haar hart heeft zij gekozen. De toon van de stem heeft uitspraak gedaan, en boven de eenzame liefde voor de abstractie intuïtief de voorkeur gegeven aan de trouwhartige mensenliefde, de humaniteitsdrang”. Hij zag het sonnet op pag. 50 over het hoofd, waar de dichteres ook formeel kiest voor den zachten mens. Het gevoel waardoor zij tot die keuze kwam, was m.i. veeleer van amoureuze dan van humane of wijsgerige aard.

De dichteres weet zich apostel, en niet alleen in het wijsgerige deel van de bundel. Door het bovenzinnelijk karakter krijgt ook de poëzie uit de eerste afdeling, gewijd aan zelfonderzoek en eigen liefdeservaring, iets van een wijze les. De leidende gedachten voor háár geestelijk leven en háár hart (Afd. II) worden als algemeen geldig gedebiteerd, onder het motto:

29

Ik kan bemoediging zijn voor de bangen,
de klare stem die altijd rustig spreekt . . .

De kentering die háár ziel doormaakt (Afd. III), beeldt zij uit in een achttal sonnetten, waarvan er zeven spreken van „wij”, waarvan er twee tot onderlinge liefde aansporen. Het ene treft door kracht en eenvoud van argumentatie, het andere door bezwerende aanhef en toon.

Na te hebben uiteengezet, dat de gebreken der mensen altijd oorzaak wáren en zún van de onaangenaamheden in het dagelijks leven, maakt zij ons het onherroepelijke van eenmaal aangericht kwaad duidelijk:

55

want zoo min als windloosheid kan doen wijken
de vernieling moedwillig aangerichte,
van de landstreken die door stormen leden,
zoo min vermogen wij weer glad te strijken
de rimpels van der dagen aangezichten
die voor goed gedaald zijn naar het verleden,

en zij vermaant:

57

Laten wij dan van deze ons afwenden
en aan 't heden al onze kracht spendeeren . . .

Dan zal vreugde in ons geweldig opbloeien,
verwonderd zullen onze makkers vragen
van waar die nieuwe lichtheid in onze oogen;
roepend, zullen wij ze beleeren pogen . . .

Dit is de eerste verzenbundel waarin zij tracht „makkers” te „be-leren”, en ik meen dat er géén van haar hand verscheen, waarin deze tendenz ontbreekt.

De vierde afdeling wil den lezer inwijden in de wijsheid, is dus zuiver didactisch. Dezelfde liefde die Dante bewoog tot het aanrichten van zijn „Gastmaal” voor de van dieper inzicht verstockenen, heeft H. van der Schalk geleid bij het schrijven van S. en V. in T. Door die zuivere ondertoon wordt elke dissonant geweerd uit de docerende stem, die, zo jong nog, licht aanmatigend zou kunnen klinken.

Zonder meer onderwijzen is haar niet genoeg; zij betoogt met het vuur dat de apostelziel verraadt, want haar waarheid is haar religie, en zal de blijde boodschap voor anderen zijn *).

Zij verkondigt niet alleen, zij vermaant:

87 Laten wij dan . . . ons beijveren . . .

Zij dringt aan:

72 Zachte menschen, tot wie mijn liefde spreekt,
 'k zeg u: zie toe, waaraan uw hart zich hecht . . .

Zij bemoedigt:

75 O menschen wij zijn tot geluk geboren . . .

Zij bidt:

78 Ik bid u dan Wijsheid in naam der velen
 die naar u zoeken . . .

102
103
106
64
In den Wijze, in casu Dante, verheerlijkt zij den apostel, en door een sociale opvatting van het dichterschap meermalen uitdrukkelijk als de hare te vermelden, schaart zij zich welbewust onder de wijzen, d.w.z. ook zij voelt zich verantwoordelijk voor allen die leven wijsheidloos; ook zij predikt de bemoedigende leer dat deugdzzaamheid is 't wezen der ziel; ook zij wil liefde uitdragen onder de mensen, en met deze wens wordt het boek van Liefde, Schoonheid en Wijsheid de wereld ingezonden: „Gaaf dan uit, mijn woorden, en weest tot zegen”.

De verdufte litteratuur waartegen *de Tachtigers* te velde trokken, was er een voor de gemeenschap, en wel voor de gemeenschap van

*) Dat de dichteres de tijd, waarin Sonnetten en Verzen in Terzinen ontstond, ziet als een tijd van vrede en geluk blijkt o.a. op de volgende plaatsen: N. Geb. 14, 41; Vr. i. h. W. 16; Verz. Gr. 33. De dróóm van liefde voor de abstractie vindt zijn belichaming in de dáád van het apostelschap.

brave, bloedarme burgers-met-vaste-positie, wier belangstelling grotendeels werd geabsorbeerd door het lieve Vaderland en het degelijke Gezin, voor wie hoogste Deugd en Godsdienstigheid bestond in te gelegener tijd gepleegde én be-dichte weldadigheid *). Tekenden de Tachtigers protest aan tegen de verburgerlijkte poëzie, zo deden zij dat indirect ook tegen de burgerlijke gemeenschap waaruit die poëzie voortkwam. De dichters van Tachtig wilden dan ook niet zijn burger onder de burgers, maar zij voelden zich God-Kunstenaar, verre verheven boven elke gemeenschap met de verachte kudde. „Voor de grote menigte, zelfs der beschaafden, was deze kunst blijkbaar niet”¹⁴. We mogen echter niet vergeten, dat alle ware kunst, d.i. alle kunst die in echt en diep gevoel zijn oorsprong vindt, iets algemeen-menselijks bevat, dus „den mens” aanspreekt. Bovendien: de Tachtigers lieten hun verzen drukken, legden ze aan de gemeenschap voor. Dat zij niettemin „het volk in zijn geheel van de kunst hebben vervreemd”¹⁵, is meer een gevolg van hun stilistische excessen dan van hun hooghartig exclusivisme **).

Het begint bij Perk: in de woorden waarmee deze zijn lezers toespreekt, wordt de kunst-om-de-gemeenschap afgezworen.

Het is des dichters roeping te vermaken,
Te spreken tot verstand, herinnering,
En tot het dichterhart, dat elk ontving,
En nooit het schoone en goede te verzaken.

Zoo is de leer. Maar zult gij 't in mij laken
O, Lezer, dat ik eigen wegen ging,
Op eigen wijze, omdat ik moet, bezing
Al wat mij machtig treft en 't hart doet blaken?

wordt de kunst-om-de-kunst beleden:

Wellicht heb ik, wanneer ik zong om 't zingen
En niet om lof als loon mijn zangen dichtte,
Toch aan een roeping, onbewust, voldaan.

*) Hiernaast ontstond het belangrijke werk van Multatuli, Huet, Vosmaer, Thijm, door de Tachtigers gerespecteerd, en in sommige opzichten basis voor de nieuwe beweging.

***) Hieraan wijt Coenen die vervreemding: *Studiën van de Tachtiger Beweging* pag. 35.

Maar Perk weet, dat ook verzen uit deze kunstopvatting voortgekomen, in laatste instantie voor de gemeenschap zijn:

Wellicht, schoon ik tot ù mij nimmer richtte,
Gevoelt gij wat mij trof ook u doordringen - - -
Neem daarom, als zij zijn, dees' liedren aan! ^{16 *})

De waarheid die hij vindt is er een voor zich alleen; een schare gelijk-gelovigen ziet hij, als „de duizend die zich zelf nooit wezen konden”:

Maar wie wat menselijk waar is, zelf ontgint,
Voelt zich aan zich door zich alleen verbonden
En weet dat hij voor zich slechts waarheid vindt. ¹⁷

H. van der Schalk staat in dit opzicht regelrecht tegenover Perk: haar waarheid is er een ter verkondiging. Ook „de eenzaamheid van het individualisme als melancholische berusting aanwezig” ¹⁸ in Perk's Iris, treffen we in S. en V. in T. niet aan. Daaruit straalt ons juist tegen warme blijheid over verworven geestelijke gemeenschap. De dichteres is overtuigd van de zwakheid van het verenkeld, en wil zich hoeden voor de smart die uit het verenkeld voelen volgt.

In het manifest der Tachtigers, de voorrede die aan de eerste uitgave van Perk's Mathilde voorafgaat, definiëert Kloos poëzie als een gave van weinigen voor weinigen. H. van der Schalk wendt zich uitdrukkelijk tot „de mensen”. Hoewel het dus zeker niet haar opzet was te schrijven voor weinigen, dééd zij het niettemin: S. en V. in T. is slechts te genieten door een zeer beperkte groep gelijkgezinden.

Zelfs als zij zich richt tot de schare, toeft de dichteres „eenzaam met haar ziel onder de blauwe oneindigheid” (Kloos' Manifest.), van waaruit zij welwillend nederblijkt op haar toehoorders. Dáárom kon Kloos die eerste bundel gunstig beoordelen, kon hij ingenomen zijn met die ethische ontboezemingen, omdat H. van der Schalk daarin „haar eigene zelf” bespiedde, en luisterde „naar het majestueuze koraalgezag binnen-in haar” ¹⁹. Met zijn artikel: „Verleden-Heden-Toekomst” ²⁰ neemt Kloos in de kwestie, gerezen tussen

*) Hoewel Perk de nieuwe idee verkondigt, is zijn taal lang niet vrij van cliché's.

Tachtigers en Nieuwe-Gidsers stelling voor de onmaatschappelijke Tachtiger principes, tegen de sociale Nieuwe-Gids-opvattingen.

Uit Verwey's Verzamelde Gedichten van 1889 spreekt de Tachtiger-mentaliteit: de hoog-dichterlijke eenzaamheid wordt verheerlijkt:

Dan zie 'k mijzelf alleen en ongedeed
Der fantasieën vloed gelijk een zee
Beschrijden en geniet mijn godlijk-zijn . . . ²¹

— — — — —
Ik haat dit leven: — 'k wilde dat het was
Een stille straat, waar men alleen 't geluid
Van eigen stappen hoorde . . . ²²

— — — — —
Want dit geslacht, dat zich op aard verdringt,
Wemelt van goed en kwaad:
Maar de dichter schrijdt voorbij en zingt
Schoonheid, die nooit vergaat. ²³

— — — — —
Een kunstnaarslijf is een paleis op aarden:
Genoeg dat 't staat in modder van veel menschen! ²⁴

Maar ook verraadt die bundel zijn aanleg tot Nieuwe-Gidser. Verwey is in de grond een mens met gemeenschaps-gevoel. Hij geeft zijn lezers „Levenswijsheid” ²⁵ mee. In de reeks „Van het Leven” zweert hij het schoonheids-individualisme formeel af.

Wee! zij verbeelden zich heel groot te wezen,
En dat geen mensch hun lijden kan doorgronden.
Trotsch staan ze en zeggen: Hebt ge ooit één gevonden,
Die om zijn leed zóó groot diende geprezen?

Als ge een wijs boek neemt en hun voor gaat lezen:
't Léven is groot: de mensch klein en vol zonden; —
Dan is 't: Wat leven! Ik! Ik ga 'k verkonden!
Ik kan Mij-zelf van 't Leven zelfs genezen!

En Schoonheid heeten zij hun leel'ke trotsch-zijn,
Kracht hun dwaas willen ánders dan Het Leven,
Goed-zijn hun liefde en om het aardsche klagen . . . ²⁶

In diezelfde reeks belijdt hij, een waarheid te hebben gevonden voor allen.

H. van der Schalk heeft de zelfverzekerdheid waarmee zij haar waarheid wereldkundig maakt, van Verwey kunnen leren.

Dit is de Waarheid. Al de besten zochten
Haar in zichzelf, in boeken, bij de menschen:
In boeken, menschen, zelf, heb 'k Haar gevonden.

't Is een klein boekje en 't rijmt. Gij zult uw monden
Wenne 't te spreken en uw mensche-wenschen
Zullen 't Geluk zien. 'k Heb 't voor elk bevochten. ²⁷

Verwey kan het met den Tachtiger Kloos dan ook op den duur niet vinden; hij verlaat de Nieuwe Gids, als hij van Tachtiger, Nieuwe Gidser is geworden.

In de eerste jaargang van zijn Tweemaandelijksch Tijdschrift (Sept. 1894) komt Verwey te voorschijn als een volgroeid Nieuwe-Gidser. Hij introduceert het nieuwe blad bij de lezers met een inleiding, waarin hij o.a. het volgende zegt: „De gelijkheid van alle mensen. Daar is ze weer meesterend over alle andere, de wet van de menselijkheid”. „De wet van de menselijkheid zal vervuld worden over Europa. En of wij ze bereiken of onze kinderen, de mensheid bereikt ze, omdat ze het wenst”. Zijn reactie op de veranderingen die zich in de maatschappij voltrekken, is die van een Tachtiger, want van een schoonheids-dienaar: de maatschappij wordt on-schoon bevonden en daarom verfoeid; anderzijds tekent zich daar-in de Nieuwe-Gidser, de gemeenschaps-mens.

Afschuw van de moderne fabrieksstad spreekt uit deze strofen:

Zij komen uit de allernieuwste, (tijden)
Waar gezien in den donkeren nacht,
Het roode fornuis nog zijn drieste
Vlammen ontlaait en de vracht

Van rook en roet uit de krater
Op de zwarte fabrieksmuren rijst,
En de schok van machines zijn schater
Door de doodsche gemoederen ijst.

Drang naar liefde-van-allen-voor-allen is beleden in het volgende:

Eéne gelijkheid
Die in ons allen
De levensrijkheid
Gelijk doet vallen,

En aller menschen
Verbroedering
Geen simpel wenschen
Of droomending.

Ik wil het tot alle menschen
Zeggen: gelijk zijn wij.
Verbloeien zal, verslensen
De gelijkklooze maatschappij.²⁸

20 Hebben andere Tachtigers invloed geoefend op H. van der Schalk door hun werken, Verwey deed het bovendien door zijn persoonlijkheid, als mentor. Een trouw discipel was de dichteres blijkens haar bijdrage in de eerste aflevering van het Tweemaandelijksch Tijdschrift en de opdracht aan Verwey van een sonnet in het Tweemaandelijksch Tijdschrift Jan. '95²⁹. Verwey was echter al toe aan een beschouwing van de realiteit, toen H. van der Schalk nog droomde van een verbroedering der mensen in de regionen der wijsbegeerte.

Gorter was volbloed-Tachtiger. Zijn Mei is de verwezenlijking der Tachtiger idealen. „De vereenzaming van het individu, het losraken der maatschappelijke bindingen, leidt in dit gedicht tot een algehele mens-loosheid: er zijn geen andere gestalten in, dan de Mei, de dichter, de stroomnimf, Balder en de andere goden”³⁰. Toch is er het bewustzijn van te schrijven voor „de mensen”:

Zoo zal dit lied liggen, dwars door het land,
Een dorstig volk zal drinken aan zijn kant.³¹

In Verzen wordt Gorter's zegging àl individualistischer, in De Dagen spreekt hij letterlijk voor zichzelf alleen. Het zijn de Kentering-sonnetten waarin iets doorbreekt van gemeenschapsverlangen:

En mijn drooge hart schreeuwt,
mijn borst wordt vol èn mijn adem valt
en ik ben zoo hier verlaten alleen...³²

— — — — —

De uitstreckende stad is heuvelachtig
en ligt over de heuv'len zwaar eendrachtig
en lacht met gouden spitse' uit werpscha'w vachtig.

Zou er niet iets voor mij uit dát alles komen? ³³

Het bewustzijn van dicht mensenleven rondom, vinden we daar ook:

Wateren en bosschen, de gele puinen
der huizen en levender menschen tuinen. ³⁴

— — — — —

En achter zijn misschien: duizenden,
dicht op elkaar, ver van elkaar huizenden. ³⁵

Pas in het Spinozisme vindt hij weer positieve bindingen met de gemeenschap, maar ook dan staat hijzelf in het middelpunt als de-van-vereenzaming-genezende: zijn Spinoza-verzen dichtte Gorter om zichzelf, niet om de wereld te bekeren tot de waarheid. „Het was hem in laatste instantie niet om de waarheid te doen, maar om de poëzie. Ter wille der poëzie stortte hij zich... op Spinoza” ³⁶. Zelfs als waarheidzoeker is hij meer Tachtiger dan Nieuwe-Gidser, meer individualist dan gemeenschapsmens. Gorter's invloed op S. en V in T. is niet te onderschatten: het scheppen van poëzie, gegrond op een waarheid, leerde H. van der Schalk van Gorter.

Over F. van Eeden zegt Dr. G. Stuiveling: „Hij is een overtuigd Tachtiger geweest met zijn verstand, en soms met zijn verlangen — doch nooit van karakter, nooit dus van diepste wil” ³⁷. Reeds in het allereerste werk door hem in de Nieuwe Gids gepubliceerd, toont hij zich Nieuwe-Gidser: in de Kleine Johannes kiest hij de mensheid en haar weedom boven de hoge eenzaamheid van den schoonheids-dienaar en de exquisite genietingen van den mens die zich overgeeft aan zijn fantasie. Voor hem is liefde-van-allen-voor-allen de toekomst der mensheid: „Niet ouder- of kindreliefde wordt de hoogste deugd, niet vaderlandsliefde, maar mensliefde” ³⁸. Dat hij onder liefde voor de mensheid niet een theo-

retische grootheid verstaat, blijkt voldoende uit deze woorden: „Wie thans nog de mensheid beminnen wil, moet wel weten dat zijn liefste vuile handen heeft en naar jenever, kunstboter en petroleum riekt”³⁹.

Persoonlijk contact was er nagenoeg niet tussen H. van der Schalk en F. van Eeden. Invloed van die zijde bereikte haar dus alleen via de Nieuwe Gids. In het Liber Amicorum voor F. van Eeden schrijft H. Roland Holst: „Van alle Nederlandse letterkundigen van Uwe en mijne generatie — ik bedoel hen, die thans zestig jaar oud of ouder zijn — zijn Gij en ik wellicht degenen, wier innerlijk streven in vele opzichten het meest verwant is. In de haastige jacht en de overvolte van het huidige leven hebben wij weinig gelegenheid gevonden, ons meer dan oppervlakkig om elkaars streven te bekommeren en van elkaars werk kennis te nemen”⁴⁰. Merkwaardig is deze uitspraak, omdat die sterke verwantschap zich in S. en V. in T. nog in het geheel niet manifesteert. Deze poëzie is geschreven deels om de poëzie, deels met het ideaal, den mens goed en de wereld gelukkig te maken door wijsgerige en mystieke verdieping. Van zin voor de realiteit als in F. van Eeden's artikelen, nog geen spoor. Als schrijver in de Nieuwe Gids heeft F. van Eeden zeker invloed gehad op H. van der Schalk.

Vatten we nu samen, hoe de liefde-voor-allen in S. en V. in T., zich verhoudt tot de liefde-voor-allen zoals die tot uiting komt in geschriften van Tachtigers: De Tachtigers waren eenzaam, kluzenaars ter wille van de Schoonheid. Maar is H. van der Schalk niet eenzaam ter wille van de Wijsheid? Die leidt onverbiddeijk naar de hoogste toppen van het mens-zijn, en slechts weinig stervelingen is het gegeven die te bereiken. De dichteres ver-beeldt haar streven herhaaldelijk in „bergopwaarts gaan” *). In contemplatie verzonken, ziet zij het statige standbeeld van een groot man in toga, midden op een wijd plein,

21

onbewogen dragend 't wetend gelaat
boven de menschen weg en geen relatie
meer voelend tusschen hen en zich . . .

als symbool van de ziel, die door Wijsheid de ware vrijheid ver-

*) S. en V. in T.: pag. 54 vs 9; pag. 66 vs 5; pag. 88 vs 4; pag. 118 vs 9.

76
worven heeft. Dit verschilt niet zo héél veel van het Tachtiger individualisme. En wanneer de dichteres het ideaal van gemeenschappelijk streven naar de deugd verkondigt, wendt zij zich eigenlijk tot de kaste der wijzen. Zij is zich terdege de hoge uitverkiezing van het dichterschap bewust, en door haar docerende en profeterende stem spreekt de begenadigde eenling. „Wij dachten en voelden nog door en door individualistisch”⁴¹, zegt zij zelf van deze periode. Naast dit individualisme vinden we in S. en V. in T. de trek naar de gemeenschap, zoals die bij de Nieuwe-Gidsers en sommige Tachtigers tot uiting komt. Miskotte heeft echter ongelijk, wanneer hij H. van der Schalk beschouwt als de eerste die de eenzaamheid doorbreekt⁴². Verwey en Gorter hebben reeds vóór haar de weg naar de gemeenschap herontdekt. F. van Eeden heeft die weg altijd geweten.

De Nieuwe-Gidsers plaatsen zich, evenals de Tachtigers, tegenover de burgerlijke gemeenschap, maar hun reactie is anders:

De Naturalisten, die het leven en de mensen objectief wensten te verbeelden, kwamen er van zelf toe, het trieste pauperisme van hun tijd vast te leggen. Over de naturalistische schilderkunst schrijft H. Roland Holst: „Men vond bekoring, tot in het lelijke, vuile, en afstotelijke toe, in vergoorde bedelaars en aangevreten muren van uit het lood gezakte krotwoningen”⁴³. Maar men kan niet lang het ellendige zien, zonder te beseffen, dat het niet in de eerste plaats schilderachtig, maar ellendig is. Ik geloof daarom, dat het naturalisme zich in de richting van het sociale ontwikkelde. Ook het naturalisme in de litteratuur hield zich bij voorkeur bezig met de misdeelden, en daarin blonk iets door van „democratische opstandigheid en sociaal medelijden”⁴⁴.

Zo bereidde het naturalisme mede het ontwaken van de humaniteits-drang in litteratuur en schilderkunst voor.

Dan is er de belangrijke groep Nieuwe-Gidsers wier streven niet litterair gericht was, die vanaf de oprichting der Nieuwe Gids dit tijdschrift gebruikten als een spreektribune voor de opkomende sociale beweging. Reeds in de eerste aflevering treffen we deze verklaring aan van Fr. van der Goes: „Wil men thans voldoen aan de eisen van de tijd, dan dient men met de meeste ernst de sociale wetgeving ter hand te nemen”⁴⁵. In de tweede en derde jaargang van de Nieuwe Gids vindt men verscheidene en omvangrijke bijdragen van zijn hand⁴⁶. Een artikelen-reeks, Nederlandse Bourgeoisie, in de Nieuwe Gids begonnen, wordt in het

Tweemaandelijksch Tijdschrift voortgezet. Bovendien krijgt hij gelegenheid zijn ideeën te uiten in De Kroniek, opgericht Jan. '95. Uit in de eerste jaargang gepubliceerde artikelen over „Socialisme en Kunst” blijkt, hoe ná deze socialist aan de Tachtigers verwant is: Fr. van der Goes strijdt voor het socialisme uit liefde voor de Schoonheid. Zijn diepste grief tegen het kapitalisme is, dat dit wereld en leven voor velen lelijk maakt. Het is dit Schoonheids-socialisme, dat H. Roland Holst en Gorter aantrok, en waaraan deze zich gewonnen gaven ⁴⁷.

De liefde-voor-allen is in H. van der Schalk's eerste verzenbundel grotendeels abstract, en zeer verschillend van de liefde-door-de-daad, welke tot uiting komt in de artikelen van Fr. van der Goes, maar het regelmatig lezen van dergelijke beschouwingen moet invloed gehad hebben op de vorming van de dichteres H. van der Schalk.

Naast Fr. van der Goes is het vooral Tak, die een werkzaam aandeel neemt aan de verkondiging van de sociale idee. Hij verzorgt in de Nieuwe Gids een rubriek: Indrukken van de Dag; die reflecteert actuele gebeurtenissen. Als H. Roland Holst schrijft: „Wat ons zelve, mijn man en mij, betreft, zo was de persoonlijke omgang met P. L. Tak en de lectuur zijner artikelen in De Kroniek een der hoofdfactoren, die in ons meer belangstelling voor het sociale leven wekte” ⁴⁸, dan mogen wij veronderstellen, dat ook de Nieuwe-Gids-artikelen van Tak niet langs haar zijn heengegaan.

Behalve Tak en Van der Goes zijn nog verschillende andere socialistische Nieuwe-Gidsers: Paap, medeoprichter en een der eerste redacteuren. In 1888 presideerde hij te Amsterdam een meeting voor algemeen kiesrecht. Hij was toen geen redacteur meer ⁴⁹; Lotsy, die in de Nieuwe Gids, naast de wijsbegeerte, het politiek radicalisme in zijn artikelen verwerkt; Bruinsma, die als agressief socialist praktische onderwerpen bespreekt als „De geneeskundige armenzorg” ⁵⁰. Het sociale zoals dit door het Leger des Heils wordt beoefend, vindt belangstelling bij Wibaut en Domela Nieuwenhuis ⁵¹.

In de bundel S. en V. in T. vinden wij nog niets van de diepe verontwaardiging, de strijdbare geestdrift, de dappere daadkracht, die de socialistische Nieuwe-Gidsers bezielde. H. van der Schalk wenst haar ideaal van broederschap onder de mensen te verwezenlijken, door de lelijke wereld te ontvluchten, om in gemeenschap met gelijk-gezinden de schone wijsheid te vinden en zo in vrede

en geluk te leven. Maar dit ideaal, voor den Indiër aanvaardbaar, bevredigt zelden den Westerling. „Zijn liefde heeft de onverwoestbare neiging, zich om te zetten in een sociale daadwerkelijkheid”⁵². Terwijl H. van der Schalk nog de droom-van-liefde bedicht, bereiden de sociaal-gerichte Nieuwe-Gidsers in haar de ommekeer voor naar een leven van de daad. Is daarom de laatste afdeling van S. en V. in T. een poging, om de droom te redden in nog hoger sferen dan die der wijsbegeerte, in de mystiek?

„Er bestaat geen ding waar ik vreemd aan blijf”.

LIEFDE VOOR AL WAT IS.

33 Toen H. van der Schalk door Gorter Spinoza leerde kennen, leefde
in haar de liefde-voor-één-alleen, en dat is de stam waarop zij de
liefde voor alle dingen ent: „hadden ze in liefde-voor-een-alleen
43 eens maar de liefd'-voor-al-wat-is gevonden, schuilend daarin”,
zegt zij van de verenkelden. Belangrijker dan alle kennis is de
liefde voor één: kan wijsheid de werelddingen verklaren, die liefde
leert de goedheid ervan doorvoelen, doet den mens een wereld van
29 goedheid binnengaan. De liefde die zij ziet als de levenswet, die
30 haar ertoe brengt zich in het wezen der dingen te verdiepen, die
33 haar het gevoel van één-zijn met al het bestaande geeft, die haar
35 goedheid openbaart als de kern van alle zaken, wortelt in de liefde
voor den énen mens. (Afd. II). In Afdeling IV wordt de liefde
voor al het bestaande volmaakt abstract: liefde voor wat is en niet
vergaat, voor de abstractie van het zijn, de essence van het zijn;
de liefde tot het door de geest verkregene neemt haar uiteindelijk
geheel in beslag *).

70—71—72

De Tachtiger erkent slechts het uiterlijk schoon van de aarde-
dingen, niet een innerlijke verbondenheid ermee: in momenten van
extase beleeft hij de overwinning op de wereld der dingen, een zich
losmaken daarvan, een uitstijgen daarboven, als ware hij een god-
heid. De wereld der verschijnselen valt in het niet bij de wereld
van de denkende en voelende persoonlijkheid, die het àl omvat.
Zo dicht Kloos:

Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
Over mijzelf en 't al . . . ⁵³

en Perk:

De hemel is mijn hart en met den voet
Druk ik loodzwaar den schemel mijner aard . . . ⁵⁴

*) S. enV. in T.: pag. 87, 89, 90, 91, 92, 93.

De Tachtigers, die niet alleen dichter bleven in de zin van Tachtig, maar ook mens werden in de zin van de Nieuwe Gids, tastten zich van de absolute vereenzaming een uitweg naar het gevoel van verwantschap met de dingen.

Verwey publiceert in het Tweemaandelijksch Tijdschrift van 1894 enkele gedichten onder de titel: Liefde voor alle Ding, die, wat de idee betreft, overeenstemmen met sonnetten van H. van der Schalk over dit onderwerp.

I Liefde die meer mij is als alle wezen,
En die mij eens in éénen mensch deed vinden
Schoonheid en Wijsheid, teerheid uitgelezen . . . ⁵⁵

II Liefde voor alle ding: in de ravijnen
Der bergen waait ze: door de schemeringen
Der wouden waar de groene stralen dringen
Op wel, dier spatten 't koel geblaart doet deinen. ⁵⁶

Verwey dateert deze verzen 1893. H. van der Schalk kan ervan geleerd hebben. Gorter, de Tachtiger die zich waagde tot de grenzen der eenzaamheid, zocht tenslotte de gemeenschap, eerst die van de dingen, dan die van de mensen. Het zuiverst manifesteert zich de overgang van eenzaamheid naar heelal-verbondenheid in de Kentering-sonnetten. Lucht en zee suggereren in hun uitgestrektheid het eenzame heel sterk, en de dichter verzucht: „En ik ben zo hier verlaten alleen” ⁵⁷. Daarnaast ontwaakt een zich één voelen met de natuur, dat den dichter doet gewagen van „mijn zon” ⁵⁸ en „mijne aarde”, dat hem ertoe brengt de dingen toe te spreken als waren het bezielde wezens:

Ik lig tegen uw grond aan, mijne aarde,
tegen uw vasten schouder met mijn schouder . . . ⁵⁹

dat hem de bekentenis ontlokt:

Zooals de lijnen van den horizon
nu liggen met hun trage slingeren, . . .
ligt voor me of ik het wel voelen kon,
het onderling bestaan, mijn en de dingen. ⁶⁰

Zo geraakte de Tachtiger uit de impasse van het individualisme en op weg naar de al-liefde, die in het Spinozisme volkomen is.

Noten:

- 1 K. F. Proost: H. Roland Holst in haar Strijd om Gemeenschap. pag. 7.
- 2 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 204.
- 3 H. Roland Holst: De Vrouw in het Woud. pag. 15. 2e druk.
- 4 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 108.
- 5 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 206.
- 6 G. Stuiveling: Perk-uitgave; hs. K. pag. 26.
- 7 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 60.
- 8 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 101.
- 9 H. Gorter: De Nieuwe Gids. Aug. 1891. pag. 439, 445, 449, 450.
- 10 G. Stuiveling: Perk-uitgave; hs. P. pag. 38.
- 11 H. Gorter: De Nieuwe Gids. Aug. 1891. pag. 449.
- 12 G. Stuiveling: Perk-uitgave; hs. K. pag. 25.
- 13 H. Gorter: De School der Poëzie 1897. pag. 72.
- 14 F. Coenen: Studiën van de Tachtiger Beweging. pag. 36.
- 15 t.a.p. pag. 35.
- 16 G. Stuiveling: Perk-uitgave; hs. P. pag. 19.
- 17 t.a.p. hs. K. pag. 100.
- 18 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 27.
- 19 W. Kloos: Nieuwere Literatuur-geschiedenis III. pag. 16.
- 20 W. Kloos: De Nieuwe Gids 1891. dl. II. pag. 160 e.v.
- 21 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 51.
- 22 t.a.p. pag. 53.
- 23 t.a.p. pag. 66.
- 24 t.a.p. pag. 173.
- 25 t.a.p. pag. 46.
- 26 t.a.p. pag. 179.
- 27 t.a.p. pag. 194.
- 28 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1894—'95 dl. II. pag. 78, 81.
- 29 H. Roland Holst. Tweem. Tijdschr. 1894—'95 dl. I. pag. 8 e.v.
Tweem. Tijdschr. 1894—'95 dl. I. pag. 340.

- 30 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 75.
- 31 H. Gorter: Mei. pag. 64.
- 32 H. Gorter: De Nieuwe Gids 1891 dl. II. pag. 450.
- 33 t.a.p. pag. 432.
- 34 t.a.p. pag. 443.
- 35 t.a.p. pag. 442.
- 36 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 12-13.
- 37 G. Stuiveling: Rekenschap. pag. 226.
- 38 F. van Eeden: De Nieuwe Gids 1891 dl. I. pag. 5.
- 39 F. van Eeden: t.a.p. pag. 325.
- 40 Liber Amicorum voor F. van Eeden. pag. 148.
- 41 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 128.
- 42 K. Miskotte: Messiaansch Verlangen. pag. 11.
- 43 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 61.
- 44 F. Coenen: Studiën van de Tachtiger Beweging. pag. 121.
- 45 F. van der Goes: De Nieuwe Gids 1885—'86 dl. I pag. 153.
- 46 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 69.
- 47 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 23. Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 68.
- 48 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 22-23.
- 49 F. Erens: Vervlogen Jaren. pag. 142.
- 50 G. Bruinsma: De Nieuwe Gids 1893 dl. I. pag. 36 e.v.
- 51 F. Wibaut: De Nieuwe Gids 1891 dl. I. pag. 405. F. Domela Nieuwenhuis: De Nieuwe Gids 1891 dl. II. pag. 233 e.v.
- 52 D. Coster: De Nieuwe Europeesche Geest in Kunst en Letteren. pag. 39.
- 53 W. Kloos: Verzen, 5e druk. pag. 5.
- 54 G. Stuiveling: Perk-uitgave; hs. P. pag. 114.
- 55 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1894 dl. II. pag. 484.
- 56 A. Verwey: t.a.p. pag. 485.
- 57 H. Gorter: De Nieuwe Gids 1891 dl. II. pag. 450.
- 58 t.a.p. pag. 428.
- 59 t.a.p. pag. 438.
- 60 t.a.p. pag. 453.

DE SCHOONHEID

*„Ik dank u voor de Schoonheid. Ge zondt haar,
opdat door de zinnen worde openbaar
hoe in 't wonder van vorm en kleur, van maat
en klank, zich een heilig geheim verraadt”.*

(Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 68).

*„Toen god het wilde, werden wij geboren
en om te zingen op aarde gebracht”.*

(Nieuwe Geboort, pag. 59).

OPVATTING VAN HET DICHTERSCHAP.

H van der Schalk verkoos Dante als Meester boven Spinoza. Voor haar was dus, evenals voor de Tachtigers, het dichterschap het meest essentiële; terugziend op haar jeugd getuigt zij van zichzelf:

zoo was poëzie altijd
het leven van haar leven,
haar binnenste heerlijkheid.¹

34 Over de taak van den dichter spreekt zij zich in haar eerste bundel
duidelijk uit: begiftigd met een uitzonderlijk teder gevoel, bezit hij
de gave om voor de mensheid te belichamen, en zodoende onge-
schonden te bewaren voor alle tijden, datgene waaruit voor de ziel
Schoonheid openbloeit. Het is dus zijn bestemming de Schoonheid
te dienen. H. van der Schalk acht die voort te spruiten uit het
93 wezenlijke in elk geluk, n.l. uit het gevoel van één-zijn met de
dingen, uit haar Waarheid in laatste instantie. Een dichter moet
83 tegelijkertijd denker zijn; die dichters genoten dan ook de hoogste
86 scheppingsvreugde, die „belichaamden wat zij als waarheid prezen”.
Het is de overtuiging van H. van der Schalk, dat de dichters van
háár tijd geroepen zijn, om de waarheid door hun verzen te ver-
kondigen. Zij schaart zich met haar eerste verzenbundel onder de
apostelen van de Waarheid, en plaatst zich daarmee tegenover
de Tachtiger-verskunst, geheel op passie gebaseerd; zij veroordeelt
deze kunst als

91 ... fel-

bewogen verzen waar rythmen in wonen
die 't hart méesleepen maar als het bijwonen
van een aandoenlijk en tragisch schouwspel

het vervullen met een gevoel dat snel
vergaat voor der *rede* gestreng aantoonen
dat de gestalten die deze vertoonen
schimmen gelijk zijn en een ijdel spel,

daartegenover als háár ideaal verheerlijkend

24

het redelijk en wijd-verstaanbaar woord
dat alleen waardiglijk draagt de waarheden.

Hieruit zou men de conclusie kunnen trekken, dat haar poëzie nuchter geredeneer is, verstoken van alle hartstocht, ja van alle gevoel. Niets is minder waar. Zij, de door geestelijke liefde bewogene, getuigt van den door geestelijke liefde bewogen dichter:

93

En door zijn zangen is heengeweven
de ontroering die elk mensch zich neigen doet
naar die woorden waaronder hij voelt beven
de warme neiging van een zacht gemoed . . . *)

Door de verzen van H. van der Schalk gloeit een prachtige hartstocht als zonlicht door glas-in-lood; maar hartstocht van een andere, hogere orde, dan die welke van Deyssel dreef tot geniale scheldpartijen, Kloos tot magnifieke liefdeslyriek, Gorter tot natuur-verheerlijking. Zij heeft als nieuw veroverd, wat de Tachtigers als oud verwierpen, waarvoor van Eeden reeds lang een lans gebroken had, waartoe Verwey en Gorter al rond 1890 hun toevlucht namen: de Zelfbeheersing! Het is niet de dodelijke, van buiten af opgelegde zelfbeheersing, van het netjes leven naar de algemene zedewet, zoals de klein-denkende persoonlijkheden vóór '80 die beoefenden, die wijs trachtten te doen tegenover dat leven, dat zij eigenlijk niet verstonden², de zelfbeheersing, die alle hartstocht in de kiem smoort, maar een op de hartstochten gewonnen verworvenheid, die als doel heeft: wijsheid, volmaaktheid, vrede.

*) Merkwaardig is het, dat het woord „voelen” dikwijls in S. en V. in T. voorkomt. pag. 10 vs 4; pag. 12 vs 11; pag. 13 vs 13; pag. 16 vs 10; pag. 21 vs 7, 11; pag. 32 vs 12; pag. 33 vs 13; pag. 34 vs 5, 12; pag. 39 vs 7; pag. 40 vs 12; en zo verder.

Is de Tachtiger-lyriek een houtvuur, levend van vonken, laaiend van vlammen, déze verzen verbergen hun vuur, zoals kolen hun gloed, onder een laag donkerheid; maar daaronder brandt het gestaag, en wie nadert voelt de weldadige warmte.

Over de individuele vormen waarin haar schoonheids-idee zich verwerkelijkt, vinden wij uitspraken, verrassend door het scherpe zelf-inzicht waarvan zij getuigen: door te wijzen op kwaliteiten die haar poëzie mist, typeert zij zichzelf als verschillend van de Tachtigers; níet het spontaan-opwellende, níet het overdadig-mooie, níet het hevig-hartstochtelijke woord heeft zij te spreken, maar het plechtig-aandachtige, voortschrijdend in rustige meditatie, het sobere, getuigend van wilskrachtige zelfbeperking. Zij legt haar gevoelens de breidel aan van haar wil, opdat haar stem klinke:

Zóó, helder, als door bosschen wordt gehoord
geluid van slagen, dat gespierd en droog
zijn kloeke rythmen door de stilte boort . . .

Als zij zich later bezint op het ontwaken van haar dichterschap, dan ziet zij dit als een gave der Schoonheid:

De Schoonheid was gekomen, die had zacht
haar hart met zijn tooverstaf aangeraakt
en haar eigen stem daarin losgemaakt
om tusschen de stemmen der and're zangers
te klinken, met iets teeders en iets bangers
in zijn lage en volle tonen dan
het teerste zingen van een zingend man. ³

Beter dan zij het hier zelf doet, kan men dat diepe alt-geluid niet karakteriseren.

„De vergoddelijking van de Poëzie is de grondtrek van de dichters die hier omstreeks 1880 optraden” ⁴. Perk was ook in dit opzicht een voorloper. Daardoor was bij hem de dicht-vorm primair; uit zijn werk blijkt „dat hij zich altijd vóór alles als kunstenaar beschouwde, en dat het Kunstwerk en de middelen waarmee het werd tot stand gebracht steeds het eerst in zijn geest waren, en daarna eerst de gevoelens en denkbeelden die door het kunstwerk werden uitgesproken en, in anderen, opgewekt” ⁵. God-Kunstenaar ging hij zich voelen vooral door de invloed van Kloos, den vurigsten

verdediger van l'art pour l'art *), voor wien Schoonheid de enige levens-vreugd, ja de enige stervens-troost betekende:

Ik zal mooi dood-gaan, als een vlammend vuur,
Dat ééns nog flikkerde in zijn schoonsten gloed,
Eer 't gansch gebluscht was. Want als éénig goed
Rest mij de Schoonheid nog, een korten duur. ⁶

Verwey is altijd overtuigd geweest van de hoge uitverkiezing van den dichter; hij zegt van zijn eigen werken: „Wie mijn geschriften aandachtig leest zal inzien dat zij van begin tot eind een verdediging zijn van het dichterschap” ⁷. Zijn opvattingen omtrent het dichterschap waren oorspronkelijk gelijk, althans sterk verwant aan die van Kloos, met wien hij tot Sept. 1888 zeer intiem bevriend is geweest ⁸. In de Verzamelde Gedichten van 1889 komt hij herhaaldelijk tot de conclusie, dat alleen Kunst en Schoonheid het leven de moeite waard maken: „Want Kunst dat 's 't leven, vervolmaakt herschaperen” ⁹. „De Schoonheid blijft: dat ene is ónvermijdblijk” ¹⁰. Vol trots noemt hij zichzelf: „een dichter en der Schoonheid zoon”. Maar ook als de vriendschap in vijandschap is verkeerd — tenminste van de zijde van Kloos — en Verwey in het Tweemaandelijksch Tijdschrift zijn ideeën vrij kan uiten, prijst hij den dichter Kloos als „iemand die vóór alles uiting van Schoonheid wil”, en noemt hij „de blijdschap om het schone” datgene wat den dichter maakt ¹¹.

Gorter was en bleef op de eerste plaats dichter, zo, dat hij van zichzelf getuigen kon: „Met al mijn bloed heb ik voor u geleefd o poëzie” ¹². In Mei voelt hij zich den Maker: „Ik wil dat dit lied klinkt als het gefluit . . .”, het heeft veel van een scheppingswoord. De dichter wordt door Mei herkend als verwant met Balder, is dus in zekere zin de vertegenwoordiger van het absolute. In zijn Verzen is hij het zuiverst Tachtiger, want strever naar Schoonheid, al zoekt hij die op een andere wijze te verwerkelyken als Kloos en Perk: zijn hùn sonnetten fijn-afgewerkte pentekeningen, de verzen

*) Daarom was Kloos nog niet de leider van de Beweging van Tachtig. Erens deelt hieromtrent mede: „Nee, er was geen leider en ieder was evenveel pionier als de ander . . . In die tijd heeft Kloos zelf nooit de leider willen zijn en als latere historici hem dat hebben gemaakt, dan heeft hij dat zich laten aanleunen”. (Erens: Vervlogen Jaren, pag. 115, 116). Erens heeft later deze uitspraak herroepen.

van Gorter doen ons aan als primitieve houtsneden, soms van een ontroerende naïviteit. Pas als zijn poëzie is doodgelopen in het sensitivisme *), doet hij een poging om de Waarheid tot grondslag van zijn dichterschap te maken, n.l. in de Spinoza-gedichten. Misschien werden die zo stroef, omdat het zinnelijke, dat geheel strookt met zijn aanleg, door Gorter al te radicaal werd verdrongen, en de verworven waarheid nog niet geheel was verwerkt. Hoezeer de poëzie van Gorter in deze tijd ook op de Waarheid is afgestemd, hij blijft uiteindelijk streven naar Schoonheid. Vond hij die weleer in het zinnelijke, dan zoekt hij die in het geestelijke: „Al het begrepen is zuiver schoon”¹³. „Van Eeden, ethischer van aanleg, critischer van inzicht, en als psycholoog meer geschoold in zielsontleding, heeft zijn eigen gevoel van grootheid altijd aan zijn twijfel moeten ontvechten”¹⁴. Daarom was hij nooit een Tachtiger van den bloede, zeker niet in zijn opvatting van het dichterschap, dat voor hem, reeds in de Kleine Johannes, een sociale tendenz heeft.

H. van der Schalk's opvatting van het dichterschap is deels parallel aan die van de Tachtigers: zij ziet poëzie als belichaming van de Schoonheid, en den dichter als dienaar dier Schoonheid, deels daaraan tegengesteld: zij ziet poëzie als belichaming van de Waarheid, en den dichter als verkondiger dier Waarheid. De overeenkomst lijkt mij meer typerend dan het verschil: H. van der Schalk verklaart zich met de Tachtigers „vóór de dichterlijke roeping en tégen het dichterlijke tijdverdrijf”¹⁵. Zochten de Tachtigers de Schoonheid om de Kunst, zij wierp zich op de Waarheid om de Kunst. Maar ook hierin was zij voorgegaan, n.l. door Verwey en Gorter: die hadden zich reeds van Tachtigers tot Waarheidzoekers ontwikkeld, toen H. van der Schalk hun leerlinge werd; door van Eeden: die wilde graag Tachtiger zijn, maar zelfs in het als „Schoonheid” bedoelde *Ellen* voert de wijsbegeerte de boven-
toon.

Er is samenhang tussen de litteraire verschijnselen van de 80-er, en die van de 90-er jaren: de dichter is genoodzaakt zich in de

*) Misschien uit H. van der Schalk in het sonnet „Over de vage en verwarde gedachte” (S. en V. in T., pag. 85) haar mening over het onverstaanbare sensitivisme, en veroordeelt zij dat, als verkrachting van de taal, die immers middel moet zijn tot mededeling van gedachten of gevoelens.

lelijke, en steeds lelijker wordende kapitalistische maatschappij een levenshouding te bepalen, die op het Schone is ingesteld. De Tachtiger laat de wereld met zijn wel en wee voor wat die is; hij neemt de wijk naar de Schoonheid der zinnen in het algemeen en de Schoonheid der taal in het bijzonder. De Negentiger ontvlucht de lelijke realiteit in de schone abstractie, de Wijsbegeerte. De Socialistische dichter tenslotte zoekt bevrediging voor zijn drang naar Schoonheid in de droom van een volmaakt-schone werkelijkheid in de toekomst.

HET PSYCHE-GRAFISCHE.

„Zielkundige dagboek-overpeinzigen in versvorm”¹⁶ noemt Adama van Scheltema het jeugdwerk van H. van der Schalk, en met die uitspraak zijn verschillende jeugdwerken van Tachtigers getypeerd. De Schoonheid van gedachte daarin berust op zelf-ontleding.

De Mathilde-cyclus is de psyché-grafie van een verliefden jongeling. Een niet der zake kundige zal uit deze verzen-reeks nooit de simpele feiten distilleren die aan de liefdesgeschiedenis ten grondslag liggen. Mei is de psyché-grafie van de jeugd *) van een natuur-mens: men herkent in dit gedicht sporadisch plaatsen waar Gorter's jeugd zich afspeelde, in het geheel geen feiten waardoor ons zijn lijfelijk leven van die tijd wordt verhaald. Verwey's vroege gedichten geven meermalen zelfanalyse en zelfbespiegeling¹⁷. De Kleine Johannes is precies dat, wat van Eeden het noemt: een sprookje; geen levens-geschiedenis, maar geïdealiseerde en geromantiseerde ziels-geschiedenis. Als dan H. van der Schalk aankondigt, in S. en V. in T. te zullen verhalen, hoe zich van jong's af haar hart bewoog, belooft zij te doen wat de Tachtigers vóór haar deden.

Misschien was dit de diepst-gaande vernieuwing die de Tachtigers brachten: dat zij het psyché-grafische boven het biografische stelden. Vóór '80 wist men ternauwernood een gedicht te schrijven, wanneer niet een historisch feit daartoe de stof leverde, al was dit feit dikwijls zo weinig wereld-schokkend als het doorkomen van een eerste tand!

Als we poëzie opvatten als de noodzakelijke, bijna onwillekeurige uiting van eens mensen dieper zieleleven in klank en beelding, dan hebben de Tachtigers voor het eerst weer echt kunst gemaakt¹⁸. Toen die „echte kunst” de eraan voorafgaande rhetorick geheel

*) Dat Mei Gorter's jeugd verbeeldt, wordt o.a. aangeduid door het periodieke: April gaat vooraf, Juni volgt. (Dr. G. Stuiveling: Een Eeuw Nederlandse Letteren, pag. 178). Ook in S. en V. in T. vinden we aanduidingen, dat het verhaalde voorbij is o.a. op pag. 111.

had overwonnen, toen het psychologische het biografische had verdrongen en verschillende dichters wat hun ziel beroerde hadden te boek gesteld, begon in H. van der Schalk de dichteres zich te ontplooiën. Het ligt voor de hand dat haar eerste bundel werd, wat de Mathilde was en de Kleine Johannes en de Mei: een psyché-
grafic.

DE NATUUR.

Zoals de liefde, zo is ook de natuur een nimmer opdrogende bron van inspiratie. S. en V. in T., het boek der vergeestelijking, geeft ook een brok natuur: het grootste deel van de beeldspraak draagt de zilte reuk mee van de zee, tovert ons boten voor ogen die lustig varen over Hollandse wateren; een Hollandse wind waait er in de zeilen, een Hollandse nevel hangt er over de landen. De beeldspraak is van natuur doorwaaid, doorbloeid, doorgeurd.

Dit aardse schoon heeft geen dichter-generatie zo diep bekoord als die van '80: de Tachtigers rekenen radicaal af met de azuren hemelen en de lachende velden hunner voorgangers, en zetten hun zintuigen wijd open voor de geluiden en geuren en kleuren en klanken van de Natuur, zo, dat hun verzen er vol van worden. Vaak is de natuur het onderwerp van hun sonnetten, vaker het symbool van hun gedachten, gevoelens, ervaringen: Het originele in de Tachtiger-beeldspraak is veelal door de natuur geïnspireerd. Perk verbeeldde het natuurschoon van het Ardenner-landschap in zijn Mathilde-cyclus. „Juist omdat (Perk's) gemoed het natuurgevoel van nature rijk was, ontvingen zijn zintuigen, bewaarde zijn verbeelding licht en gemakkelijk iedere indruk”¹⁹. Maar hij gaf méér dan moment-opnamen van plekjes die hem bekoord hadden: Mathilde „is dat in de natuur wat het schone is, de Natuurschoonheid zelf”²⁰. Perk werd echter niet geïnspireerd door het Hòllandse landschap, zoals H. van der Schalk. Uit de goede sonnetten van Kloos spreekt fijne natuur-gevoeligheid: „Avond... is louter natuurpoëzie, langzaam uitvloeiende tot niets dan weemoed”²¹. Vele van zijn oorspronkelijke beelden werden aan de natuur ontleend. Verwey leeft zijn natuurliefde uit vooral in zijn vroegste werk, o.a. Persephoné, Demeter en Rouw om het Jaar²². Maar: „Kloos en Verwey hadden hun natuurgevoel geuit in verzen, die toch altijd enigszins op de Grieken of de Engelsen waren geïnspireerd”.

In Mei was het de Hòllandse natuur die zichzelf uitzong²³. Dáárin zijn Mei en S. en V. in T. bij alle hemelsbrede verschillen innig verwant; Gorter en H. van der Schalk houden van het platte waterland; in Mei is deze liefde — die van een zintuiglijken mens,

begiftigd met een primitief-heidens natuurgevoel — primair: daarin is het Hollandse landschap dikwijls het verbeelde; in S. en V. in T. secundair: daarin is het meestal het beeldende. Van de Verzen zegt Kloos: „Aller-opmerkelijkst en wonderbaarlijk is Gorter's visie van de natuur. Gorter observeert haar niet, hij neemt haar niet in zich op, zoals hij werkelijk is, om dan de werkelijke werkelijkheid te zien, in het licht van beelden in die werkelijkheid gelegd; neen, hij voelt haar en ziet haar, met plotselinge opdoeningen van streken en vegen en brokken, die dan de aanleiding worden voor zijn onafhankelijke fantasie”²⁴. Deze natuur-beelding is verwant aan van Gogh's schilderwijze en krijgt in de Kentering-sonnetten bovendien daarmee gemeen: het symbolische. Het zwaar-trieste van eindeloze regendagen wordt zinnebeeld van ondragelijke eenzaamheid²⁵, het kalme zee-gedein van de rust des gemoeds²⁶. De Dagen, het gedicht dat op de Kentering-sonnetten volgt, is deels natuur-lyriek, deels erotische poëzie²⁷. In de Spinoza-gedichten lijkt Gorter's natuurliefde verstikt door nuchter geredeneer, maar als hij bidt tot den God van Spinoza, breekt die liefde zich baan.

O Gij die in alle hemelen zijt,
die op de bergen en in de valleien
staat, en die over de vlakte u spreidt.
Gij, die het zonnelicht des morgens opheft
en het des avonds in de zee begraaft,
Gij, die in lente bloeit in zachte luchten,
en 's zomers woont in warme schaduwen,
en in de vlammen wegsterft in de lucht,
en door de lucht rust met de starre sneeuw.

Die in het schemerlicht onder de starren
zweeft. Gij, die woont op wangen van het kind,
en in de plooiën van der moeder kleed.²⁸

Het Spinozisme met zijn leer van liefde voor de essentie in alle dingen, lag den natuurgevoeligen Gorter.

F. van Eeden gaf in de Kleine Johannes een sprookje van duinrozen en windekelken en mieren en konijnen en krekels. Dat hij uiterst natuurgevoelig was, blijkt ook uit zijn kijk op het werk van Vincent van Gogh. „Van Gogh overdrijft zeer sterk. Hij schildert soms bloedrode bomen, en grasgroene luchten, saffraangele gezich-

ten. Ik had ze zo nooit gezien, maar toch begreep ik hem. Later, na het zien zijner schilderijen, zag ik zijn kleuren in de dingen, zoals hij die er in gezien had . . ." ²⁹. Van Hélène Swarth behoeven we slechts de titels van verschillende bundels bijeen te brengen, om tot liefde voor de natuur bij die dichteres te concluderen: Eenzame Bloemen (1884), Blauwe Bloemen (1884), Sneeuwvlokken (1888), Rouwviolen (1889), Passiebloemen (1891), Blanke Duiven (1895).

DE ZEE

Deze neemt in het werk van H. van der Schalk een heel bijzondere plaats in, voornamelijk in de beeldspraak. Zij heeft ons zelf verteld hoe de zee haar kinderleven begeleidde met zijn donkere muziek:

Toen zij een kind was, ontbloede
haar stem aan de stem der zee,
en later zeiden de menschen van haar
dat die ruischte zoo diep en zwaar
zoo diep en zwaar voor een vrouwe-stem:
dat kwam van de zee, dat kwam van hem. ³⁰

Door de duinen maakte zij als meisje de mooiste wandelingen die een mensenleven kent, die met de liefste ³¹. En als het meisje zich ontwikkelt tot de wijsgerige, blijft het beeld van de zee in haar gedachten leven. Misschien vloeit haar liefde voor de zee voort uit dezelfde karaktereigenschappen, die haar den groten Dante tot Meester deden verkiezen. F. van Eeden althans voelt een nauwe betrekking tussen Dante en de Zee: „Voor mij gaat de gedachte aan Dante altijd samen met gedachten aan de zee . . . Is het door het statig ritme? door het plechtige geruis? door de gestadige herinnering aan het verhevene, dat door woorden niet kan worden weergegeven maar achter alle woordenpracht zich verbergt? . . . Voor zeer sterke naturen is de stemmingskracht van Danteske beelding, en de nabijheid van het grote water, bij storm of stilte, altijd zegenrijk of verheffend" ³².

In de beeldspraak uit zich het meest spontaan, wat op de dichtelijke geest de diepste indruk maakte. Dit betekent niet: herhaling van dezelfde beelden, want telkens kan het verbeelde iets anders zijn, het beeldende van een nieuwe zijde belicht worden. H. van der Schalk is vol van de zee.

8 Zij ziet haar ontwakende ziel als de hoogste duinenrij, uitblikkend
over de wijde levenszee; de geestverwanten die groter zijn dan zij-
12 zelve zich weet, „als mastoppe' in gebruik van rondom golve' ". De
rust van het avondlijke strand is haar bijgebleven als iets heel moois,
en wanneer zij de „rustigende" kracht die van zorgende vrouwen-
13 handen uitgaat wil verbeelden, vindt zij déze vergelijking: men
voelt zich in de nabijheid van die vrouw als iemand, die uit een
15 overdrukke straat het avond-strand bereikt, „waar stille schepen
slapen die daags landden". Zij heeft boten van de haven zien weg-
varen en ze nagestaard tot aan de horizon. Wanneer nu het contact
17 met een verwant-gedachte ziel plotseling ophoudt, is het „of een
koord knapt, en in duister glijdt een boot weg, is niet meer in te
31 halen, gaat verloren: de zee is ook zo wijd". Als mensenogen elkaar
ontmoeten, liggen zeeën ziel sprakeloos open. De mens in zijn zoeken
37 naar zekerheid is als iemand, die waadt „naar verre baak waarom
wijd water plast", de mens in zijn eigenwaan is als de zeevaarder,
38 die over landen meent te mogen heersen, omdat hij er een vlag
plantte, de mens in zijn ups en downs is als de zee met altijd wéér
45 kenterend getij. Het leven van den serene is een vaart door een
„effe lichtzee" en die onzelfzuchtige geeft zich aan de gemeenschap
46 „zoals riviere' onafgebroken gieten hun leve' in 't eindloos leven
van de zee". Het kind Henriëtte heeft gezien, hoe de zee klotsend
47 langs de dijken schuurt, en als de dichteres oude, door het leven
gehavende mensen ziet, welt de vergelijking op, „dat leve' en zee,
52 van ziele' altoos en dijken iets wegknage' in het gedurig aan-
randen". In haar drang om anderen gelukkig te maken wil zij het
getij van droefheid doen keren, maar daartoe moet zij zich wagen
53 op een zee van gronden en bewijzen.
57 Uit edele gepeinzen steigt „als een vloed" klaarheid op. Spinoza's
leer van het parallelisme tussen uitgebreidheid en denken weet zij
81 aldus uit te beelden: zoals de zee haar bewegingen zichtbaar doet
worden in de golven, zo drukt zich het geestelijke uit in het stof-
felijke, en diens overtuiging, dat de waarheid zichzelf als waar
bewijst, verduidelijkt zij op gelukkige wijze zó: „want zij die on-
83 zichtbare waarheid vinden, voelen haar even twijfelloos te zijn, als
de zeevaarders onzichtbare winden". Zij zag het water wegebben,
zich terugtrekken, langzaam en gestadig, en wanneer mensen die
het hart niet begrijpen, spotten met wat dit het liefste is, onder-
89 gaat zij eenzelfde sensatie: „al het licht ebt uit hun ogen weg".
90 Een vloed van dingen tracht zich van ons hart meester te maken.

Door de gevaren des levens geleidt ons evenwel veilig heen de goede wil:

94
Dat is die loods wiens vast-beraden handen
de ziel heensturen door de hooge baren
van de begeerten en die haar bewaren
zal voor afdwalen en veracht'lijk stranden
op de lage verraderlijke landen
der traagheid om met haar na veel gevaren
in de smalle en licht-voorbij-te-varen
haven der deugd behouden te belanden.

Nog een enkele maal werkt H. van der Schalk een beeld aan de zee ontleend zo breed uit:

97
Zooals een schip dat in gele avond-vaan
wegzeilt, voor óns verdwijnt waar 't scherp-omlijnde
grens schijnt der zee, maar zelf achter die lijn de
wateren breeder vindt voor zijne baan — . . .

en:

102
En zooals hij die een vloot geleidt
van zwak-bemandede schepen, rijkbevracht,
niet rust, eer ze in veiligheid zijn gebracht . . .

103
114
116
118
Wanneer de wijze den mens de leer verkondigt dat hij van nature tot deugd geneigd is, voelt deze zich groot en vergeet zijn vroegere vernedering, „als een, wiens jeugd wèg-bloeide onder de winden, 't oud huis vergeet dat staat in de zeedorpen” *). Mensen sturen de vloten van hun gedachten uit om te verkrijgen „de goede vracht van het weten”. Wij hebben van de mensen een al te simplistische voorstelling, evenals een kind, „dat wijl 't voor 't eerst de zee zag blauw en zonder rimp'ling van golf”, alleen dat beeld bewaart en zich in gedachten altijd zó de zee voorstelt. Wie van jongeling man geworden is, moet zich niet meer laten boeien door de kleine, vergankelijke dingen, maar trachten wereld en leven in grote trekken te begrijpen en te doorgronden, zoals iemand die op hoge bergen staat zijn blik laat gaan over „de grenze' en afmetingen der zeeën”.

*) Misschien is dit een jeugdherinnering.

Niet alleen de zee, onafscheidelijk van deze lage landen, maar ook wateren, wind en wolken, schepen en nevelen, beïnvloedden de fantasie van H. van der Schalk. S. en V. in T. is daardoor oer-Hollands.

28 Het veranderlijke en vluchtige van al het aardse beelden de
117 WOLKEN, wier bestaan „zich vervormen” is; NEVEL is het sym-
bool voor wat niet of vaag gekend wordt: dromen en verwach-
120 tingen hangen rondom den jongen mens als nevels, gissingen horen
thuis in „het door nevelen omhuld gebied”; STORM verzinnebeeldt
al wat aan onrust in mensen leven kan; als kind heeft zij in storm-
47 nachten angstig geluisterd naar de geluiden rondom het huis, en
als vrouw ziet zij oude mensen het leven beluisteren met een-
zelfde gespannen angst. Zij kent de fel-koude winden die over het
44 strand aanwaaien, en vergelijkt: „Liefdeloze ogen zijn voor 't hart
76 een wrede wind”. Zij weet hoe „boze winden” van hartstocht den
vrome in zijn opvlucht naar de volmaaktheid hinderen. Het leven
53 is haar een VAART, waarbij soms het roer moet worden omgegooid,
57 een roeitocht, die krachtsinspanning eist maar voert naar bloemen-
94 rijke landen, een koers-zetten naar de haven van deugd.

Een integrerend deel van de beeldspraak in S. en V. in T. wordt
gevormd door LICHT en ZON, met als tegenhangers DUISTER-
NIS en SCHADUW, voor H. van der Schalk middelen om uit te
beelden: Het goede tegenover het slechte: zij die gezamenlijk de
deugd nastreven, gaan „allen gelijkelijk in licht gebaad”. Wie
daarentegen zijn hart verpand heeft aan het vergankelijke, diens
77 dagen worden zwart van nijd en onenigheid. Het vreugdevolle
tegenover het droevige: als mensen onverschillig en met gesloten
11 hart bij elkaar zitten, zijn weg „de vlammen van hun stem”, die
„ónd're donkers” licht maken. Het zeker-gewetene tegenover het
42 vage: „wie jong is woont als in een schemering, nog onbestraald
door zon van zekerheid”.

In vele vergelijkingen vertolken GROEI en BLOEI de gedachte.
De bloem verbeeldt wat schoon en liefelijk is, de vrucht is het
symbool voor verworvenheden, het zaad voor nog niet ontwikkelde
krachten.

Vermeldenswaardig zijn nog de beelden waarin het VOGEL-leven
voorkomt: wensen en verlangens, die uitgaan naar het onbereik-
12 bare, zijn „vér-willende vogels, van vleugels lome”. De ziel om-
40 waakt een nieuw-verkregen geluk, als een vogelmoeder haar
broedsel. De dood is in al zijn lugubere geheimzinnigheid getekend
110

in de roofvogel, die zijn prooi beloert, gereed om erop neer te schieten.

Bij de *Tachtigers* is de zee geliefd als onderwerp van, en als middel tot uitbeelding. Kloos ziet zijn dichter-grootheid en zijn schoonheids-droom werkelijk geworden in de eeuwige zee³³; van Eeden's Kleine Johannes leeft zijn sprookjesleven tussen de duinen; Verwey dicht ons een Sproke der Zee³⁴. Ook mindere goden als Boeken en een zekere Al kozen de zee als onderwerp voor sonnetten³⁵. Gorter werd door de schoonheid van de zee dieper ontroerd dan één van de andere Tachtigers: „Men voelt hoe deze jongen voor de zee heeft gestaan en haar vreemde oneindigheid zonder weerstand in zich heeft opgenomen, voor altijd. De zee staat aan het begin van alle schoonheid voor hem, omdat zij ritme is, klank en eeuwig levend”³⁶. Zijn kleine Mei komt van over zee aandrijven, leeft haar korte blijde bloemenfeest in de duinen, wordt door den dichter begraven „waar golven komen toedekken het zand”³⁷. Tot de Stroomvrouw laat hij Mei spreken:

Hoort ge het mompelen wel van de zee,
Ik hoor 't zoo gaarne, want het doet wel wee,
Is 't niet, een weinig, en mijn zusters staan
Hoog op de zon en hooren het ook aan,
En zijn wat ernstig: hij spreekt zoo alleen
En doet dat altijd, 't lijkt wel soms geweest.
Maar ik mocht toch zoo gaarne op de zon
Naar zijn geluid hooren, hij was de bron
Van wat wij wisten dat op aard geschiedt.
Men kan van alles hooren in zijn lied . . .³⁸

Van de Kentering-sonnetten zijn er verschillende nagenoeg geheel aan de beschrijving van de zee gewijd. „In De Dagen leeft nog iets van een verwoede vreugde om de zinnenschoonheid der aarde, vooral van zee en strand”³⁹. Met zijn lichten en donkerten, deiningen en effenheden, klanken en stilten, houdt de zee elk der zintuigen van den dichter in zijn macht, en deze doet vertwijfelde pogingen om de veelheid van impressies in taal te vangen.

Van niemand kon H. van der Schalk de zee leren zien zó levend, als van Gorter; maar door Gorter is de zee „het meest onmiddellijk verklankt en uitgebeeld”⁴⁰, door H. van der Schalk middellijk,

n.l. om er haar Waarheid en haar Liefde in te verbeelden; bij Gorter is de zee het verbeelde, bij H. van der Schalk het beelden-de, want zijn kunst is ver-taalde gewaarwording, háár kunst is ver-taald denken.

Een verklaring van de voorliefde der Tachtigers voor de zee is het feit, dat verschillenden onder hen dicht bij zee woonden: Gorter in Wormerveer, soms in Gaasterland bij zijn grootouders, Verwey in Noordwijk, van Eeden in Haarlem. H. van der Schalk, in Noordwijk geboren en opgegroeid, door Verwey en Gorter beïnvloed, móést de zee leren liefhebben.

Géén Tachtiger werd door het Hollandse landschap bekoord als Gorter: zijn Mei is één vreugde om Hollands Natuurschoon; in de Kentering-sonnetten spelen nevels en schepen, wolken en stormen een voorname rol. Ook voor licht-impresies blijkt hij uiterst gevoelig, vooral in de Verzen, waarover Coenen opmerkt „hoe vooral het licht, in al zijn wisselingen van zon tot zwarte nacht, voor Gorter in het midden zijner gewaarwordingen lijkt te staan”⁴¹. Aan Gorter was H. van der Schalk als natuur-gevoelige ongetwijfeld het naast verwant *).

*) In een bijlage volgt een opsomming van plaatsen, die het bovenstaande nader kunnen toelichten.

OVERZICHT VAN TOELICHTENDE PLAATSEN BIJ HET
HOOFDSTUK „DE NATUUR”.

Sonnetten en Verzen in Terzinen: H. van der Schalk.

ZEE: pag. 15 vs. 9 17/9 45/8 46/2 47/7 63/26 81/22 97/7
103/13 116 /12 118/14.

Zeevaarder; loods: pag. 37 vs. 1 83/6 94/1.

Baren: pag. 12 vs. 13 94/2 107/10.

Duinen; strand: pag 8 vs. 13 94/4.

Getij: pag. 38 vs. 5 62/6 67/6 89/9 90/1.

Schepen; vloot: pag. 9 vs. 4 10/6 12/12 13/14 15/8 53/14
57/8 64/1 97/5 102/1 112/10 114/7.

Nevel: pag. 10 vs. 1 80/7 117/8 120/11.

Wind: pag. 10 vs. 6 33/8 44/2 47/12 53/5 56/11 76/8 78/12
103/12 104/11 112/11.

Wolken: pag. 28 vs. 1 29/8.

Baak: pag. 31 vs. 13 86/8.

Dijk: pag. 47 vs. 7 52/2.

Haven: pag. 94 vs. 8.

Stroom: pag. 10 vs. 5 18/5 65/10 104/12 107/14 115/4.

Uijver; meer: pag. 32 vs. 9 82/15 107/11 119/13.

Water; rivier etc: pag. 31 vs. 8 41/10 46/1 55/8 57/8 67/11
73/5 85/5 107/12 114/9 119/12.

LICHT: pag. 8 vs. 4 11/6 13/7 16/1 19/3 27/2 29/13 31/9
45/8 57/4 63/2 77/11 82/23 89/9 116/7 121/7.

Zon: pag. 33 vs. 12 42/2 63/3 71/3 82/26 87/5 96/10 107/8
121/6.

Maan: pag. 8 vs. 10 63/3.

Ster: pag. 63 vs. 2 121/6.

Ulam: pag. 11 vs. 5.

DUISTERNIS: pag. 31 vs. 7 77/8 40/6 96/10.

Schaduw: pag. 109 vs. 3 114/14.

Schemering: pag. 14 vs. 1 42/1 86/4.

BLOEI: pag. 49 vs. 8 57/9.

Bloem: pag 8 vs. 9 16/3 57/14 70/11 87/6.

Urucht: pag. 48 vs. 2 71/3 88/11 118/2.

Zaad: pag. 34 vs. 1 68/10 84/6.

VOGEL: pag. 12 vs. 14 40/3 74/4 76/2 109/3 110/4.

De Kentering-sonnetten: H. Gorter.

ZEE: sonn. 5; 6; 21/14; 23; 26; 31; 32.

Duinen: sonn. 2 vs. 4.

Schepen: sonn. 5; 29/10.

Nevel: sonn. 2 vs. 8 17/11.

Wind: sonn. 1 vs. 1, 6 12/9 13 14/14 16/14 18/4 27/11 29/4.

Wolken: sonn. 2 vs. 2 25/3.

Haven: sonn. 3 vs. 14 17/3.

Water: sonn. 1 vs. 5 18/13.

Verzamelde Gedichten: A. Verwey.

ZEE enz.: pag. 44 vs. 2 51/10 134/3 159/6 163 205/III.

Noten.

- 1 H. Roland Holst: De Vrouw in het Woud. pag. 7. 2e druk.
- 2 F. Coenen: Studiën van de Tachtiger Beweging. pag. 20.
- 3 H. Roland Holst: De Vrouw in het Woud. pag. 15.
- 4 A. Verwey: Inleiding tot de Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst. pag. 14.
- 5 A. Verwey: Proza I. pag. 22.
- 6 W. Kloos: Verzen, 5e druk. pag. 23.
- 7 A. Verwey: Proza I. pag. 1.
- 8 F. Erens: Vervlogen Jaren. pag. 119.
- 9 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 168.
- 10 t.a.p. pag. 170.
- 11 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1894-'95. dl. I. pag. 117, 119.
- 12 H. Gorter: Pan 1912. pag. 91.
- 13 H. Gorter: De School der Poëzie 1897. pag. 188.
- 14 G. Stuiveling: Rekenschap. pag. 218.
- 15 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 229.
- 16 C. Adama van Scheltema: Grondslagen eener nieuwe Poëzie, pag. 21.
- 17 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 41—42.
- 18 F. Coenen: Studiën van de Tachtiger Beweging. pag. 146.
- 19 A. Verwey: Proza I. pag. 28.
- 20 A. Verwey: Inleiding tot de Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst. pag. 39.
- 21 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 41.
- 22 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 19, 119, 58.
- 23 F. Coenen: Studiën van de Tachtiger Beweging. pag. 211.
- 24 W. Kloos: Nieuwere Literatuur-Geschiedenis II. pag. 165.
- 25 H. Gorter: De Nieuwe Gids 1891. dl. II. pag. 450.
- 26 H. Gorter: t.a.p. pag. 431, 448, 454.
- 27 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 92.
- 28 H. Gorter: De School der Poëzie 1897. pag. 214.
- 29 F. van Eeden: De Nieuwe Gids 1891 dl. I. pag. 266.

- 30 H. Roland Holst: De Vrouw in het Woud. pag. 7-8.
- 31 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 110.
- 32 F. van Eeden: De Amsterdammer. 10 Sept. 1921.
- 33 W. Kloos: Verzen 5e druk. pag. 35.
- 34 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 9.
- 35 H. Boeken: De Nieuwe Gids 1893 dl. II. pag. 342.
A. L.: t.a.p. pag. 247.
- 36 J. Brandt Corstius: Herman Gorter. pag. 15-16.
- 37 H. Gorter: Mei. pag. 190.
- 38 t.a.p. pag. 36.
- 39 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt.
pag. 92.
- 40 J. Brandt Corstius: Herman Gorter. pag. 16.
- 41 F. Coenen: Studiën van de Tachtiger Beweging. pag. 93.

DE WAARHEID

*„Ik dank u voor de Waarheid, — voor den drang
naar haar, die werkte in mij, mijn leven lang . . .”*
(Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 69).

26

In Sonnetten en Verzen in Terzinen breekt zich een onweerstaanbare drang naar Waarheid baan. H. van der Schalk snakt ernaar de waarheid te weten omtrent zichzelf, de mensen, de wereld, het leven. Dit boek is de ouverture op een leven van zoeken en vinden en verwerpen en zoeken, een belijdenis van de eerste Waarheid, die de dichteres zich verwierf. Zij vond een *eigen* waarheid: noch die van vroegere Wijzen, Dante, Spinoza, noch die van moderne Groten, de Tachtigers, werd gehéél de hare.

Oppervlakkig gezien is er geen verband tussen *de litteraire vernieuwing omstreeks '80* en de waarheids-drang, die tot uiting komt in de eerste bundel van H. van der Schalk. Toch heeft de revolutie van '80 ook hiertoe de weg geëffend. Voor '80 was niet alleen de vers-vorm verstard, maar ook de vers-inhoud verburgerlijkt *); overgeleverde waarheden werden klakkeloos berijmd, en het is niet minder de verdienste van '80 die rijmsels te hebben vergruizeld, dan die waarheden te hebben omvergeworpen. De Tachtigers keerden terug tot het gezonde beginsel van zélf zien en horen, ruiken en tasten, begrijpen en aanvoelen; zij duldden slechts het zelf-ervarene als versinhoud. Ook heeft het feit-loze dichten van de Tachtigers over stemmingen, gewaarwordingen, ontroeringen, het feit-loze dichten over ideeën vernieuwd. Beets e.a. berijmden zonder ware bezieling een communis opinio, dikwijls naar aanleiding van een alledaags voorval; Verwey, Gorter, H. van der Schalk, zochten met Tachtiger-hartstocht een persoonlijke waarheid en vertolkten die doorgaans zonder feiten als „kapstok” voor abstracties te gebruiken.

In de Tachtiger jaren viel het accent vooral op de vorm-vernieuwing; de versinhoud, hoe fris ook, werd te zeer beheerst door hartstocht en gevoel, het intellectuele moment, dat zich o.a. in de compositie van een werk doet gelden, was in te geringe mate aanwezig, dan dat een, naar vorm en inhoud beide, groot en

*) Buiten beschouwing zijn gelaten de litterair en/of ethisch oorspronkelijke werken, die ook in de vervaltijd niet geheel ontbreken.

groots poëem kon ontstaan *). Wanneer echter de Tachtigers „de mannelijke leeftijd” bereikt hebben, en elk zijns weegs gaat, worden de belangrijkste onder hen van onbezonnen zinne-kinderen tot bewuste Waarheid-zoekers. Een vanzelfsprekende reactie: tegen '90 was een levensbeschouwing een verdrongen complex, dus „het verlangen ontwaakte, heen te buigen over het totaal verwaarloosde, haast vergeten levensgeheim”¹. Bovendien had de Nieuwe Gids een dergelijke ommekeer voorbereid door zijn wijsgerige en sociale artikelen.

Daar alleen het persoonlijk-doordachte den Tachtigers stof tot dichten gaf, werd de „Waarheids-poëzie” na '90, hoewel soms al te verstandelijk, in elk geval oorspronkelijk. Voor den dichter was nu de Waarheid minstens even belangrijk als de Schoonheid. Het accent werd verschoven van de vorm naar de inhoud, maar de door de Tachtigers veroverde vorm-schoonheden en -vrijheden handhaafden zich.

De Tachtigers waren, naar ik meen, niet gekant tegen het filosofische en ethische als zodánig; in hun verzen levert dit zelfs sporadisch stof tot dichten, n.l. waar het aanleiding geeft tot schone poëzie in die zin, dat vorm en inhoud volmaakt overeenstemmen.

Perk is méér dan een Schoonheids-minnaar: wie „wat menselijk waar is, zelf ontgint”² mag een Waarheid-zoeker genoemd worden. Maar: terwijl Perk de dominee's-waarheid ener vroegere periode gaandeweg verloochent voor de Schoonheid van Tachtig, groeit H. van der Schalk van deze Schoonheid, in de niet-gepubliceerde jeugdverzen meermalen uitbundig verheerlijkt, naar een vernieuwde waarheid toe. Vernieuwd, niet nieuw! „Sterke gedachtenstromen, tijdelijk door de waterval van '80 overbruist, zetten nu, daarmee vermeerderd, hun weg voort”³.

Emants, die afzijdig staat van de Tachtiger-beweging, niettemin tot de vormvernieuwing heeft bijgedragen, bewerkte wijsgerige stof in *Lilith* (1879) en *Goden-Schemering* (1883). In zo verre deze werken een idee verbeelden en filosofisch zijn, zetten zij de vóór-Tachtiger waarheids-poëzie voort en luiden de terugkeer tot de waarheids-poëzie rond '90 in. Emants ontkerstent echter de waarheids-poëzie, en is in dat opzicht Tachtiger.

*) Gorter's *Mei*, het enige monumentale Tachtiger dichtwerk, is toch qua inhoud niet gelijk te stellen met grootse werken uit de wereld-litteratuur als b.v. de *Divina Comedia*.

Kloos, die de Tachtiger-ideeën het duidelijkst formuleerde, n.l. in zijn inleiding op de Mathilde-cyclus, geeft daar niet alleen zijn opinie over de versvorm, maar evengoed over de versinhoud. Hij beschouwt poëzie „als die diepere gemoedstoestand welks aanleiding in alles kan worden gevonden”, en verklaart: „wie de macht bezit, het leven der wereld en de wereld van zijn gedachten te gieten in de vormen ener vaste plastiek . . . hij wint de onsterfelijkheid”. Dit sluit het wijsgerige, het streven naar de Waarheid, niet uit. Wat hij verfoeit in de gedichten zijner voorgangers, is niet zozeer het feit, dat zij over hun waarheden schreven, als wel het feit, dat die waarheden dode dingen waren, lijken waarmee gesold werd. Hun godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke belijdenissen zijn hem onverdraaglijk, omdat zij ze uitspreken „met zelfvertrouwen en waardigheid, maar vooral met zelfvertrouwen, met nauwkeurigheid en kalmte, maar vooral met kalmte”⁴.

In de scheld-sonnetten spreidt Kloos een hartgrondige afkeer ten toon van de combinatie: Waarheid en Dichtkunst, maar mogen wij die uitingen wel au sérieux nemen, als principes? Zijn het niet veeleer verbitterde aanvallen op verspeelde vrienden? Met een litteraire overtuiging — voor zover Kloos die in deze periode van litteraire aftakeling bezat — heeft het m.i. niets te maken als hij „dicht”:

Herman gaat nu studeeren
In Dante en de chemie . . .

Verwey, aanvankelijk Schoonheids-dienaar als alle Tachtigers, volgde weldra zijn persoonlijke aanleg, die naar het wijsgerige leidde. De Waarheidsdrang openbaart zich voor het eerst duidelijk in de cyclus Van het Leven. „Het is de afkeer van het niets-dangevoelsleven, de afkeer van het niets dan geleefd-worden vooral, het is de hunkering naar het filosofisch verstaan van het mens-zijn, de vaste wil tot het begrip, die hierin een uitdrukking zoekt”⁵. Hij besluit die cyclus met de uitdrukkelijke verklaring: „Ik hoop dat niemand dit nu Kunst zal noemen”, want „Dit is de Waarheid”⁶.

Typerend is ook, dat Verwey onmiddellijk na deze cyclus in zijn Verzamelde Gedichten van 1889 opneemt een gedicht „Aan iemand, die mijn blijdschap voor dood hield, toen mijn Wijsheid aan 't woord was”⁷.

H. van der Schalk werd Verwey's leerlinge, toen deze de Tachtigerperiode achter de rug had, en zij nam ongetwijfeld van diens wijsheid over. In de eerste aflevering van het Tweemaandelijksch Tijdschrift, verwerpt Verwey het naturalisme in de natuurwetenschap met deze woorden: „langs lijntjes van stellen en vragen, bewijzen ze Uw Zijn-Schijn, Schijn-Zijn, Uw Zijn”, n.l. in het eerste van de Vier Sonnetten. In dezelfde aflevering vinden wij sonnetten van H. van der Schalk, waarin zij dit rationalisme aanvalt.

Ook Herman Gorter, in wien de Tachtiger-verskunst tot schoonste bloei kwam, blijkt iets van den Waarheid-zoeker in zich te hebben. Mei heeft een wijsgerige inslag, wat Gorter zich ook bewust was. „Wat nu het ding zelf betreft (Mei), ik heb iets willen maken van heel veel licht en met een mooie klank, verder niets. Er loopt een geschiedenis door, en er zit een beetje filosofie in, maar dat is om zo te zeggen bij ongeluk”⁸.

Het „beetje filosofie” waarvan Gorter spreekt, blijkt niet zo heel onbelangrijk te zijn. Daar is de symbolische figuur van Balder, „de stem van het verlangen, niet slechts naar het onvergankelijke, maar vooral naar het niet-relatieve, het absolute, het volstrekte en volkomene”⁹. Daar zijn de verzen vol weemoedige levenswijsheid, b.v.: „Daar rijdt de Dood . . . hij alleen kan ons troosten” (pag. 23). „Er ligt in elk ding schuilend fijne essence van and're dingen” (pag. 44). „De mijmering over een ding is teerder dan het ding” (pag. 62). „Jeugd overwint legers van pijn en neemt de sterke stad der toekomst hopen in” (pag. 84).

Dit waarheids-element in Mei is wellicht een rest van vóór-Tachtiger tradities. Al vormt Mei een hoogtepunt in de Tachtigerbeweging, eerst in de Verzen is Gorter Tachtiger met alle vezels van lijf en ziel. Voor korte tijd echter. In de Kentering-sonnetten bezint hij zich op zijn positie als mens in de schepping, en eindelijk, in de Spinoza-gedichten, zegeviert de denker in Gorter geheel over den zintuiglijken mens. In deze periode wordt H. van der Schalk zijn leerlinge.

Gorter's uiteindelijke doel blijft door alle levensfasen heen hetzelfde: een groots en schoon dichtwerk te scheppen. Alleen de wijze waarop hij dit tracht te bereiken, verschilt van periode tot periode. In de tijd dat H. van der Schalk hem leert kennen, meent hij via de Waarheid tot zijn doel te kunnen geraken.

Zo leert zij van Gorter:

Dat goede verzen als grondslag een goed leven behoeven: „Want goede verzen op zichzelf te zoeken en niet eerst je leven zo goed mogelijk te maken, dat is even gek als dat een boer rijke gewassen zou zoeken op een alleen gelaten grond” (Brief van Gorter aan H. van der Schalk, Maart 1893) ¹⁰.

Dat een groot werk voort moet komen uit een diepe overtuiging en een degelijk kennen van de waarheden waarop die overtuiging berust: „Welnu wat ik nu zeg is dit, zoek naar een gedachte die je voor waar houdt, houdt het er voor dat het beste werk voortkomt uit een fundament van weten. Ieder werk steunt op gedachte en overtuiging, laten wij dan proberen dat het onze niet steunt op een onbewuste en losse of aangewaaide, of half-geloofde maar op een bewuste . . . Als je goed ziet dan is het beste werk uit de sterkste overtuiging geschreven, en alle werk wordt slapper — al is het nog zo aandoenlijk en nog zo mooi van geluid of voorkomen, dat verder zich van het weten verwijdert” (t.a.p.).

Dat de dichter van Groten uit vroeger tijden moet leren: „Ik voor mij beschouw van een tijd geleden af het weten en het zoeken naar waarheid als een doel en als ik dat bereik geloof ik dat ik nog eens iets goeds zal doen. En te bereiken is het, niet uit mijn eigen kleine krachten alleen, maar met de hulp van de grote mannen die het bereikt hebben” (t.a.p.).

Bij F. van Eeden, die nauwelijks Tachtiger, veeleer vanaf het begin Nieuwe-Gidser was, openbaart zich een sterk streven naar waarheid. „Toen van Deyssel nog in het naturalisme leefde, en Kloos en Verwey opgingen in de verklanking der enkel zinnelijke schoonheid, was hij het die de ontoereikendheid van deze idealen voelde en vóór de schoonheid der zinnen zocht de waarheid der ziel” ¹¹. Dat zoeken openbaart zich reeds in de Kleine Johannes; daar plaatst van Eeden zich tegenover het individualisme in de kunst en tegenover het naturalisme in de wetenschap, twee dingen die H. van der Schalk in haar eerste bundel eveneens doet; beider waarheid berust op liefde-voor-allen en afkeer van het Pluizer-en-Cijfer-systeem.

Niet alleen het naturalisme in de wetenschap, ook het naturalisme in de kunst wordt door van Eeden veroordeeld, n.l. in zijn critiek op van Deyssel's roman Een Liefde (1888); daar breekt hij de staf over kunstenaars die slechts van en voor gewaarwording en waarneming leven, en hij voegt hun toe: „gij naturalisten zijt slaven van het leven, omdat gij het zo afgodisch liefhebt” ¹².

H. van der Schalk verwerpt eveneens de kunst van het zintuiglijke voor die van de gedachte *).

F. van Eeden's directe invloed op de dichteres was gering, zijn geestverwantschap met haar zeer nauw. Tekenend is, dat in 1895 zijn wijsgerig Lied van Schijn en Wezen het licht ziet, het jaar waarin H. van der Schalk haar eerste bundel voltooit.

De Waarheid was in de Nieuwe Gids vanaf de eerste jaargang vertegenwoordigd in artikelen over wijsbegeerte, o.a. van de hand van Bolland, Bierens de Haan, Charles van Deventer, Jelgersma, Lotsy, die de Nieuwe Gids als hun spreek-, zelfs als hun preekgestoelte beschouwden. Vanaf September 1894 zet het Tweemaandelijksch Tijdschrift die reeks wijsgerige artikelen voort.

„O dat vervloekte, dat ergerlijke Christendom”.
(Kloos: Nieuwe Gids 1891. dl. 2, pag. 170).

HET CHISTENDOM.

H. van der Schalk was van huis uit liberaal-christelijk. „Vele beschaafde Hollanders voelden zich in de tweede helft der vorige eeuw bevredigd door een vaag religieus humanisme, dat bij hun liberale opvattingen paste. In dergelijke gezinnen werd niet uit de Bijbel voorgelezen. Bij mij thuis was het niet anders dan in de familie Roland Holst. Wel stuurde mijn vader mij af en toe naar de kerk, waar hij zelf nooit een voet zette, evenmin als mijn moeder”¹³, vertelt zij over haar jeugd. Het slap-christelijke was dus een teken des tijds. In S. en V. in T. uit zij dan ook als haar overtuiging: „'t gezicht van een god heeft de tijd gebleekt”, en als zij spreekt over „de leer die den mens aan zwakheid bond”, voelen wij daarin de verwerping van het christendom met zijn erfzonde-leer. Toch heeft het christelijke in haar opvoeding — waaraan trouwens op kostschool meer aandacht werd geschonken — in S. en V. in T. sporen nagelaten. Voorzeker deed ook de lezing van Dante's Middeleeuws-christelijke werken invloed gelden.

*) „Met haar stem verschijnt, als een koel licht boven een broedende mist, een oordeel over het naturalisme”, meent Miskotte. (Messiaansch Verlangen pag. 11). Dit oordeel was echter al eerder uitgesproken door F. van Eeden.

Haar opvattingen hebben een christelijke grondslag: het cultiveren van de liefde voor den evenmens, het beteugelen van de hartstochten. Een enkele maal gaat haar verbeelding spontaan uit naar het christelijke bij het vormen van een vergelijking: zij wenst alle mensen het leven van den wijze voor ogen te stellen „als een kruisbeeld dat op een heuvel rijst waar het wijd zichtbaar wordt naar alle zijden”. Op het woord van den wijze leggen zich de hartstochten „als voor een god de gehoorzame winden” (Matth. XIV : 32). Het leven van den wijze wekt eerbied. Wie het mogen aanschouwen staan ingetogen, zoals mensen op 't land hun handen vouwen en een gebed prevelen, wanneer de vesperklok luidt *).

De Beweging van '80 is on-christelijk, soms anti-christelijk, een geesteshouding door mannen als Multatuli en Vosmaer¹⁴ voorbereid.

Emants publiceerde de schets *Bergkristal*, geheel atheïstisch¹⁵, een filosofisch epos *Lilith* (1879), dat als blasphemie werd opgevat¹⁶ en een dergelijk werk, *Goden-Schemering* (1883), „in wezen niet minder on-christelijk dan *Lilith*”¹⁷. Perk's verzen, waarin nog een goed deel van de wijsheid ener vroegere periode bewaard bleef¹⁸, werden door Kloos in onchristelijke zin geduid als enkel schoon en om de schoonheid geschapen.

Kloos is uitgesproken anti-christelijk. „Anderen mogen buigen en bidden in bangheid en hoop, alsof zij door de planken der groeve de geur van het paradijs konden erkennen”¹⁹, hij is zichzelf genoeg, heeft geen voorwerp om te aanbidden, noch een eeuwigheid om in te geloven van node: hij aanbidt zichzelf en gelooft in de eeuwigheid der door hem geschapen schoonheid.

De mening dat de tijd het christendom zou hebben vervaagd tot iets onwezenlijks, is ook door Verwey uitgesproken:

Eens zag de Menschheid U door englenkoren
Verkondigd, kind tot zoen van zonde en schuld,
Om aan een kruis te dragen de óns beschoren
Wraak, bloedend beeld van Deemoed en Geduld.

En nu dat beeld vergaan als alle beelden . . .²⁰

Gorter is van aanleg meer heiden dan christen; „de erotiek . . .

*) Hier beïnvloedt haar waarschijnlijk de Rooms-Katholieke omgeving, waarin zij verkeerde bij haar verblijf in Zundert (Brabant), waar zij meermalen logeerde op een boerderij, die aan haar moeder behoorde.

vooral is het, die bewijst, hoe vrij hij was van christelijk-moralistische bijgedachten en remmen”²¹. In één phase van zijn leven treffen wij een vers aan, dat wel verklaard wordt als uiting van een zich verbonden voelen met een persoonlijken god, dus een god zoals de christen zich dien voorstelt. Er schijnt een moment de Ik-Gij verhouding te zijn, en wel in een der gedichten voorafgaand aan de Kentering-sonnetten:

O wat een groote kracht heb ik gekregen,
ik dank U wel, Gij die daar doet leven
hoog in de stille boven-winde hemelen,
om tot U te spreken uit mijn gemele
stugge keel, om tot U te kloppen uit mijn harte
mijn vage lijf vòl en te hebben mijn gedachten
voor U in 't hoofd. Mijn ooggen zijn de allen
voor U, mijn keel is sleepend sterke wallen
voor spraak tot U. De lente hebt Ge gegeven
met Uwen boomenzang. Vochten gedreven
is alles zwaar. Mij hebt Ge gemaakt
ook nu Uw weer in Uw oogenblik ontwaakt.²²

Te menen, dat dit gedicht een regelrechte aanroeping is van een persoonlijken god, te spreken van een drang „van en voor God te zijn”, Gorter hier te vergelijken met Gezelle, is wel wat kras²³. Vreugde over het kracht-gevoel, dat de lente in elken jongen mens wakker roept, inspireerde dit vers. De „Gij”, die Gorter hier aanspreekt, heeft m.i. meer gemeen met de gepersonifiëerde leefkracht in de natuur, dan met den christelijken god. Hij voelt zich een deel van de ontwakende natuur en erkentelijk voor wat deze hem in overvloed geeft: bruisende kracht. Dit vers is dus altijd nog meer zinnelijk dan geestelijk te duiden, vooral als wij het erop volgende gedicht ermee in verband brengen, dat zwoel is van aardsheid:

Een vrouw als de wereld, als een wezenlooze
met lachen, en dik en rond, en looze
armen — hooge stijf bij haar blijvende borsten,
als de hooge heuvel in het verdwalende licht dorsten
ligt — de vaste hooge zwellingen
waartoe m'n kan blijven liggen en vertellingen
doen aan zich — in het verlichte vogeldoorslurpte
tierelierende licht.²²

De wereld doet zich aan zijn zinnen voor als een weelderige vrouw. Al zijn zintuigen worden in beslag genomen door de vormen en lichten en klanken en zachtheden van de lente-wereld. Toch vindt het geestelijk element in het eerst-aangehaalde gedicht een bevestiging in een der volgende verzen, waaruit spreekt de hunkering naar de rust, die uit een diep gods-geloof voortvloeit:

Ik wou wel weiden
de geloovigheid . . .
en drinken de daaglange rustigheid
die God had in de wereld. ²³

Maar Gorter verwerft die niet, en voelt hoe zijn heidens hart „slaat en warrelt”.

Van Eeden, die altijd het ethische waardeerde boven het esthetische, was ook in andere opzichten christelijk georiënteerd. Al aanvaardt hij in de Kleine Johannes het christendom niet, de Bijbel wordt toch ernstig als het Boek der Waarheid te berde gebracht. In Ellen bewerkt hij Bolland's Gods-idee: God is Smart; de mens die lijdt heeft dóór de Smart deel aan de Godheid. Enige verwantschap met de christelijke opvatting van het lijden — God kastijdt wien Hij liefheeft! — is m.i. hier aanwezig.

Hoewel het christendom *als overtuiging* uit de Tachtiger-litteratuur is uitgebannen, treffen wij daarvan *in het esthetische* sporen aan: daar zijn de Christus-sonnetten van Verwey (1885), de Christus-sonnetten van Winkler-Prins (1888), de Christus-sonnetten van Hélène Swarth (1888), de Christus-verzen van Leopold (1893). De Nieuwe Gids had een on-christelijke inslag. De socialistische Nieuwe-Gidsers waren tegen het christendom gekant, omdat in die tijd tussen christendom en socialisme een brede kloof gaapte. F. van der Goes beschouwde godsdienst in het algemeen als afgedaan en het christendom in het bijzonder als een kwaad ²⁴. Dat de wijsgeren onder de Nieuwe-Gidsers, veelal Spinozisten, on-christelijk dachten, behoeft geen betoog.

Noten:

- 1 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 71.
- 2 G. Stuiveling: Perkuitgave. hs. K. pag. 100.
- 3 G. Stuiveling: Een Eeuw Nederlandse Letteren. pag. 198.
- 4 W. Kloos: Nieuwere Literatuur-Geschiedenis. I. pag. 4 en 7. (Het Manifest).
- 5 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 149.
- 6 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 194.
- 7 t.a.p. 197.
- 8 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 76.
- 9 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 190.
- 10 J. Brandt Corstius: Herman Gorter. pag. 58.
- 11 J. H. Labberton: De Kroniek. Jan. 1903. pag. 19.
- 12 F. van Eeden: De Nieuwe Gids 1888. dl. 2. pag. 75.
- 13 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 20.
- 14 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 11 en 15.
- 15 t.a.p. pag. 19 en 20.
- 16 t.a.p. pag. 21.
- 17 t.a.p. pag. 29.
- 18 G. Stuiveling: Perk-uitgave. hs. V. Inleiding. pag. 31.
- 19 W. Kloos: Nieuwere Literatuur-Geschiedenis. I. pag. 10-11. (Manifest).
- 20 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1894. dl I. pag. 55.
- 21 H. Marsman: Herman Gorter. pag. 34.
- 22 H. Gorter: Nieuwe Gids. Aug. 1891. dl 2. pag. 424.
- 23 T. Langeveld-Bakker: Herman Gorter's Dichterlijke ontwikkeling. pag. 139.
- 24 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 100.

DANTE

*„Ik ben zulk een die, als Liefde's toover
zijn ziel bedauwt, acht geeft, en trouw brengt over
naar z' innerlijk klonk, haar gena”.*

(H. Roland Holst: Dantenummer van
de Gids. Sept. '21).

W as DANTE al de meest geliefde leermeester van H. van der Schalk, hij was niet degene, van wien zij het meest léerde.

„Dante was diep gelovig Katholiek. Ondanks zijn revolutionair burgerschap was hij een trouw dienaar der kerk. Meer dan één ander dichter heeft hij de Katholieke middeleeuwse religie gediend”¹. Welnu: van specifiek katholieke denkbeelden vinden we in S. en V. in T. geen spoor. Dit boek is dus in díépste wezen niet Dantesk.

Verscheidene keren noemt de dichteres in S. en V. in T. Dante met name, en in de twee sonnetten die afdeling IV besluiten (zie ook „De grote Lijn”) erkent zij volmondig, haar wijsheid bij hém te hebben geborgd:

Ik leefde, en wijsheid was voor mij een woord;
toen werd ik genoodigd haar gast te wezen
door *Dante's* princelíjk en machtig woord.
Ríjkelíjk at míjn ziel van wat híj bood
en zoo is al míjn kennis van haar wezen
van hem afkomstig, als van koren brood.

Deze bekentenis strookt niet geheel met de waarheid, omdat Spinoza daardoor als leermeester wordt uitgesloten; ze bewíjst echter, hoeveel nauwer zij zich verbonden voelt aan den dichter, dan aan den wijsgeer. Zeker is zij een zielsverwante van den groten Middeleeuwsen ziener, en die zielsverwantschap wordt geaccentueerd door het feit, dat zij beiden leefden in een kentering-periode: Dante staat op de grens van Middeleeuwen en Renaissance, en zíjn wereld groeit van de gemeenschap af, naar het individu toé; H. van der Schalk ontwaakt tot het volle leven in de „onzekere tijden”, dat het liberalisme vermolmd is, het socialisme ternauwernood gebouwd, en de mensheid zich van het individualisme afwendt en de gemeenschap zoekt.

Il Convito, het minst dichterlíjke van Dante's werken, werd door de dichteres uit het Italiaans vertaald, enkel en alleen met de bedoeling diep in Dante's wijsheid door te dringen, want deze vertaling werd nooit gepubliceerd. Dat juist dit werk haar aantrok, meen ik te moeten verklaren uit het verlangen, om als basis voor

haar poëzie een deugdelijke en onomstotelijke waarheid te verwerven (zie ook „De Waarheid”). Het is dan ook de voornaamste bron voor de Danteske gedachten in S. en V. in T., wat o.a. blijkt uit de enige plaats, waar Dante is áángehaald:

112

Want aan zijn gastmaal waar 'k, naar hij vòòrschreef
„neerzat bij zulke, als door traagheid waren
„teruggehouden, aan den voet der schare
„die door aardsche zorgen hongerend bleef”
werd alles wat in mij tot weten dreef
gevoed met de zachte en licht verstaanbare
wijsheid die zich nu buigt als volle aren
in 't wijde veld van woorden dat ik schreef.

Dante nodigt n.l. in *Il Convito* ieder aan zijn gastmaal der Waarheid, die níet het kwade aanhangt, óók hen, die door aardse zorgen van de wijsheid werden afgehouden. Maar de tragen, dat zijn zij die uit traagheid lange tijd van de wijsheid verstoken bleven, wijst hij een plaats aan de vóet der tafel, want hogerop te zitten zijn zij niet waardig (Sauter, pag. 104). H. van der Schalk rekent zich nederig tot degenen die door traagheid de spijze der Waarheid moesten ontberen.

20

Dat de Danteske wijsheid in S. en V. in T. nog geen „vlees en bloed” is van het vers, evenmin als de Spinozistische, is begrijpelijk: de dichteres ontwikkelt idealen, die zij alleen in theorie kent, nog niet heeft getoetst aan de harde practijk des levens. In die zin is S. en V. in T. onrijp werk. Bloesem is er niet méér, rijpe vrucht nog níet, maar, vooral gezien in het licht van de vervulling, (*De Vrouw in het Woud, Verzonken Grenzen, Tusschen Tijd en Eeuwigheid*) wèl de rijke belofte van een gouden oogst.

Veel wat op het eerste gezicht Dantesk lijkt, kan aan Spinoza zijn ontleend, of omgekeerd, want in S. en V. in T. is de Spinozistische wijsheid gedrenkt in de Danteske liefde.

Parallel aan de verhandeling over de *Ethica* en S. en V. in T. (zie „Spinoza”), zou hier een vergelijking tussen S. en V. in T. en *Il Convito* op zijn plaats zijn. Deze is echter reeds eerder uitvoerig gegeven, zodat ik mij kan bepalen tot een samenvatting van hoofdzaken, en enkele tekenende bijzonderheden *).

*) Daenen Clemens: Dante en Henriëtte Roland Holst-van der Schalk: Leuven Proefschrift, Juli 1926.

De Amor is bij Dante begin en einde der dingen, en vooral dáárin stemt H. van der Schalk met hem overeen. „Evenals Dante in de *Comedia* de liefde de wereldkracht noemt die al het geschapene beweegt, zag ook de jonge dichteres liefde als de levenswet”².

Liefde-voor-één: „Dante dichtte eerst zijn *Canzonen* in liefdehartstocht en kwam daarna tot de speculatie. Onze dichteres . . . begint met de speculatie”³, meent Poelhekke. Hiertegen is in te brengen, dat de eerste afdelingen van S. en V. in T. voornamelijk verzen bevatten die hun oorsprong vinden in persoonlijke liefdeservaring, zodat óók voor H. van der Schalk *liefde-voor-één* de eerste bron van inspiratie was.

17 Opmerkelijk is in Afdeling I het sonnet „Over het zich verkondigen van de Ziel in de Ogen”, omdat het overeenkomst vertoont met Dante’s uitspraak in *Il Convito*: In de ogen laat zich de ziel zo duidelijk aanschouwen, dat ieder die opmerkzaam toeziet haar stemming van het ogenblik kan herkennen (Sauter, pag. 229)*).

44 „Over de Vreugde van het volledig Bekennen”, in afdeling II, doet denken aan Dante’s raadgeving, zijn fouten in het geheim aan een vriend toe te vertrouwen (Sauter, pag. 107).

Liefde voor allen: Deze liefde is bij Dante apostolisch. Dante heeft medelijden met hen die van de wetenschap verstoken zijn, en wil zijn kennis hun meedelen⁴, voornamelijk omdat ware kennis den mens gelukkig maakt. „Dante vertelt ons, dat zijn doel met het schrijven van de *Comedia* was de aardbewoners te verlossen uit hun toestand van ellende en te voeren tot de toestand van geluk”⁵. Ook zijn *Convito* schrijft hij om de mensen tot wetenschap en deugd te brengen (Sauter, pag. 129), in Dante’s terminologie hetzelfde als: om de mensen het enig ware geluk te verschaffen. Dezelfde gedachten vinden wij bij H. van der Schalk.

86 De overtuiging, dat het Waarheid-verkondigende dichterschap
29 zeer verheven is, evenals de waardigheid, waarmee zij zich als Dichteres-van-de-Waarheid bij haar lezers introduceert, heeft zij ongetwijfeld van Dante, die aangaande zijn *Convito* schrijft: Het zal het nieuwe licht zijn, de nieuwe zon, die daar zal opgaan, waar de oude ondergaat, en die aan hen licht zal geven, die in duisternis en schaduw zitten (Sauter, pag. 65).

Liefde voor alles: „Volgens Dante is de liefde een afstraling van Gods eigen wezen. Naast deze liefde voor de abstractie verbleekt

*) Citaten uit *Il Convito* werden vertaald uit de Duitse bewerking van Sauter.

iedere andere liefde, alleen háár object is eeuwigdurend".⁶ Zo verkondigt ook H. van der Schalk:

72

Zoals in 't vonkje een macht van vlammen steekt
zoo is de essence van het zijn gelegd
in alle dingen: liefelijk gerecht
dat bij niets, wat natuur ons biedt, ontbreekt.

En wie dit in de dingen liefheeft, weet
vreugd van zijn liefde eeuwig als haar object...

De idee dat het grond-beginsel van het Zijn, en van het Leven, en van de Liefde, zich in de enkelingen heeft neergelegd, door de dichteres hier verkondigd, vinden wij volgens Sauter ook in Dante's Convito (Sauter, pag. 17). Persijn déélt deze mening, noemt Dante „den lichtelijk pantheïstisch-dromenden dichter”⁷. Daarentegen betoogt A. van Delft in zijn inleiding op de vertaling van La Vita Nuova, dat Dante zeer beslist niet pantheïstisch dacht⁸. Hoe dan ook, Dante kàn blijkbaar in pantheïstische geest worden gelezen.

Schoonheid: Dante's opvatting van het dichterschap, „niet de kunst om de kunst, maar de kunst om te dienen”⁹, n.l. om de Waarheid te dienen, is goeddeels die van H. van der Schalk, al legt zij het accent anders: Dante schiep kunst ter wille van „de” Waarheid, zij zocht in haar eerste werk „een” Waarheid ter wille van de kunst; zij is dan nog door de Tachtiger Schoonheids-gedachte gegrepen, en komt daarvan eerst later geheel los (zie ook „De Waarheid”).

Intussen mogen wij Dante's ideaal, te geven „de rustige gedachte, toch doorgloed van hartstocht; de hartstocht beteugeld door systematisch denken; de samensmelting van gedachte en gevoel tot de hoogste poëtische visie”¹⁰, ook het háre noemen.

Het psyché-grafische heeft S. en V. in T. gemeen met La Vita Nuova. Dit werk is „retrospectief”¹¹. De aanhef luidt: „In dat deel van het boek mijner heugenis, vóór 't welk weinig te lezen vallen zou, bevindt zich een rubriek, die zegt: Incipit Vita Nuova: Hier begint het Nieuwe Leven. Onder die rubriek vind ik de

woorden geschreven, die het mijne bedoeling is in dit boekje weer te geven, zoniet alle, dan ten minste hunnen zin" ¹².

Ook voor H. van der Schalk begon met het ontwakken harer ziel een nieuw leven, ook zij zal in S. en V. in T. trachten te vertolken, wat staat opgetekend in „het boek harer heugenis”.

De Beeldspraak in S. en V. in T. heeft meermalen een Danteske inslag. Voorbeelden zijn:

Zoals het niet zwaar valt den uitgelezen
en hoogen geest van een mensch te herkennen
aan iets voortreffelijks in zijn gelaat.

De stof voor deze vergelijking kon de dichteres vinden in *Il Convito*, waar Dante leert: daarom zien wij, dat de ziel in het menselijk gelaat de subtielste verfijningen verkrijgt (Sauter, pag. 228).

En wie hieraan mocht twijflen vraag ik dit,
of hij de kracht der zon op zijn gelaat
ook dan niet voelt als hij beide oogen sluit?

In *Il Convito* vinden wij een verwant beeld: Zoals iemand, ondanks het feit dat hij de ogen gesloten houdt, toch een vage glans ziet van de klaar-lichte dag (Sauter, pag. 158).

Zoals de vrijheid voor de plant bestaat
in 't groeien naar zijn wezen wil: in licht
of schaduw, neerhangend of opgericht . . .

Deze vergelijking gebruikt de dichteres om te verduidelijken de stelling: Deugd (het involgen van de eigen aard) is de natuur der ziel. Zo licht Dante zijn waarheid, dat den mens de liefde voor het volmaakte eigen is, als volgt toe: zo zien wij, hoe bepaalde planten bijna altijd langs de waterkant groeien, andere op de vlakten en aan de voet van de berg (Sauter, pag. 207).

Zoals in 't vonkje een macht van vlammen steekt . . .

In *Il Convito*: zoals men vuur uit een klein vonkje tot een grote vlam doet oplaaien . . . (Sauter, pag. 199).

Want zoals lang de vlammeende kometen
werden gevreesd als voortteekens van strijd
wisseling van gezag of bloed'ge veeten . . .

In Il Convito verhaalt Dante: daarom zegt ook Albumasser, dat de ontsteking dezer dampen de dood van koningen en de ondergang van koninkrijken betekent; want zij zijn uitwerkselen van de macht van Mars. En Seneca vertelt, dat hij bij de dood van keizer Augustus in de lucht een vuurkogel zag (Sauter, pag. 186).

87

Roemde niet Dante wijsheid als de vrouwe
wier *blik* en *lach* hem alle vreugd aanbrachten?

Van zijn Vrouwe, de Filosofie, zegt Dante in Il Convito:

Het aanschouwen van haar openbaart ons dingen
Die gelijken op de gelukzaligheid van het Paradijs,
In haar *ogen* schuilen die en in haar liefvallige *glimlach*.
(Sauter, pag. 198).

120

Als liefde leeft op eed'ler harten grond.

Dit beeld is waarschijnlijk ontleend aan Dante's uitspraak in Vita Nuova, dat liefde slechts geboren kan worden in een edel hart¹³. In Il Convito vinden wij ook enkele beelden, waarin „scheepvaart” een rol speelt; Dante vergelijkt zich, zoals H. van der Schalk zo dikwijls doet, met een schip: Waarlijk, ik was een vaartuig zonder zeil en zonder roer . . . (Sauter, pag. 112) en met een schipper: Zoals een goed zeeman, als hij de haven in zicht krijgt, de zeilen strijkt . . . (Sauter, pag. 370).

81

In het hoofdstuk „Spinoza” wordt behandeld het beeld, waarin Dante's leer van de Keizerlijke en de Pauselijke macht door H. van der Schalk werd gebruikt, als illustratie voor Spinoza's leer van de paralleliteit.

Waarheid: Van Dante kon H. van der Schalk leren, dat de mens boven alles de Waarheid moet zoeken, omdat het weten is de hoogste vervolmaking der ziel (Sauter, pag. 101), en de enige bron van het ware geluk (Sauter, pag. 101). „In verrukking spreken beiden, de moderne dichteres en de Middeleeuwer, van de zegeningen die de filosofie hun schenken zal”¹⁴.

Bij Dante heeft zij méér denkbeelden kunnen vinden, die ook de Ethica geeft: dat de mens als redelijk wezen boven het dier verheven is (Sauter, pag. 166, 290); dat rijkdom nijd en onenigheid

103 onder de mensen veroorzaakt (Sauter, pag. 314); dat de zintuigen den mens bedriegen (Sauter, pag. 267); dat de beteugeling der driften noodzakelijk is om het ware weten te verwerven (Sauter, pag. 102); dat deugd is: de natuur der ziel (Sauter, pag. 101).

„Onder deugd, goedheid, schoonheid en adel verstaat Dante hetzelfde begrip namelijk . . . de grootste volmaaktheid die mens of ding bereiken kan in overeenstemming met zijn wezen”¹⁵ (Sauter, pag. 64). De term „adel” gebruikt H. van der Schalk slechts één keer, n.l. in een opschrift: „Door zijn opwekking (die van den Wijze) gevoelen de mensen verheugd de adel hunner natuur”*)

De doods-gedachte zoals die in S. en V. in T. te vinden is, lijkt mij speciaal Dantesk. In zijn artikel „De figuur van den dood bij Dante”, toont J. Huizinga aan, hoe de dood voor Dante nergens iets schrikwekkends is, door hem zelfs „zoet” genoemd wordt¹⁶. Dacht de dichteres niet aan den groten Wijze: Dante, toen zij aangaande den Wijze dichtte:

110 „O dood, (spreekt hij) en zijt gij daar o dood?”

„Gij zon, in wiens oog wij niet kunnen staren,
waarlijk, gelijk met leven werdt gij groot”.

„Gij die 't *bestaan* aanrandt, het *wezen* laat —
ik heb zoo lang gedacht aan uwe mare:
er is niets vreeselijks in uw gelaat”.

We mogen hiertoe te eerder besluiten, omdat het beeld in de voorafgaande kwatrijnen, waar de dood met een roofvogel wordt vergeleken, aan Dante's *Inferno* is ontleend¹⁷.

Ook het pleidooi voor de goede wil als drijfveer tot het goede handelen, is wellicht door Dante ingegeven. In *Il Convito* heet het: boosheid en goedheid zijn evenredig met willen en niet willen (Sauter, pag. 107).

Voor maatschappelijke problemen blijkt H. van der Schalk nog geen belangstelling te hebben. Noch de maatschappelijke denkbeelden van Dante, noch die van Spinoza boeiden haar dermate, dat daarvan in haar gedichten iets wezenlijks doordrong.

Dante en Spinoza zijn beide in sterke mate afhankelijk van de Scholastiek. Vandaar dat wij bij ons onderzoek naar de samenhang

*) Alleen in de eerste druk déze tekst. Latere drukken geven: „Door zijn opwekking gevoelen de mensen verheugd hunne natuur”. Toeval of opzet? 't Is niet uitgesloten, dat het een drukfout is.

tussen S. en V. in T. en het Spinozisme verschillende belangrijke wijsgerige opvattingen zullen ontdekken, die ook hier reeds aan de orde kwamen.

Het Danteske is niet alleen Sonnetten en Verzen in Terzinen eigen. *Omstreeks '80* was Dante's werk geen onbekende lectuur. Reeds vóór de Tachtiger-jaren, rond 1860, begint er een groter en algemener belangstelling te komen voor zijn werk, wat blijkt uit vele en velerlei vertalingen¹⁸.

Thijm, Rooms-Katholiek en liefhebber van de Middeleeuwen¹⁹, kende den groten dichter-wijsgeer. Van Vloten gaf in zijn *Beknopte Geschiedenis der nieuwe Letteren* een goed overzicht van Dante's leven en werk²⁰. Verwey zal dus, naast Spinoza's filosofie ook Dante's poëzie in de bibliotheek van zijn schoonvader vertegenwoordigd hebben gevonden. Potgieter en Huet maakten samen hun „Dante-reis” naar Florence, die Potgieter inspireerde tot het bekende gedicht in terzinen „Florence”. Dr. W. Doorenbos leraar in Nederlands van Perk, Kloos en Verwey, is blijkens zijn *Handleiding tot de Geschiedenis der Letterkunde* een Dante-vereerder²². Van de zijde van oudere tijdgenoten kan dus in de Tachtigers belangstelling en liefde voor Dante en diens werk zijn gewekt. Bovendien door Shelley's *Defense of Poetry*, een werk dat zij gretig lazen, en waarin deze betoogt dat niet Luther, maar Dante „de eerste hervormer, de eerste wakker-maker” was van het ingedommelde Europa²³.

Wij vinden in de Tachtiger-litteratuur dan ook herinneringen aan Dante-lectuur, maar sporadisch; Dantesk is deze litteratuur allerm minst, kòn zij niet zijn, omdat de Tachtigers uitgaan van het beginsel: Kunst om de Kunst, Dante daarentegen zijn werken baseerde op Wijsheid en Waarheid.

Dat Perk iets van Dante las staat vast²⁴, dat het niet véél was eveneens. Toch valt in de Mathilde-cyclus een zekere verwantschap met Dante te bespeuren: de vergoddelijking van de sterfelijke vrouw in een sonnetten-cyclus geeft ook *Vita Nuova*; eveneens de gedachte dat deze vrouw haar minnaar béter maakt, zijn zieleleven op een hoger plan brengt²⁵. H. van der Schalk verwacht hetzelfde van de liefde voor den enen mens. Bij Perk vinden wij éénmaal terzinen, n.l. in *De Schim* van P. C. Hooft, een Danteske

dichtvorm, ook door H. van der Schalk gebruikt. „Men kan bij Perk niet van invloed spreken, slechts van een min of meer analoog onderwerp, van zielsverwantschap en een daarmee dikwijls samen-gaande gelijkenis van uitdrukking”²⁶. In H. van der Schalks eerste bundel is de Dante-invloed evident. „Perk is de Dante van La Vita Nuova, H. Roland Holst die van Convivio. Perk voelde Dante aan, H. Roland Holst voelde hem niet alleen aan, maar zocht met haar onrustige geest, dóór Dante en mèt Dante, hardnekkig taai naar de rust, die voor haar levensbehoefte is”²⁷.

Verwey las graag en veel Potgieters werken²⁸; zeker is langs die weg iets van het Danteske in zijn geest doorgedrongen, al valt daarvan in zijn jeugdwerk niets te bespeuren.

Van Boeken vinden wij een sonnet „Dante” in de Nieuwe Gids van 1893²⁹, van Brom een gedicht op Beatrice in „Felice en andere Gedichten”, 1892, en een ander gedicht op Dante’s geliefde in Opgang, 1895³⁰.

Gorter in het bijzonder werd in de negentiger jaren een serieus lezer van Dante’s werken, wat Kloos het dwaze, niettemin hatelijke rijmpje ingaf:

Herman gaat nu studeeren
in Dante en de chemie.
Hij kon beter sturen
aan zijn tante een kolibrie.

Het is duidelijk: hoe méér Tachtiger, hoe minder Dantesk!

Noten:

- 1 H. Gorter: De grote Dichters. pag. 160.
- 2 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 263.
- 3 M. Poelhekke: *Kultuur en Leven*. pag. 183.
- 4 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 249.
- 5 Ph. Wicksteed: Dantenummer v. d. Gids. Sept. 1921. pag. 354.
- 6 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 260.
- 7 J. Persijn: *Dietsche Warande en Belfort*. Juli. 21e jrg. pag. 275.
- 8 A. van Delft: *Dante-Verklaring met Vertaalden Tekst*. dl. I. *Nieuw Leven*. pag. 127.
- 9 M. Poelhekke: *Kultuur en Leven*. pag. 182.
- 10 Ph. Wicksteed: Dantenummer v. d. Gids. Sept. 1921. pag. 355.
- 11 A. van Delft: *Dante-Verklaring met Vertaalden Tekst*. dl. I. *Nieuw Leven*. pag. 134.
- 12 t.a.p. pag. 51.
- 13 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 218.
- 14 M. Poelhekke: *Kultuur en Leven*. pag. 178.
- 15 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 265.
- 16 J. Huizinga: *De Figuur van den Dood bij Dante*. Dantenummer van De Gids. Sept. 1921. pag. 419 e.v.
- 17 Daenen Clemens: *Dante en Henriëtte Roland Holst-van der Schalk*. pag. 21.
- 18 J. Persijn: *Dietsche Warande en Belfort*. Juli. 21e jrg. pag. 283.
- 19 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 182.
- 20 t.a.p. pag. 159.
- 21 t.a.p. pag. 156.
- 22 J. Persijn: *Dietsche Warande en Belfort*. Juli. 21e jrg. pag. 298.
- 23 A. Verwey: *Proza I*. pag. 1.
- 24 G. Stuiveling: *De Briefwisseling Vosmaer-Perk*. pag. 32.
- 25 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 217.
- 26 t.a.p. pag. 225.
- 27 M. Poelhekke: *Kultuur en Leven*. pag. 173, 174.
- 28 F. Erens: *Vervlogen Jaren*. pag. 120.
- 29 H. Boeken: *Nieuwe Gids*. 1893. dl. II. pag. 346.
- 30 J. L. Cohen: Dante in de Nederlandsche Letterkunde. pag. 292.

SPINOZA

„Vanaf het einde der 18e eeuw (keerden) vele geesten, die hun christelijk geloof verloren hadden en daar voor een deel zelfs afwerend en ironisch tegenover stonden, zich tot het Spinozisme en (vonden) daarin bevestiging voor hun religieuze behoeften”.

(W. van Brakell Buys: Het Godsbegrip bij Spinoza. pag. 136).

SPINOZA *), wiens streven het was, allen, die los van de overlevering door zelfstandig denken de waarheid veroveren willen, een leidraad te geven¹, werd voor H. van der Schalk een leermeester. „Spinoza bestudeerde ik vlijtig, maar de bron van verrukking die zijn strenge schema's waren voor Gorter, zijn zij voor mij nooit geworden”², schrijft de dichteres vele jaren later. Dit moge zo zijn, de vlijt aan Spinoza's *Ethica* besteed, spreekt uit vele bladzijden van het sonnettenboek even duidelijk, als de liefdevolle toewijding waarmee Dante's oeuvre werd bestudeerd, want het brood der wijsheid, dat zij naar diens voorbeeld den onwetenden breekt, is dikwijls met het zuurdeeg van Spinoza's levens- en wereldbeschouwing doorkneed.

Ontmoeten wij de naam „Dante” herhaaldelijk, die van Spinoza zoeken wij vergeefs. Dit is verklaarbaar: niet den wijsgeer geldt haar grootste bewondering, maar den *dichter*-wijsgeer; dien verheerlijkt zij, dien volgt zij na, ook waar haar leer die van Spinoza is. Gorter's lessen in Spinozisme waren goed besteed aan „een aard die sterk vanzelf gaat naar de kern van alle zaken”. Want wat is de *Ethica* anders dan een poging, om de dingen afzonderlijk, zowel als in hun samenhang, tot op hun wezens-kern te doorgronden? Maar ook de andere zijde van haar natuur, in S. en V. in T. niet met zoveel woorden genoemd, daarom niet minder duidelijk uitgesproken, kon bevrediging vinden in deze leer. Spinozisme is niet slechts wereld-verklaring, het is Gods-dienst die zich laat beleven en verkondigen, en die belooft de vervulling van de eeuwig-menselijke drang naar geluk.

*Afdeling I. **).*

Omdat de eerste afdeling van S. en V. in T. gewijd is aan persoon-

*) De betrekkingen tussen Spinoza's leer en S. en V. in T. werden, voor zover mij bekend is, nooit onderzocht, noch oppervlakkig, noch grondig. Alleen Miskotte wijdde daaraan enkele bladzijden in „Messiaansch Verlangen” (pag. 32-34).

**) De indeling: Liefde, Schoonheid, Waarheid, waarvan ik in het hoofdstuk over Dante uitging, is hier niet bruikbaar, omdat Schoonheid nagenoeg ontbreekt, Liefde en Waarheid geheel zijn versmolten. Daarom is dit hoofdstuk gebaseerd op de volgorde van de gedichten in S. en V. in T., mede, omdat daardoor duidelijk aan de dag komt, hoe eerst in afdeling IV de wijsbegeerte overweegt.

lijke ontboezemingen, is daarin uiteraard weinig of geen Spinozistische wijsheid verwerkt. Toch staat in op één na het laatste sonnet de dichteres het Spinozistische ideaal van den vrijen mens al min of meer duidelijk voor ogen. Dit hoeft echter niet geïnspireerd te zijn door Spinoza's leer, kan evengoed uit daaraan verwante gedachten en gevoelens zijn geboren, maar bewijst geneigdheid tot Spinozistische ideeën.

Sprekend over het dagen van de begeerte naar vrijheid der ziel, uit zij de wens:

21 Ik wilde dat ik zóó mijn ziel zag staan
 in ruimte als van een groot plein omgeven
 aldoor voelend haar heel eigen bestaan;
 't wetend verscheiden van vergank'lijke
 uitwendigheên, en 't haar voorbij-gaand leven
 volgend met oogen, onafhank'lijke.

Uit het laatste sonnet van deze afdeling blijkt, dat zij nog niet de Spinozistische overtuiging is toegedaan, dat het voor den mens mogelijk is de absolute waarheid te kennen. Zoals bossen en dorpen, uit de verte gezien, bergen en steden lijken, zo schijnen de dingen die het hart van verre aanschouwt groots, maar klein die welke het van nabij waarneemt. Ter wille van de waarheid moet dus het hart de dingen, die het vaag ziet en als groots beschouwt, verkleinen.

22 En toch bestaan de vaste evenredig-
 heden der dingen, en 't punt, waar komt blijken
 hun zijn, bestaat, — *maar niet voor mensche-oogen* . . .

Afdeling II.

Spinoza zag de zinnelijke werkelijkheid als een oneindige reeks van steeds wisselende verschijnings-vormen³, en ging uit van de idee, dat in onderdelen alles voortdurend verandert, maar het heelal daarbij onveranderd blijft⁴. Zo ook H. van der Schalk.
28 Over de eeuwige verandering der dingen sprekende, beklagt de
 dichteres de kortzichtige mensen, wier dwaling hierin bestaat,
29 dat zij de wisselende wijzen van het Zijnde aanzien voor het
 Zijnde zèlf. Hun zal zij leren zien, dat alleen het Zijnde werkelijk-
 heid is, al het overige schijn.

Iets van het Spinozistisch-mystieke opgaan in de God-Natuur treft ons in enkele van de sonnetten, waarin wij een protest horen tegen de rationalistische natuur-wetenschap, b.v. in deze uitspraak: „eve' een voelen met alle dinge' eendrachtig, dat 's 't waarste weten wat voor mensen is”.

Voor de dichteres is dit gevoel nu nog voorbijgaand; eerst als zij het Spinozisme geheel in zich heeft opgenomen, zal het duurzaam worden. Goedheid is het wezen der dingen, zonder welke zij niet bestaanbaar zijn en die goedheids-kern moet de mens in alles trachten te ontdekken, leert de dichteres in aansluiting op Spinoza's stelling: *God is niet alleen de bewerkende oorzaak van het bestaan der dingen, maar ook van hun wezen. (Ethica, deel I, stelling XXV. Nico van Suchtelen, pag. 39).*

Immers: door de essentia in de dingen op te sporen wordt de mens uit zijn isolement van „verenkeld-voelen” verlost, en ontkomt hij aan de smart die uit het „verenkeld-voelen” volgt. Het enige geneesmiddel voor den verenkeldde is Liefde-voor-al-wat-is, want het eigen belang dat den mens aandrijft om zich op zichzelf te plaatsen, als ware hij een zelfstandig rijkje in het onmetelijke rijk der natuur, is het ware niet. Daarentegen ervaart de mens die zich aan de orde des geheels heeft overgegeven, een oneindige verrijking⁵.

De serenere verheerlijkt H. van der Schalk als degenen, die „als 't mooiste, en mooglijke, ons beduiden, hoe, vèr van felheid, hoog bove' onbeduiden te leve'”. Wellicht heeft zij bij het dichten van dit sonnet in het geheel niet aan Spinoza gedacht; een grote bewondering voor de door dien wijsgeer aangeprezen levenshouding spreekt daaruit ongetwijfeld, want Spinoza's grootse daad was het de „sereniteit”, de evenwichtigheid des gemoeds, aan het Westers bewustzijn gebracht te hebben⁶.

Zij ziet het ideaal der liefde vervuld in het hart, dat zich onzelf-zuchtig inschakelt in de eeuwige grootheid van het Heelal, „stortend aldoor met volle liefde-stromen in de liefde die alle stromen voedt”, daarmee verkondigend Spinoza's opvatting van de Gods-liefde: Het is één stroom, die gaat van God naar mens en van mens naar God in de kennis, zowel als in de liefde⁷; en zij prijst gelukkig dengene, die de kracht bezit, zijn hart geheel aan de abstractie te verpanden. Los van „vreugden die vluchten kunne'”, leeft hij van de „altoos voorhand'ne” vreugde, die de abstractie schenkt aan wie haar verovert. Zij heeft begrepen de les van Spinoza: Er

bestaat vreugde die niets dan passie is, en die de mens geheel te danken heeft aan uiterlijke omstandigheden. Maar deze vreugde is onstandvastig en kan ieder oogenblik vernietigd worden. Maar de vreugde die uit de Rede voortvloeit, is een verzekerd bezit, dat hem niet gemakkelijk ontroofd kan worden ⁸.

49-50

Haar verstand zwicht voor deze logica, haar hart protesteert, en zij redeneert zó lang, tot zij van de „zachtheid des gemoeds” zeggen kan, wat zij van de abstractie niet zeggen wilde: „wien zij geleidt, is bove' allen verkoren”.

Afdeling III.

54

H. van der Schalk ervaart het benaderen van de Waarheid als een groeiproces: door die groei wordt de ware aard, het redelijke, in den mens versterkt. Ook Spinoza vat de Rede niet op als een statische toestand, waartoe de mens zich eens en vooral bekeert. Zij is ontwikkeling, proces. Zij eist de onvoorwaardelijke overgave van een geheel leven ⁹.

56

Niet zozeer onwil, als wel onmàcht doet, volgens de dichteres, de mensen uit het spoor van de rede geraken. Daardoor kan het gebeuren, dat zij het goede inzien en toch het kwade doen:

Uit de onvolmaaktheid der menschen ontstaan
de hobbelige willekeurigheden
en worden er diepe haken gesneden
in van de dagen 't mooi-gelijke gaan:
dat zij toch liefhebben, dat zij met aan-
drang zoeken, geleid door gevoel en rede
en telkens als die voor hen waren, deden,
verstore' en hulploos bij 't verstoorde staan.

Deze waarheid is door Spinoza aldus geformuleerd: *De kracht, waarmede de mens in zijn bestaan volhardt, is beperkt en wordt door de macht van uitwendige oorzaken oneindig overtroffen.* (*Eth. dl. IV. st. III. N. v. S. pag. 218*) en ontlokt hem de bekentenis: *De ondervinding leert ons, dat wij dikwijls het betere zien, maar het slechtere volgen.* (*Eth. dl. III. st. II. opm. N. v. S. pag. 134*).

Afdeling IV.

Pas in deze afdeling van de bundel zet de dichteres haar denkbeelden enigszins overzichtelijk uiteen. Hier is het Spinozisme ook het duidelijkst te onderkennen.

Afdeling IVa.

Deze afdeling zal handelen over de volkomenheid die de mens bereiken kan. De dichteres neemt dus aan, dat het in het vermogen van den mens ligt de volmaaktheid te verwerven, een Spinozistische gedachte in zo verre, als ook Spinoza van dit standpunt uitgaat. *De Geest heeft het in zijn macht alle lichaamsindrukken of alle beelden der dingen, tot de voorstelling Gods terug te brengen.* (Eth. dl. V. st. XIV. N. v. S. pag. 307).

Terzinen.

Uit Spinoza's leer volgt, dat iets voor ons des te meer van waarde is, hoe meer het met onze aard overeenstemt; dat in de ganse Natuur dan ook niets voor den mens nuttiger is dan de medemens, die leeft naar de leidraad van de rede¹⁰. Haar liefde tot de mensheid motiveert H. van der Schalk in die geest, aldus:

Ik heb de menschen 't liefst van de enkel-dingen
want ze komen meer overeen met mij
dan alle and're wijzen die me omringen.

Gedreven door die liefde besluit zij aan de mensen te leren kennen het enige wat liefde waardig is, tegelijk het enige wat ware vreugde schenkt, n.l. de Waarheid, en zij rangschikt zich daarmee onder de Spinozistische wijzen-bij-uitstek, want Spinoza verkondigt: *Het Goed, dat elk die de Deugd volgt, voor zichzelf begeert, zal hij ook den overigen mensen toewensen, en dat temeer, naarmate hij groter kennis van God heeft.* (Eth. dl. IV. st. XXXVII. N. v. S. pag. 244).

Bij haar pogingen om de mensheid te bekeren, steunt zij op deze waarheid die haar hart inzoog:

Iedere ontroering, waar het hart van beeft
wordt alleen door een sterkere overwonnen,

een waarheid, die zij ongetwijfeld kon puren uit Spinoza's Ethica. Wij vinden daar uiteengezet, hoe een aandoening kan worden overmeesterd door een tegengestelde aandoening, als de laatste maar krachtiger is dan de eerste. (Eth. dl. III. st. XLIII. Bew. N. v. S. pag. 171).

Sonnetten.

65

De onverbreekbare eenheid die er is tussen lichaam en geest, belijdt de dichteres in deze beeldspraak: „Ik kan mijn geest niet denken zonder haar (de waarheid) meer dan zonder het lichaam, waar 'k hem nooit van schei”, een opvatting in overeenstemming met Spinoza's leer van de paralleliteit, volgens welke het menselijk lichaam is een verschijningsvorm van de uitgebreidheid, de menselijke geest een deel van God's denking, waaruit volgt dat de mens één realiteit is, die zich op twee manieren voordoet, als lichaam en als geest¹¹. (Eth. dl. II. st. XIII. N. v. S. pag: 75).

66

Zij prijst de waarheid aan als het middel om de hartstochten die de ziel kwellen te overwinnen, gedachtig Spinoza's stelling: *Een aandoening, welke lijding is, houdt op een lijding te zijn, zodra wij er ons een heldere en duidelijke voorstelling van vormen.* (Eth. dl. V. st. III. N. v. S. pag. 297).

69

Het duidelijkst vinden wij Spinoza's leer van den mens uitgewerkt in het sonnet: Dat de Vrijheid van Ziel bestaat in Deugdzaamheid. De dichteres betoogt dat deugd is de natuur der ziel, d.w.z. dat deugd ligt in de menselijke aard. Alleen door déugd is de mens in staat tot het stellen van daden, tot hândelen:

Want deugd is de natuur der ziel; zij ligt
ten grondslag aan iedere *vrije* daad
waarbij de mensch *geen* werking ondergaat
maar die hij *door zijn eigen* aard verricht.

Wanneer de ziel nu de natuurwet volgt, die gebiedt, dat elk ding zijn aard moet naleven, wanneer zij dus leeft „naar deugd het wil”,

dan is zij *vrij van elke vreemde* macht
een stad gelijk, die wijs zichzelf regeert
en in het blij bewustzijn van haar kracht
voelt zij de vreugde der volkomenheid.

Ook volgens Spinoza is de vrije mens die, welke leeft alleen naar de voorschriften der rede (Eth. dl. IV. st. LXVII. Bew. N. v. S. pag. 275), en ook volgens hem ligt het in de natuur van den mens redelijk d.i. deugdzaam te leven. *Onder deugd en vermogen versta ik het zelfde. D.w.z. Deugd is, voorzover zij betrekking heeft op den mens, 's mensen wezen of aard zelf, voorzover dit het vermogen bezit dingen tot stand te brengen, welke uit de wetten van die aard*

alleen reeds verklaarbaar zijn (Eth. dl. IV. Def. VIII. N. v. S. pag. 215) betoogt hij, en: *Geheel krachtens eigen Deugd handelen is voor ons niets anders dan onder leiding der Rede handelen, niets anders dan handelen krachtens de wetten van onze eigen aard.* (Eth. dl. IV. st. XXIIV en Bew. N. v. S. pag. 234).

70 Dan werkt de dichteres de Spinozistische idee der Volmaaktheid nader uit, die toelichtend met deze vergelijking: zoals het menselijk gelaat geestes-adel moet weerspiegelen, de ogen moeten glanzen, de bede zacht moet zijn en de lucht ijl, zo moet de ziel „het redelijk lieven van wat is en niet vergaat” bezitten, want dat is háár ware aard. Heeft zij deze liefde veroverd, dan heeft zij ook de gelukzaligheid bereikt.

Volgens Spinoza wordt de eerste soort van kennis verkregen door eigen gebrekkige zintuigelijke ervaring en door „horen-zeggen”, de tweede door de rede, de derde en hoogste door de intuïtie gebaseerd op de rede. Het is déze kennis die H. van der Schalk bedoelt met „het redelijk lieven van wat is en niet vergaat”, want van déze kennis zegt Spinoza: *De Gelukzaligheid bestaat in de Liefde tot God, welke Liefde uit de derde soort van kennis voort-spruit.* (Eth. dl. V. st. XLII. Bew. N. v. S. pag. 328).

Deze liefde, voortkomend uit de volmaakte kennis, laat de dichteres als volgt spreken:

71 Ik ben vreugde om en intuïtief begrijpen
van der dingen wezen en hun natuur . . .
Maar onverwoest- en onaanrandbaar ben
ik enkel waar ik het-in-waarheid-zijnde
dat is: de abstractie van het zijn, erken.

Dit is geheel Spinoza! Hij leert: *Uit de derde soort van kennis ontspringt noodzakelijk een geestelijke liefde tot God.* (Eth. dl. V. st. XXXII. Gev. N. v. S. pag. 319). *De geestelijke Liefde tot God, welke uit de derde soort van kennis voortspruit is eeuwig.* (Eth. dl. V. st. XXXIII. N. v. S. pag. 319):

72 De abstractie van het zijn, het wezenlijke, is in alle dingen te vinden: „Zoals in 't vonkje een macht van vlammen steekt, zo is de essence van het zijn gelegd in alle dingen”, luidt de dichtelijke toelichting bij Spinoza's stelling: *Elke voorstelling van elk voorwerp of bijzonder, werkelijk bestaand ding, sluit Gods eeuwige en oneindige wezen noodzakelijk in zich.* (Eth. dl. II. st. XLV. N. v.

S. pag. 113). Daarom vermaant de dichteres haar lezers, zich niet te hechten aan het vergankelijke, maar aan het wezenlijke in de dingen. Immers, de uit die liefde voortvloeiende vreugde zal eeuwig duren, daar ook haar voorwerp eeuwig is; van deze liefde verklaart Spinoza: *Wij kunnen aantonen, dat er geen aandoening bestaat, welke in directe strijd is met deze Liefde en door welke die Liefde kon worden teniet gedaan. Wij kunnen dus de gevolgtrekking maken, dat deze Liefde tot God de meest standvastige van alle aandoeningen is.* (Eth. dl. V. st. XX. Opm. N. v. S. pag. 309). In géén ding is de abstractie in zo hoge mate aanwezig als in de menselijke geest. Daarom bezweert de dichteres haar lezers, toch bóven alles den mens te beminnen, m.a.w. háár voorbeeld te volgen, want in de terzinen getuigde zij van zichzelf: „Ik heb de mensen het liefst”.

Volgens Spinoza is de Natuur identiek met God, zijn de bijzondere dingen zonder God niet denkbaar (Eth. dl. II. st. XLV. Bew. N. v. S. pag. 113), is de hoogste volmaaktheid die de mens bereiken kan, het bewustzijn der eenheid van Geest en Natuur. (Verbetering des Verstands N. v. S. pag. 7). Ook H. van der Schalk ziet de Natuur als de oorzaak van al wat bestaat: „Uit haar bassijnen die nooit verdrogen, schieten als stralen op de door haar kracht gevoede enkel-dingen”. De mens is op die wijze uit de Natuur voortgekomen en vindt diepste zielerust in het één-zijn met de Natuur.

Spinoza plaatst zijn leer van de causaliteit uitdrukkelijk tegenover de doelleer in deze stelling: *In de wereld der dingen bestaat niets toevalligs, maar alles wordt krachtens de noodwendigheid van de goddelijke aard genoodzaakt op bepaalde wijze te bestaan en te werken.* (Eth. dl. I. st. XXIX. N. v. S. pag. 42). H. van der Schalk leert in overeenstemming daarmee, dat de mens als deel van de Natuur aan de wet der causaliteit, de wet die het Heelal in stand houdt, is onderworpen; dat de geest, die met Spinoza begrijpt, *dat alle dingen noodwendig zijn en dat zij door een oneindig verband van oorzaken tot bestaan en werking genoopt worden* (Eth. dl. V. st. VI. Bew. N. v. S. pag. 300), de geest, die de invloed van die wet op 's mensen leven doorschouwt, zielevrede geniet, omdat niets hem als willekeurig en toevallig verrast.

Rijkdom en roem, macht en eer, noemt de dichteres bronnen van nijd en onenigheid onder de mensen, omdat slechts een enkele mens die goederen kan bezitten. Hiermee deelt zij de mening van Spinoza: Indien wij ons voorstellen, dat iemand behagen scheidt in iets,

dat slechts één persoon kan bezitten, zullen wij trachten te bewerken, dat deze niet in het bezit daarvan kan geraken¹². Alleen wat allen gelijkelijk kunnen begeren en verkrijgen, de liefde voor de essentia in de dingen, de volkomenheid, acht zij een doel, waardig om te worden nagestreefd, en een goed, dat geen tweedracht teweeg brengt, daarentegen de verbroedering der mensen bewerkt, zich baserend op Spinoza's stellingen: *Deze Liefde jegens God kan noch door Nijd, noch door Ijverzucht worden ontwyd, maar zij wordt juist des te sterker, hoe méér mensen wij ons door éénzelfde band van Liefde met God verbonden denken.* (Eth. dl. V. st. XX. N. v. S. pag. 309). *Er bestaat in de wereld der dingen geen enkel bijzonder ding, dat voor den mens nuttiger is dan een mens, die volgens leiding der Rede leeft.* (Eth. dl. IV. st. XXXV. Gev. I. N. v. S. pag. 242).

Zij die de deugd nastreven, steunen dus elkaar. De kameraadschap der deugdzamen inspireerde de dichteres tot het prachtige sonnet:

78
Hoe allen die de deugd begeeren eendrachtig
en elkander steunend, leven.

De tocht is als het trekken van een vlucht vogels: bij 't snel aandachtig voortbewegen wordt niemand verdrongen van deze wegen die zoo oneindig zijn als die der lucht, maar verwelkomd elk met een blij gerucht van wicken, die naar ons komt opgestegen en mechelpt onze schaar te sterken tegen booze winden, strijdig met hare vlucht. —

En al wie vliegende de kracht ontzinkt en door moeheid de vleugelen wil strijken wordt steunend door de sterkeren omringd, want één wil beweegt de wicken naar maat: 't schoone land gezamenlijk te bereiken dat, over vele zeeën, wachtend staat.

Afdeling IVb.

Terzinen.

„Over wat mij vastheid in denken geeft” schrijft de dichteres boven deze terzinen, waarin zij haar Spinozistische denkbeelden het duidelijkst samenvat.

Het Spinozisme steunt in laatste instantie op onbewezen grondwaarheden¹³. Voor H. van der Schalk, „een geloov'ge die geknield gelukkigst leeft”, is het dan ook goeddeels geloof: zij gelooft aan de waarheid, zij gelooft, dat de waarheid in het bereik ligt van de haar begerende gedachte, zij gelooft, dat het zijnde afgebeeld kan worden door het gedachte.

In deze terzinen herhaalt de dichteres enige Spinozistische waarheden, die zij reeds eerder ter kennis van den lezer bracht:

In alle dingen is iets wezenlijks besloten, ook al zien wij dit, misleid door de verschijningsvormen, niet bij oppervlakkige beschouwing (*Elke voorstelling van elk voorwerp of bijzonder, werkelijk bestaand ding, sluit Gods eeuwige en oneindige wezen noodzakelijk in zich. Eth. dl. II. st. XLU. N. v. S. pag. 113*), en het ligt in de macht van de menselijke geest die essentia in de dingen te ontdekken. (*De menselijke geest bezit adaequate kennis omtrent het eeuwige en oneindige wezen Gods. Eth. dl. II. st. XLVII. N. v. S. pag. 114*). Daarom roemt de dichteres de geest als den prins uit het machtige rijk der denking. Immers, met zijn ware gedachten neemt de mens deel aan Gods Denking. God denkt zijn Waarheid in onze gedachten!¹⁴ 's Mensen vermogen om het wezenlijke in de dingen te onderkennen is dan ook „de essence van den mens, zijn voorrang boven en wat hem onderscheidt van 't reed'loos beest”. Ook Spinoza gaat uit van het standpunt: De mens gezien als redelijk wezen, onderscheidt zich niet naar de uiterlijke vorm, maar naar zijn innerlijke natuur van de hem omringende enkelverschijningen; dit is des mensen wezenheid¹⁵.

De orde en het verband der voorstellingen zijn dezelfde als de orde en het verband der dingen (Eth. dl. II. st. VIII. N. v. S. pag. 67) leert Spinoza, d.w.z.: De uitgebreidheid en de denking zijn twee oneindige attributen, wezenskenmerken, van de éne, oneindige Gods-Substantie. Voor ons, mensen, hebben zij niets met elkander gemeen; in hun wezen zijn zij toch één en hetzelfde, daar zij beide in God hun oorsprong hebben¹⁶. Nergens blijkt de invloed van Spinoza náást die van Dante zo frappant, als waar de dichteres deze Spinozistische paralleliteits-leer kleedt in een beeld, aan Dante's leer ontleend:

En zooals 't hoogst gezag, naar Dante leerde
tweevoudig uitgedrukt op aard verscheen
als paus en keizer, die één macht formeerden

waar één de wereldlijke zijde en één
de geest'lijke van beelde — twee verscheiden
uitingen, vereenigd het algemeen
volstrekt begrip omvattend — zoo zien wij de
uitgebreidheid en 't denken als de twee
uitdrukkingen van 't *zijn* dat wij belijden.

Moelijk verklaarbaar is het volgende fragment uit de terzinen, vooral door het overmatig gebruik van aanduidende woorden:

Kennis van de uitgebreidheid is 't gegeven
waardoor de geest 't bestaan der menschen bracht
van volle afhank'lijkheid tot wetten geven
en door vermeerdering van wetten verwacht
hij immer grooter vrijheid te bereiken
want alle erkende waarheid stolt tot macht.
Daarom zal hij zoo lang naar deze reiken
tot zijn beeld van haar stoffelijken staat
en die, vereenzelvigd zijn tot gelijken.

De Spinozistische interpretatie ervan luidt m.i. als volgt: Door de kennis van de uitgebreidheid is de geest in staat de wetten op te sporen, volgens welke alles in de natuur zich voltrekt; hoe groter deze kennis van de causaliteits-wet wordt, hoe beter de mens de waarheid kennen zal, hoe groter de vrijheid zal zijn die hij geniet, want alleen kennis van de waarheid schenkt de ware vrijheid, verlost de menselijke geest van het subjectieve en geeft hem de vrijheid van een objectieve beschouwing der dingen. H. van der Schalk dacht hier aan Spinoza's leer van de aard en de oorsprong van de menselijke Geest, in het bijzonder aan zijn overtuiging, dat zij dwalen, *die verwachten voor hun deugdzaamheid en goede daden, als voor de diepste onderdanigheid, door God met de hoogste beloningen te zullen worden onderscheiden, alsof de deugdzaamheid en het dienen van God niet reeds zelf het geluk en de hoogste vrijheid waren.* (*Eth. dl. II. Samenvatting aan het slot van dit deel. N. v. S. pag. 125*). Daarom zal de geest zó lang reiken naar de waarheid (de kennis van de wetmatige samenhang der natuur), tot het beeld in de geest van de stoffelijke staat dier waarheid (de denking) en die stoffelijke staat zelf (de uitgebreidheid) parallel lopen, m.a.w. de geest zal de gedachten zodanig ontwikkelen, dat de aldus via de denking verworven waarheid

volmáákt is, want geheel gedekt wordt door de eraan parallellopende uitgebreidheid.

Maar de dichteres weet, dat deze kennis moeilijk te bereiken is, evenals Spinoza zich dat bewust was toen hij dienaangaande opmerkte: *En voorzeker, wèl moet het moeilijk zijn, wat men zó zelden aantreft. Doch àl voortreffelijks is even moeizaam als zeldzaam. (Eth. dl. V. st. XLII. Opm. N. v. S. pag. 329).* Evenwel: „de weg die de geest geleidt, bestaat”. In laatste instantie immers bewijst de waarheid zichzelf als waar. Dit axioma wist Spinoza geniaal aldus te verbeelden: *Voorwaar, evenals het licht zichzelf en de duisternis openbaart, zo ook is de waarheid de toets van zichzelf en van het valse (Eth. dl. II. st. XLIII. Opm. N. v. S. pag. 109),* een vergelijking die H. van der Schalk voor een deel overneemt in de verzen:

Want wie spreekt „komt de dag niet” als het daagt:
de waarheid nu is een dag die zijn eigen
licht en verkondiging met zich meedraagt . . . *)

83 Zij voegt daaraan nog een beeld toe, origineel weliswaar, maar van veel minder grootse allure: Wie de waarheid vindt weet éven zeker dat de waarheid bestaat, als zeevaarders zeker zijn van de winden, al zien zij die niet.

Sonnetten.

In de sonnetten van deze afdeling worden waarheden behandeld, die de dichteres voor het merendeel reeds in de terzinen te berde bracht.

86 De mensen trachten te leren kennen „de wetten waarnaar hun daden gaan” en „de verschillen tussen het valse en ware”, omdat alleen de kennis van de wet der causaliteit de rust des gemoeds verzekert en alleen de kennis van de waarheid blijvend gelukkig maakt. Met die kennis van de waarheid neemt ook de liefde toe, en deze wortelt dieper, naarmate de Rede de waarheid beter motiveert.

*) Bij Gorter vinden wij hetzelfde beeld in de Spinoza-sonnetten:

Waarlijk, zooals het licht zich en het duister
openbaart, zoo het valsche en zich de waarheid.

(School der Poëzie 1897, pag. 179).

Dit Spinozistische beeld is Bijbels in zijn prachtige eenvoud, en herinnert aan het boek Genesis.

89 Weinigen echter leggen zich toe op de kennis van de waarheid; de meeste mensen zijn in dwalingen gekneld en „hun hart leeft met alles wat voorbij snelt”.

90-91 De dichteres betreurt het, dat de mensen hun liefde verspillen aan dingen, waarvan de aard „wortelt in wat wisselend is”, en dat het hart aldus door onstandvastige emoties meegesleept, afdwaalt van de waarheid, die zich slechts laat vinden onder leiding van de rede, het klare denken. Spinoza zegt van deze mensen, dat zij in knechtschap leven, onvrij zijn.

95 Zij wil de mensen voor de waarheid winnen door de goede wil, die ons maakt „welgezind tegen de mensen en teder van ziel”, volgens Spinoza een verworvenheid van de Rede, want: *Wie leeft volgens leiding der Rede, streeft er zoveel mogelijk naar Haat, Toorn, Minachting enz. welke anderen jegens hem koesteren, met Liefde, ofwel met Edelmoedigheid te vergelden.* (Eth. dl. IV. st. XLVI. N. v. S. pag. 256).

Afdeling IVc.

Deze afdeling handelt over het gelukzalig leven van den Vrome. De Vrome van H. van der Schalk blijkt grotendeels gelijkvormig aan den vrijen mens van Spinoza. Hij leeft in „gedurige vreugd”, wat Spinoza eveneens van zijn vrijen mens betoogt. De redelijke mens is de sterke mens; de zwakheid kent hij niet. Voorzover de Rede in hem tot een levend en werkzaam beginsel is geworden, openbaart zich in hem niets minder dan de goddelijke macht. Over deze macht verheugt zich de Wijze. De Rede is dus nooit van de vreugde verlaten ¹⁷.

100 De Vrome gaat uit van het beginsel: „Achter de tijdelijke vormen leven eeuwige krachten”. Tot die krachten behoren ook de harts-tochten, die *schijnbaar* aan de menselijke wil gehoorzamen. Maar de wijze doorziet deze schijn. Hij begrijpt tevens, dat de harts-tochten niet verwerpelijk zijn, integendeel, „even noodzakelijke en vaste krachten als warmte en vruchtbaarheid en wind”; omdat hij dit inziet „kan hij niets haten noch verachten”. Zo leert ook Spinoza: *Niets geschiedt er in de Natuur dat aan een gebrek van haarzelf zou kunnen worden toegeschreven. Aandoeningen als haat, toorn, nijd, enz. moeten dus, op zichzelf beschouwd, uit dezelfde noodwendigheid en dezelfde macht der Natuur voortvloeien, als de overige bijzondere dingen.* (Eth. dl. III. Inl. N. v. S. pag. 128). *Wie terdeeg beseft, dat alles uit de noodwendigheid van de god-*

delijke aard voortvloeit en plaats grijpt volgens de eeuwige wetten en regelen der Natuur, zal zeker niets vinden wat Haat, Spijt of Minachting verdient. (Eth. dl. IU. st. L Opm. N. v. S. pag. 259).

101 De dichteres beschouwt het mediteren over de dingen als een bron van openbaringen voor den Vrome, want daardoor leert hij de volmaaktheid kennen. Hierin volgt zij Spinoza's stelling: *Hoe beter wij de bijzondere dingen begrijpen, hoe beter begrijpen wij God. (Eth. dl. U. st. XXIV. N. v. S. pag. 314).*

102 De Vrome „voelt zich zeer verbonden aan zijn medemensen en
103 wijst ze op 't vermogen hunner ziel"; hij zal dus trachten ze te „bekeren", een doel dat ook Spinoza's vrije mens nastreeft. Immers hoe meer de mensen uit de Rede leven, hoe meer zij met elkander overeen zullen komen, en hoe meer vrede en harmonie op aarde heersen zullen¹⁸. Vooral door hen te wijzen op het feit, dat deugdzaamheid is het wezen der ziel, zal de Vrome in zijn toehoorders geestdrift voor de waarheid wekken.

108 Een duidelijke schakel tussen H. van der Schalk's Vrome en Spinoza's vrijen mens vormt het sonnet met het opschrift: „Hij is waarlijk vrij want zijn ziel hangt gans niet af van uiterlijke dingen". De wijze wordt volgens de dichteres niet geschokt door de lotswisselingen. „De goede en de kwade dagen begroeten zijn altoos peinzende ogen met een kalmen gelijkmoedigen blik". Daarom
109 heeft ook het onbekende in de toekomst voor hem niets afschrikwekkends. Onder alle omstandigheden weet hij zijn gemoedsrust te bewaren. Zelfs de dood kan hem geen vrees aanjagen. Hij weet
110 immers, dat die slechts de existentia, het bestaan van den mens vernietigt, dat de essentia, het wezen, behouden blijft. Dezelfde eigenschap, n.l. om de dingen slechts te toetsen aan de absolute objectiviteit, en daarop zijn oordeel te baseren, heeft Spinoza's vrije mens, van wien de wijsgeer dan ook zegt: *De wijze wordt nauwelijks van gemoed bewogen, is steeds de waarachtige zielsrust deelachtig. (Eth. dl. U. st. XLII. Opm. N. v. S. pag. 328-329).* De vrije mens deelt ook het eeuwigheids-besef van H. van der Schalk's Vrome, want hij is deze overtuiging toegedaan: *De menselijke Geest kan niet tegelijk met het Lichaam geheel en al teniet gaan, doch er blijft iets over dat eeuwig is. (Eth. dl. U. st. XXIII. N. v. S. pag. 313).*

Afdeling U.

Om tot de aanschouwing te komen, moet de mens niet, zoals bij de

kennis van de eerste en tweede graad geschiedt, bij de verschijningsvormen blijven staan. Immers de verbeelding beschouwt de dingen in hun toevalligheid (eerste graad), de Rede in hun noodwendige samenhang (tweede graad), maar beide bepalen zij zich tot de wereld der eindige modi. De intuïtie verheft zich tot het eeuwige wezen der dingen, gelijk dit, los van de tijdelijke verschijningsvormen, in het goddelijk intellect ligt begrepen (derde graad). Deze conceptie is mystiek¹⁹. Aldus blijkt de „redelijke” leer van Spinoza uit te monden in het mystieke opgaan in God. God alleen is, de wereld wordt ontkend²⁰.

113 H. van der Schalk beëindigt haar Sonnetten en Verzen in Terzinen met een sonnettengroep onder het motto: „Hoe door het Inzicht der onvolkomenheid van ons zintuiglijk weten, de Geest geleid wordt tot de Beginselen der goede Mystiek”. De oorzaak die haar drijft tot de Mystiek, is dus deze: zij heeft ondervonden, dat door
119 middel van de zintuigen geen ware kennis der dingen kan worden verkregen. Weemoedig bekennt zij: „zolang we ons een beeld van 't wezen maken naar de verschijningen . . . zolang zullen we telkens met smart leren dat ons hart weer verschalkt werd”, welke waarheid Spinoza als volgt formuleerde: *Wij kunnen omtrent de duur der bijzondere dingen welke buiten ons bestaan, geen andere dan slechts uiterst inadaequate kennis bezitten. (Eth. dl. II. st. XXXI. N. v. S. pag. 98). Hieruit volgt, dat alle bijzondere zaken toevallig en vergankelijk zijn. (Eth. t.a.pl. Gev. pag. 99).*

121 Het ideaal dat H. van der Schalk zich in deze verzen voorstelt, is de hoogste graad van beschouwing te bereiken. Daartoe moet de ziel alle dingen verlaten om haar gepeizen, trachten alles te zien in het licht der eeuwigheid. „'t Licht dat uit der dingen kern komt rijzen voor wie, om 't eeuw'ge in ze, tot hen gaat”, verlicht dan op mystieke wijze de geest, die op die wijze de waarheid *ervaart*, en weet „dingen die de ogen niet openbaren”. Wie dit mystieke opgaan in de dingen verwerft, ontstijgt aan alle aarde-leed.

NABESCHOUWING. De leer van Spinoza bevat verschillende elementen, die met de aard en de aanleg van H. van der Schalk geheel stroken: *de Liefde*, zoals Spinoza die predikt, speciaal die welke zich tot doel stelt den naaste met geestelijke goederen te verrijken, blijft ook later haar persoonlijkheid kenmerken, is een karaktereigenschap; *de drang naar begrijpen gepaard aan de hunkering naar het religieuze*, kon voldoening vinden in het streven naar inzicht in het Grenzenloze²¹, zoals Spinoza dit ontwikkelt, waarbij

hij n.l. God beschouwt niet alleen als het kosmisch denken, maar ook als het kosmisch gemoed²²; *haar aanleg tot het mystieke* moest in Spinoza een geestverwant herkennen, want „dat Spinoza mysticus was bewijst ons zijn hoofdwerk, de Ethica. Wat hier ontwikkeld wordt is niet een Levensleer die zuiver empirisch gericht blijft, . . . maar de gang die de mens te gaan heeft om zijn eenheid met God te beleven”²³; het sterkst trok haar wellicht *het streven naar onverstoorbaar geluk* — het einddoel van Spinoza’s leer is de beatitudo, de gelukzaligheid — dat haar een leven lang geen rust liet: of zij zich in de wijsbegeerte verdiept, of zij Marx’ evangelie predikt, of zij zich schaart onder de banier van het communisme, altijd bevindt zij zich op pelgrimage uit dit dal van tranen naar het beloofde land. Telkens weer komt de dichteres in de sonnetten van de vierde afdeling terug op het feit, dat de waarheid vreugde schenkt, gelukkig maakt*). Opvallend is, dat deze blijde toon verdwijnt in de vijfde afdeling. Dáár is de waarheid, in casu de mystiek, nog slechts in staat om „aardse tranen” te drogen; van een positief vreugde-schenken is geen sprake meer.

Wat haar in het Spinozisme niet kon aantrekken, veeleer moest afstoten, is: *het wiskundig-schematische*. In S. en V. in T. vinden wij het Spinozisme dan ook niet intellectualistisch ontwikkeld, zoals in Gorter’s Spinoza-gedichten, slechts enkele stellingen ervan in verschillend verband bewerkt; ook *de leer van de objectieve beschouwing der dingen* lag haar, gevoelsmens, zeker niet. Dat zij die in S. en V. in T. toch aanneemt, is m.i. slechts verklaarbaar uit het feit dat zij gelukkig is, en jong, dus onervaren. De vele smart-geladen verzen uit latere bundels weerspiegelen de natúúrlijke houding van de dichteres tegenover de desillusies, die het leven meebrengt.

Tenslotte: alles, wat min of meer Spinozistisch gekleurd is, behoeft niet aan Spinoza te zijn ontleend, kan evengoed zijn oorsprong hebben in geestverwantschap met Spinoza of in verwante wijsgerige ideeën. *Dante’s opvattingen over het wezen van Liefde, Deugd en Geluk stemmen immers met die van Spinoza grotendeels overeen.*

Dat de dichteres zich ervan bewust is, niet zonder meer de leer van één bepaalden Denker te aanvaarden, blijkt uit haar uitdrukkelijke verklaring:

*) Op pag.: 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 77, 86, 87, 88, 99, 103, 109.

26 ... hunne waarheid, die 'k niet gansch kon deelen,
maakt' mij zóó begeerig haar zelf te aanschouwen,
dat 'k tuurde inwendig, tot ze mij verscheen.

De niet-Spinozistische idee, dat de waarheid vanaf den beginne
latent in den mens aanwezig is, loopt door de hele bundel heen:

30 omdat waarheid woont in ons hart, en weten
maar bevestigt, wat al in 't kind-hoofd dwaerelt.

65 Alle waarheid die ik weet is in mij.
Ik heb ze als een deel van mijzelf . . .

120 zoo kent de geest alle dingen terstond
wier beelden in hem, onbewuste stoeten,
leefden latent lang eer hij ze gemoette . . .

Het is mogelijk dat zij deze gedachte bij Plato vond, wiens leer zij kende²⁴. Daar Spinoza Neo-Platonisch is georiënteerd²⁵, komt zijn leer daarmee niet in botsing. Zijn stelling: *Wie een ware voorstelling heeft, wéét tevens dat hij een ware voorstelling heeft en kan aan de waarheid ervan niet meer twijfelen* (*Eth. dl. II. st. XLIII. N. v. S. pag. 108*), is niet in strijd met een latente aanwezigheid van de Waarheid in den mens.

Het Spinozisme in S. en V. in T. vindt zijn oorsprong in *de jaren vóór '80*, zoals de waarheids-poëzie die omstreeks '90 herleeft, over het algemeen terugrijpt op waarheden van vóór de Revolutie in de Litteratuur. De belangstelling voor dezen wijsgeer is er reeds in 1862, het jaar waarin Van Vloten Spinoza's oudste werk — de *Korte Verhandeling van God, den Mens en deszelfs Welstand* — uitgeeft²⁶. Ook P. van Limburg Brouwer is Spinozist, wat o.a. blijkt uit zijn cultuur-historische roman *Akbar* (1872).

In zijn herdenking van Allard Pierson schrijft Verwey: „De idee van een persoonlijken God, Schepper van de wereld, werd vervangen door die van den God die de wereld is. De Bijbel, door Spinoza”. En hij noemt als aanhangers van deze nieuwe idee: Van Vloten, Huet, Pierson²⁷. Opmerkelijk is, dat de Tachtigers juist

deze persoonlijkheden voor korter of langer tijd konden appreciëren.

De Nieuwe Gids zet het Spinozisme van vóór '80 voort in artikelen over Spinoza's ideeën of in Spinozistische geest. Lotsy, trouw schrijver in de Nieuwe Gids, is Spinozist, blijkens een artikel in de tweede jaargang van dat tijdschrift²⁸. Jelgersma publiceert in de Nieuwe Gids 1890-'91 verschillende artikelen over de doelleer, waarin deze wordt verworpen voor de leer van de causaliteit in overeenstemming met Spinoza's opvatting; deze acht de doelleer onredelijk en leert, dat het Heelal zich beweegt volgens de wet van de causaliteit. De Tachtigers houden zich uit de aard van de zaak niet met Spinoza bezig.

In de negentiger jaren wint de Spinozistische levensbeschouwing steeds meer veld, wat duidelijk blijkt uit de publicaties in het Tweemaandelijksch Tijdschrift. In de eerste jaargang vinden wij de volgende artikelen:

Sept. 1894: Professor Bolins Spinoza, door Mr. M. Lotsy.

Juli 1895: Spinoza's Ethica, door A. Verwey.

Het laatste artikel werd geschreven naar aanleiding van Gorter's Ethica-vertaling, waarvan in dezelfde jaargang van het tijdschrift, Mei 1895, reeds een fragment was verschenen.

Er waren en zijn twee opvattingen van het Spinozisme:

„De rationalistische verklaring, die sinds de eerste tijd na de verschijning van Spinoza's werken de langste traditie voor zich heeft en vooral in de 19e eeuw door zeer veel Spinoza-kenners is gevolgd, beschouwt Spinoza's stelsel, zoals dat in de Ethica in zijn geheel wordt beschreven, als het zuiverste en meest consequente voorbeeld van rationalisme en intellectualisme”²⁹.

„De mystische verklaring, die haar oorsprong terugvoert tot... in de 18e eeuw... heeft op de ontwikkeling van Spinoza's gedachten in de Korte Verhandeling en het Tractatus de Intellectus Emendatione het licht doen vallen... om tot de conclusie te komen, dat Spinoza's stelsel niet tot een gesloten kader van verstandelijke begrippen kan worden teruggebracht, maar dat het zijn voorwaarde en bekroning vindt in de intuïtieve kennis Gods, uitlopend in de mystieke visie”³⁰.

Verwey is van mening, dat de laatste opvatting ook door Huet verkondigd werd: „terecht heeft Huet gezegd, dat zijne (Spinoza's) wijsbegeerte somtijds een kerklied wordt, en wij geen bladzijde uit de Ethica wanen te lezen, maar uit de Imitatio: reden waarom

ik (Verwey) nooit begrepen heb, hoe men, ook wel in onze tijd, Spinoza als een vijand van de ware mystiek heeft kunnen voorstellen”³¹.

Rond '80 leven kunstenaars van en voor het zintuigelijke, rond '90 zoeken zij in en boven alles het geestelijke; rond '80 wenden zij zich van het Christendom af, rond '90 zoeken zij een nieuw mystisch en ethisch ideaal en vinden dat vooral in het Spinozisme. Lotsy leert, dat het filosofische moet wortelen in het gemoed, dat filosofie is: een soort godsdienstige waarheidsdrang³². In deze geest wordt het Spinozisme door de kunstenaars aanvaard. Dat zij tot het Spinozisme kwamen, is verklaarbaar uit het feit dat zij diens leer aantreffen in werken van door de Tachtiger-Revolutie niet verworpen voorgangers. Daarenboven is het Spinozisme aan de Tachtiger-opvattingen betreffende natuur en individu niet geheel tegengesteld. Spinoza gaat uit van het beginsel, dat de rede eist, „dat ieder *zichzelf* liefheeft, dat ieder voor *zichzelf* zoekt, wat waarachtig nuttig voor hem is”³³. Ook verwerpt hij het aardse niet, maar accepteert het als uitdrukkingvorm van de Godheid, zodat voor hem Natuur en God identiek zijn.

Perk's ideeën blijken soms aan het Spinozisme verwant: het pantheïstische natuurgevoel, dat wij in zijn verzen aantreffen³⁴, vertoont overeenkomst met Spinoza's leer van de God-Natuur*). Bij Verwey treffen wij reeds in de Verzamelde Gedichten van 1889 aan, de gedachte dat alles bezielde wordt door de ene essentia, en dat de mens daarvan de voornaamste drager is:

Ik ben een deel van al wat is,
Een warm jong groeisel in de zon;
Maar ik, van al wat om mij is,
Voel dat ik leef en zie de zon.³⁵

Hij erfde van zijn schoonvader, Van Vloten, een bibliotheek waarin Spinoza goed vertegenwoordigd was, en dankt zeker voor een deel daaraan zijn Spinozistische inslag. In het Tweemaandelijksch Tijdschrift, waarin Verwey geheel zichzelf wordt, blijken zijn Spinozistische sympathiën. In de inleiding op dit tijdschrift, Sept. '94, spreekt hij over Spinoza aldus: „De Deo, zette Spinoza boven het eerste boek van zijn Ethica: van het leven. En sinds hem is Europa

*) De leer van Spinoza heeft als grondslag: alle dingen zijn in God; het pantheïsme: God is in alle dingen. Er is dus een fundamenteel verschil.

aan 't werk gegaan". In dezelfde eerste aflevering publiceert hij vier sonnetten, waarvan het tweede vertolkt de gedachte, dat al het geschapene één is, en dat de mens verheven is boven de rest van de schepping; Verwey spreekt hier tot het Leven; ik meen dit identiek te mogen achten met Spinoza's essentia.

Ik zoek U niet, — waar zou 'k? — maar houd mij blij,
Dat Ge, als in ding en dier, óók zijt in mij,
En 'k heb hen lief, omdat 'k met hen moet deelen.
Deelen, maar rijkst in uiting schiept Gij mij . . .

In de Maart-aflevering van de eerste jaargang vinden we een groep gedichten onder de titel: De Natuurlijke Aarde. Daarin leert Verwey, dat de menselijke geest deel uitmaakt van de geest Gods, en dat alle mensen in God één zijn.

De ziel is van alle dingen
Los, en leeft alleen
In gemeenschap van zielen, die zingen
Rondom haar heen.

Hun stemmen zijn van de Al-ziel
't Hoorbare koor . . .

Behalve van Plato kan H. van der Schalk de gedachte, dat de Waarheid latent in den mens aanwezig is, ook hebben overgenomen van Verwey. In het tweede gedicht van de genoemde groep formuleert hij die gedachte als volgt:

Maar owaaime, de zaken warden
Vaag om me rond;
Totdat ik hun heldre gestalten
In mij vond.

In ons is de geboren
Klaarheid . . .

Een vaag eeuwigheidsbesef klinkt door in deze verzen:

Wij zijn door de donkere tijden
Gezonden, een karavaan,
Om een groote juweel te geleiden
Naar een plaats die we niet verstaan.

Zo zoekt Verwey het mystieke, de ziel in de dingen en veroordeelt den mens, „die de dingen aannam voor waar, en hun ziel verloor”³⁶.

Reeds als Tachtiger, als zoeker van Schoonheid zonder meer, onderging Gorter Spinozistische invloeden, en wel van de kant van den door de Tachtigers bewonderden Engelschen dichter Shelley³⁷. In zijn dissertatie vinden wij een stelling betreffende Spinoza's Ethica; dat werk kende hij dus al vroeg³⁸. De sonnetten, door H. Roland Holst zo tekenend Kentering-sonnetten genoemd, vormen de overgang van het uiterste Tachtiger-stadium naar de inkeer tot het geestelijke. In de School der Poëzie van '97 vinden wij dan Gorter's Spinoza-gedichten. Ze zijn niet nauwkeurig te dateren, maar men mag aannemen, dat ze ontstonden omstreeks 1893, omdat de dichter toen enthousiast Spinozist was, en omdat het latijnse gedicht, Spinoza's Leer, waarmee de groep aanvangt, is gedateerd: Dec. '92. Bovendien verscheen in 1895 zijn Ethica-vertaling.

Welke redenen noopten Gorter, zich tot het Spinozisme te bekeren? Hij zocht een radicaal geneesmiddel voor zijn ontredderd geestesleven, dat door het zintuigelijke geheel was overwoekerd. Vandaar dat hij in de Spinozistische gedichten herhaaldelijk met betrekking tot zichzelf „de zieke” als beeld gebruikt, terwijl hij Spinoza als de genezende ziet³⁹. En hij zocht een Waarheid die als grondslag kon dienen voor „Hèt Poëem”, waarvan de Tachtigers droomden en spraken, dat elk hunner aan de wereld-litteratuur hoopte te schenken, en dat géén hunner ooit schiep. Gorter was n.l. tot de overtuiging gekomen, dat een waarlijk groots kunstwerk uit een Waarheid moet worden geboren, en hoopte zo'n Waarheid in het Spinozisme te vinden.

Juist het Spinozisme werd zijn Waarheid, omdat het hem reeds bekend was, omdat het „in de lucht” zat, en niet het minst, omdat het met zijn aanleg strookte: hij behoefde een leer, die het geestelijke cultiveerde zonder het stoffelijke te veronachtzamen, die beteugeling van de hartstochten voorschreef, maar de blijdschap om het aardse niet verloochende.

H. van der Schalk leerde door Gorter het Spinozisme kennen: hij ervoer het als een genezings-proces, zij als een geestelijk ontwaken. Vandaar dat Gorter's Spinoza-gedichten meer op den dichter zèlf zijn ingesteld; zij hebben niet het verkondigende, dat in S. en V. in T. op de voorgrond staat. Ook de Ethica-vertaling, zonder enig commentaar, is meer voor Gorter dan voor den lézer geschreven,

al blijkt uit het feit dat Gorter deze vertaling uitgeeft, hoe het Spinozistische ideaal alle mensen tot een redelijk leven te bekeren, ook hèm bezielde.

„Het nieuwe is nooit geheel nieuw. Wat wij nieuw noemen is vaak maar een hergroepering van het bestaande”⁴⁰. Zo is het ook met het Spinozistische en Danteske, dat in de negentiger jaren in de litteratuur opgeld doet. Deze tendenties uit de tijd van de Romantiek bléven als onderstroom bij de Revolutie van '80, en kwamen rond '90 vernieuwd en met de Tachtiger-verworvenheden verrijkt, weer boven⁴¹.

Noten:

- 1 A. Vloemans: De wijsbegeerte van Spinoza. pag. 101.
- 2 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 15.
- 3 W. van Brakell Buys: Het Godsbegrip bij Spinoza. pag. 97.
- 4 t.a.p. pag. 99.
- 5 t.a.p. pag. 93.
- 6 t.a.p. pag. 146.
- 7 A. Vloemans: De Wijsbegeerte van Spinoza. pag. 172.
- 8 W. van Brakell Buys: Het Godsbegrip bij Spinoza. pag. 122.
- 9 t.a.p.
- 10 A. Vloemans: De Wijsbegeerte van Spinoza. pag. 158.
- 11 F. Sassen: Geschiedenis van de Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant. pag. 158.
- 12 R. Limburg: De levende Gedachten van Spinoza: pag. 117.
- 13 W. van Brakell Buys: Het Godsbegrip bij Spinoza. pag. 40.
- 14 A. Vloemans: De Wijsbegeerte van Spinoza. pag. 133.
- 15 W. van Brakell Buys: Het Godsbegrip bij Spinoza. pag. 105.
- 16 A. Vloemans: De Wijsbegeerte van Spinoza. pag. 118—119.
- 17 W. van Brakell Buys: Het Godsbegrip bij Spinoza. pag. 122.
- 18 t.a.p. pag. 127.
- 19 t.a.p. pag. 46.
- 20 t.a.p. pag. 12.
- 21 R. Limburg: De levende Gedachten van Spinoza. pag. 46.
- 22 W. van Brakell Buys: Het Godsbegrip bij Spinoza. pag. 107.
- 23 t.a.p. pag. 22.
- 24 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 11.
- 25 R. Limburg: De levende Gedachten van Spinoza. pag. 13.
- 26 F. Sassen: Geschiedenis van de Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant. pag. 152.
- 27 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1895-'96, dl. 2, pag. 328 en 329.
- 28 M. Lotsy: De Nieuwe Gids. 1886-'87, dl. I. pag. 105.
- 29 F. Sassen: Geschiedenis van de Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant. pag. 153.
- 30 t.a.p. pag. 153—154.
- 31 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1894-'95, dl. 2. pag. 444.
- 32 M. Lotsy: Tweem. Tijdschr. 1894-'95, dl. 2. pag. 48 en 61.

- 33 A. Vloemans: De Wijsbegeerte van Spinoza. pag. 153.
- 34 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 27.
- 35 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 161.
- 36 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1894-'95, dl. I, pag. 4 en 53; dl. 2, pag. 72 en 74.
- 37 H. Marsman: Herman Gorter. pag. 19—20.
- 38 J. Brandt Corstius: Herman Gorter. pag. 50.
- 39 H. Gorter: De School der Poëzie. 1897. pag. 180, 181, 185.
- 40 G. Stuiveling: Een Eeuw Nederlandse Letteren. pag. 62.
- 41 t.a.p. pag. 198.

SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN DE VORM

„Men zou, om van een enkel lied de zuivere waarde te leeren kennen, den juisten indruk behooren na te gaan, dien elk zijner kleinste elementen zal maken op den geest des hoorders, voor wien het is bestemd. Zin en schakeering van woorden en klanken, afzonderlijk en in hun schikking tot een melodie van lijnen en kleur”.

(Kloos: Inleiding op de Mathilde-cyclus).

De vorm van de gedichten in S. en V. in T. kunnen wij het best analyseren, wanneer wij uitgaan van de beginselen, die H. van der Schalk als het hoogste in de poëzie voorzweefden toen haar bundel ontstond, te weten: onmiddellijkheid en concentratie, een ideaal dat zij verwezenlijkt zag in Gorter's Kenteringsonnetten^{1*)}.

Onmiddellijkheid: Gestileerde taal wil een gedachte of gevoel zo zuiver mogelijk overdragen, d.w.z. in den lezer of hoorder een begrip of emotie doen ontstaan, equivalent aan die, welke den schrijver of spreker bezielde. De taal als communicatie-middel moet dan worden gemaakt tot een middenstof zonder weerstanden, want hoe on-middel-lijker de overdracht geschiedt, des te volmaakter zal zij plaats vinden.

Gorter's Kenteringsonnetten zijn volmaakt onmiddellijk, zijn er niet om begrepen, maar om ondergaan te worden, wat niet wegneemt dat door voorafgaand begrijpen het ondergaan aan diepte wint. Typerend is, dat zij die zich tot nu toe min of meer ernstig met die sonnetten occupeerden, aan het fascinerende van de onmiddellijkheid niet konden ontkomen, hoewel zij, althans in hun geschriften, geen poging tot begrijpen hebben gedaan**), misschien omdat dikwijls door al te primitieve onmiddellijkheid het contact tussen ons en den dichter verbroken wordt.

Concentratie: Dit is voor den schrijver in het algemeen en voor den dichter in het bijzonder een grondwet, door Lewes tekenend „the law of economy” genoemd². In zo weinig mogelijk taal-elementen zoveel mogelijk gedachten en gevoelens concentreren, dat spant

*) Gorter schreef aan H. van der Schalk: „Dezelfde eerlijkheid van zeggen, kracht van emotie en eenvoud, die ik mij stel als idealen heb ik in jou gezien” (Brandt-Corstius, „Herman Gorter”, pag. 54).

**) H. Roland Holst in „Herman Gorter”.

Brandt Corstius in „Herman Gorter”.

Langeveld in „Herman Gorter's dichterlijke Ontwikkeling”.

Deze opmerking werd gemaakt door Dr. G. Stuiveling in diens college over Gorter (1941—'42), in de loop waarvan onder leiding van den docent een interessante en geslaagde analyse van de Kenteringsonnetten werd ondernomen.

de in het dagelijks gebruik verslapt snaren van het taalinstrument tot nieuwe veerkracht, dat is de grondslag van elke originele taalprestatie, van elke „stijl”. Accumulatie van begrips- en gevoelswaarden geeft aan taalvormen die geladenheid, welke ten nauwste met de onmiddellijkheid samenhangt.

In Gorter's sonnetten is de concentratie opgevoerd tot het uiterste, zodat de zinnen — als bruggebogen gespannen tussen zijn waarneming en de ónze — het meermalen begeven.

Zo zag dan H. van der Schalk als haar poëtisch ideaal onmiddellijkheid en concentratie, grondeigenschappen van „the magical language of literature with which to poet, in prose or verse, utters secrets which the language of Logic and Science and the converse of every day were never designed to convey”³. Van dat ideaal verwezenlijkte zij in S. en V. in T. voornamelijk de concentratie.

Om gestileerde taal geheel te doorvoelen, moet de lezer elke klank in elk woord, elk woord in elke zin, elke zin in elk stuk stijl op de juiste, dit is op de door den maker bedoelde begrips- en gevoelswaarde taxeren, voorwaar een niet gemakkelijke taak, want elke stijl ontleent zijn kracht aan een kwalitatief en kwantitatief veranderlijke „meerwaarde”, bóven de algemene waarde der taal-elementen uit.

De geconcentreerde taal van S. en V. in T. is bovendien niet overal van duisterheid vrij te pleiten, al geldt ook hier Kloos' uitspraak: „Het verwijt van duisterheid, waarmede men een dichter vervolgt, is, in vele gevallen, niets anders dan de onvrijwillige bekentenis van de kant des lezers, dat de beelden, die hij vóór zich moest krijgen, buiten de kring liggen, waarin zijn fantasie zich bewegen kan, of dat de vormen, waarin zij voor oor en oog verschijnen, verschillen van de gebruikelijke, en dus enige inspanning vorderen, om te worden begrepen en gezien”⁴.

De moeilijkheid schuilt hier minder in de aard van de beeldspraak, dan in de vormen waarin die beelden voor oor en oog verschijnen: ritme, zinsconstructie, woordkeuze, doen vreemd aan. Vergeleken bij de aangelengde alledags-taal, geeft H. van der Schalk puur taal-extract.

Natuurlijk heeft zij haar stijl niet uit het niets te voorschijn geroepen, al mogen wij in verband daarmee de term „scheppen” gebruiken. Zij schiep die uit elementen door de Tachtigers gecultiveerd, maar alles wat door de Tachtigers met toewijding was gediend, werd door haar dienstbaar gemaakt: De Tachtigers ver-

oorloofden zich vrijheden, omdat zij de versvorm uit de boeien van tik-tak-ritme, parnaswoorden en stuntelrijm wilden bevrijden; H. van der Schalk veroorloofde zich nog groter vrijheden, omdat zij de door-de-Tachtigers-bevrijde taal onderwierp aan de gedachte.

Noten:

- 1 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 8.
- 2 Brewster: Representative Essays on the Theory of Style. pag. 230.
- 3 J. Middleton-Murry: The Problem of Style. pag. 93, 94.
- 4 W. Kloos: Nieuwere Literatuur-Geschiedenis. I. pag. 9. (Inleiding op de Mathilde-cyclus).

HET GEDICHT

Het sonnet treedt op „waar de dichtkunst een louteringproces doormaakt en zich van niet tot zuivere litteratuur behoorende bestanddeelen bevrijdt. Die rol, die wij van de Pléiade tot Jac. Perk vervolgen kunnen, heeft het reeds bij zijn geboorte in de Italiaansche poëzie vervuld”.

(A. Jolles: Dante-nummer van De Gids, Aug. 1921. pag. 432).

Het sonnet: Dat H. van der Schalk het sonnet koos als dichtvorm heeft tweeërlei oorzaak, buiten haar en in haar.

De Tachtigers wekten het sonnet na een periode van veronachtzaming tot nieuw leven. Perk is de pionier, die alle vooroordelen tegen het sonnet overwint met zijn stralende Mathilde-krans. Blijkens zijn sonnetten áán de sonnetten is hij van de voortreffelijkheid van deze dichtvorm wèl overtuigd¹. Kloos' voorliefde voor het sonnet blijkt zowel uit zijn inleiding op Perk's cyclus, als uit de vorm van zijn eigen gedichten: wat hij aan belangrijks naliet heeft de sonnet-vorm. Verwey dichtte als rechtgeaard Tachtiger menig sonnet, en, meer litterair-historisch aangelegd dan zijn bentgenoten, schreef hij bovendien een diepgaande studie over deze dichtvorm, reeds in de eerste aflevering van de Nieuwe Gids gepubliceerd.

Van F. van Eeden bezitten wij verscheidene sonnetten en een blijspelletje, Het Sonnet.

Nog vóór hij de Mei dichtte, schreef Gorter sonnetten, die echter nooit werden gepubliceerd. De Kentering-sonnetten zijn in diens oeuvre, wat het sonnet in het algemeen is in de Tachtiger-periode: kenteken van een loutering-proces. Ook aan zijn Spinozistische wijsheid gaf hij grotendeels vorm in sonnetten.

De Tachtigers van bescheidener talent als H. Swarth en H. Boeken, de schilder-dichters als Jan Veth en Jac. van Looy, zij allen schreven sonnetten.

In de vroegste jaargangen geeft de Nieuwe Gids nagenoeg uitsluitend poëzie in sonnet-vorm: Tweede jaargang, dl. I: acht pagina's poëzie, waarvan vier sonnetten. Tweede jaargang, dl. II: tien pagina's poëzie, alléén sonnetten. Derde jaargang, dl. I: achttien pagina's poëzie, alléén sonnetten. Derde jaargang, dl. II: zeven pagina's poëzie, alléén sonnetten².

De Tachtigers behandelen het sonnet ongeveer volgens de klassieke voorschriften. „De eisen van het sonnet worden theoretisch en practisch streng vastgehouden”³. „Eerst ná 1890, na het hoogtepunt der Tachtiger beweging, wordt het sonnet algemeen in principieel opzicht aangetast, een mogelijkheid, die vooral door Verwey's experimenten was ontstaan”⁴.

En juist Verwey werd omstreeks 1890 de eerste leermeester van H. van der Schalk. Onder zijn leiding leerde zij de sonnet-vorm, die haar uit de Nieuwe Gids goed bekend was, naar eigen behoefte gebruiken. Gorter's Kentering-sonnetten, die haar zeer bekoorden, en zijn Spinoza-sonnetten, die zij door haar persoonlijke betrekkingen met den dichter wellicht rond 1893 kende, beïnvloedden niet minder haar sonnet-vorm. Door Gorter leerde zij bovendien Dante kennen en daarmee diens sonnetten-krans Vita Nuova.

Dit alles zou evenwel langs de dichteres zijn heengegaan, als niet juist die vorm bij haar toenmalige gesteltenis had gepast. Zij had zuiver-begrensde gevoelens, gaaf-afgeronde gedachten weer te geven, en geen dichtvorm leent zich tot het uitdrukken daarvan zo goed als het sonnet, een kort en krachtig geheel door zijn aanzwellen in de kwatrijnen en wegebben in de terzinen. Zij verlangde geconcentreerde taal te scheppen: daartoe leidt het sonnet, gebonden als het is aan regeltal en rijmschema; zij verlangde door die taal een ontroering onmiddellijk over te dragen: daartoe leidt het sonnet door de vele mogelijkheden die het biedt aan het ritme, geborduurd op het metrum van de vijfvoetige jambe, aan de klank-expressie door de klankherhaling in het rijm, aan de beeldspraak, doordat keer en tegenkeer, vergelijking en toepassing markeren. Door te woekeren met deze mogelijkheden wist H. van der Schalk het sonnet te vormen tot een handzaam instrument. Reeds in het cahier met jeugdverzen overweegt de sonnet-vorm, zowel wat de kwaliteit, als wat de kwantiteit van de daar bijeen-geschreven gedichten betreft.

De keer: „Het eigenaardig en noodzakelijk kenmerk van het sonnet is . . . de indeling in een basis van acht verzen en een keer van zes”⁵, stelt Verwey vast, en in dezelfde studie over Het Sonnet formuleert hij dezelfde wet, maar soepeler, aldus: „Het levens-beginsel van het sonnet is zijn verdeling in een phase van rijzing en ene van daling der aandoening”⁶; of de eerste acht, de tweede zès regels omvat, blijft hier in het midden.

De strofen-indeling van de sonnetten van H. van der Schalk, altijd octaaf en sextet, zou ons doen geloven, dat zij zich houdt aan het klassieke voorschrift; maar het typografisch beeld misleidt: bij onderzoek blijkt de keer niet steeds te vallen tussen vers acht en negen. Vast staat, dat verschillende sonnetten (enkele uit afd. I en afd. II) oorspronkelijk een andere strofen-indeling hadden, doorgaans corresponderend met de keer van het sonnet b.v.:

pag. 17: „Over het zich verkondigen van de ziel in de oogen”. Oorspronkelijke strofen-indeling: $2 \times 4 + 2 + 4$ verzen; keer tussen 10e en 11e vers *).

pag. 39: „Hoe de ziel haar geluk diepst voelt bij beschouwing van wat haar lot kon wezen”. Oorspronkelijke strofen-indeling: $11 + 3$ verzen; keer tussen 11e en 12e vers **).

pag. 47: OVER HET AANDOENLIJKE
 IN HET LEVEN VAN DE OUDEN VAN DAGEN.

Aandoenlijk is het zacht-angstige van de
gesletene levens, hoe zij uitwijken
gewillig, voor het vól-komende rijke,
jonge, dat dikwijls hen aanroert met handen
zoo ruw — omdat jeugd niet het denken aan de
waarheden liefheeft, die deze doen blijken:

dat leve' en zee, van ziele' altoos en dijken
iets wegknage' in het gedurig aanranden;
dat het lang lijden van de wisselingen
zwaar maakt voor 't hart een gelijkmoedig wachten;
en de ervaring van véél leed bestaan
ouden zoo angstig doet wake' in wind-nachten,
vreezend een stap die bringer droever dingen
hun schijnt; luist'rend, of hij voorbij zal gaan.

Strofen-indeling: $6 + 8$ verzen; keer tussen 6e en 7e vers.

In afdeling I en II komt naar verhouding de onregelmatige keer het meest voor. Het vermoeden ligt voor de hand, dat dit in verband staat met het subjectieve van de versinhoud.

Afd. I: \pm de helft van de sonnetten onregelmatige keer.

Afd. II: \pm één-derde van de sonnetten onregelmatige keer.

Afd. III: geheel regelmatige keer.

Afd. IV: \pm één-vierde van de sonnetten onregelmatige keer.

Afd. V: \pm één-vierde van de sonnetten onregelmatige keer.

Het Rijmschema: In het sonnet is het voorgeschreven aantal rijmklanken voor de kwatrijnen: twee, voor de terzinen: twee of drie. H. van der Schalk houdt zich consequent aan dit voorschrift. Van

*) Geciteerd in het hoofdstuk „Varianten”.

**) Geciteerd in het hoofdstuk „Liefde”.

de regel, dat het vijfde vers moet rijmen op het vierde, wijken 49 van de 99 sonnetten af. In dit opzicht behandelt zij het rijm dus vrij; merkwaardig is, dat 24 van de 50 onregelmatige gevallen voorkomen in de eerste 30 sonnetten.

Een sonnet eist rééksen gelijke rijmklanken. De rijmcapaciteit van de taal is in S. en V. in T. dan ook op verschillende manieren vergroot.

Een zeldzame keer door onzuiver rijm, en dan nog met miniem klankverschil, b.v.

pag. 9: bejegene' — tegen.

pag. 11: van — aan.

pag. 46: begeerten — verten.

Meerdere malen door het samenstellen van twee woorden tot één rijm, b.v.

pag. 8: ga ik — sta ik.

pag. 22: wie 't — verdriet.

pag. 9: ongestoorde — door de. pag. 34: weze'en — gerezen.

pag. 20: gevallen is — gestalte- pag. 36: macht en — achten.
nis. enz.

Ook door het plaatsen van een gedeelte van een woord in rijmpositie, tevens een staaltje van gedurfd enjambement:

pag. 9: mijn 't straffe tegenstribb'le' en stugge tegenhouden van 't ongewilde ...

pag. 17: ... ; vervarenbrengend rijst volle erkentenis ... (vs 8/9)

pag. 19: ... en kromp voor zijn kille aanraking ... (vs. 8/9)

pag. 22: En toch bestaan de vaste evenredigheden der dingen ...

pag. 35: ... met van den wil medewerken ...
enz.

Bovenal voorziet het veelvuldig voorkomend gelijkrijm in de grote behoefte aan rijmwoorden. Slechts in 18 van de 99 sonnetten ontbreekt dit rijm.

Bij lezing valt wel af en toe gelijkrijm op, maar dat het in nagenoeg

elk der sonnetten aanwezig is, wordt pas een ontdekking bij nauwkeurig onderzoek. Er zijn n.l. verschillende factoren waardoor het gelijkrijm verdoezeld wordt: doorgaans ontneemt het enjambement aan het rijm zijn volle kracht, en gelijkrijmende woorden zijn vaak ver uiteen geplaatst, zelfs aan begin en einde van het octaaf, b.v.

pag. 111: Nu heb ik, zoo ver ik vermocht, de *ziel*
gevolgd waarheen wijsheid haar heeft gedreven,
als een dag die scheidt neigt zich thans dit leven
en in verten verdwijnt zij die me ontviel:
nu is de tijd daar dat ik nederkniel
om nog eene getuigenis te geven
eer ik mij wenden ga van het verheven
werk dat lang opperst was in mijne *ziel*. —

Opvallend is, dat veel gehéél gelijk-luidende woorden in het rijm dienst doen, b.v.

pag. 111: Ik leefde, en wijsheid was voor mij een *woord*;
toen werd ik genoodigd haar gast te *wezen*
door Dante's princeljik en machtig *woord*.
Rijkeljik at mijn *ziel* van wat hij bood
en zoo is al mijn kennis van haar *wezen*
van hem afkomstig, als van koren brood.

Abstractum-achtervoegsels spelen in het gelijkrijm een voorname rol, b.v.

pag. 101: Zijn hart is ten allen tijde bereid
tot liefdevolle *bespiegelingen*
en tot vreugd over de levende dingen
waar 't bezit der rede den mensch van scheidt.
Want het aanschouwen van hun *gesteldheid*
is hem een bron van *openbaringen*
waardoor zijne gedachten binnen-dringen
in het zware begrip der *volmaaktheid*.

Alle dingen toch kondigen en vieren
door de hun eigene *volkomenheden*
het oneindige in ruimte en duur:

daarom is hij zorgvuldig, goedertieren
en vol broederlijke *vertrouwelijkheden*
voor de gansche redelooze natuur.

In het cahier met jeugdverzen vond ik de volgende opvallende gelijkrijmen in één sonnet: ontroering-aantroering-beroering-ontroering.

De sonnetten-reeksen zijn op drie plaatsen door *terzinen* verbonden. In de Divina Comedia heeft H. van der Schalk deze strofenbouw goed leren kennen, evenals in Gorter's werk, want „zijn verzen uit deze tijd zijn vrijwel uitsluitend geschreven in de sonnetvorm of in *terzinen*”⁷. Het rijmschema van de *terzinen* wijkt nergens af van het klassieke voorbeeld; het rijm vertoont dezelfde eigenaardigheden als dat van de sonnetten.

De reden waarom de dichteres hier een andere dichtvorm koos is duidelijk: in de *terzinen* vertolkt zij niet één gedachte of gevoel in beelden, maar geeft zij een uitvoerige inleiding op de komende sonnetten of een brede uiteenzetting over haar waarheid. Voor dergelijke betogen is de uiteraard geconcentreerde sonnet-vorm niet geschikt.

Plaatsen wij naast de sonnetten van H. van der Schalk, Verwey's vroegste sonnetten, en Gorter's Kentering-sonnetten.

De *keer* in de cyclus Van de Liefde die Vriendschap heet (44 sonn.), is doorlopend regelmatig te noemen, en de strofen-indeling is, daarmee in overeenstemming, voor \pm alle sonnetten: 2 kwatrijnen en 2 *terzinen*. Hetzelfde geldt voor de cyclus Van het Leven (28 sonn.). Het *rijmschema* is in de eerstgenoemde cyclus voor vier-vijfde deel *abba-abba*; Verwey veroorlooft zich echter in de kwatrijnen twee maal het gebruik van drie rijmklanken (sonnet I en XXXVIII). In Van het Leven wijkt het rijmschema in geen enkel opzicht af van de voorschriften. In beide cycli komt onzuiver rijm zelden voor: in Van de Liefde die Vriendschap heet, sonnet IX: waas—plaats; in Van het Leven, 19e sonnet: aardsche—verschaarsche. Het samenstellen van twee woorden tot één rijm is in de eerste cyclus zeldzaam, in de tweede zeer gebruikelijk, n.l. in tien van de 28 sonnetten te vinden. Het plaatsen van een deel van een woord in rijm-positie waagt Verwey nauwelijks: in de eerste cyclus

één maal: sonnet XXIII: saam-gevouwen; in de tweede cyclus in 't geheel niet. Gelijkrijm tiert in Verwey's sonnetten welig, en het vertoont dezelfde eigenaardigheden, die we in het gelijkrijm van S. en V. in T. ontdekten.

Hoewel de inhoud van Gorter's Kentering-sonnetten een speciaalstudie vereist, kan men van het 8e op het 9e vers min of meer duidelijk een *keer* waarnemen; in elk geval vinden wij in geen dier sonnetten op die plaats een enjambement. Het *rijmschema* beantwoordt in elk der sonnetten geheel aan de regels. Gorter heeft hier juist het gebondene gewild, om zijn taal weer meester te worden, die in de sensitivistische gedichten meester was geworden over hem.

Onzuiver rijm komt weinig voor: 1e sonn.: takken — daken; 12e sonn.: u — ruw; 25e sonn.: stekend — weken; 27e sonn.: stormen — waardoor men. Twee woorden samenstellen tot één rijm, doet Gorter slechts in zes sonnetten. Ook plaatst hij slechts twee maal een deel van een woord in rijmpositie: 21e sonn.: begeer — armen; 30e sonn.: regenen — val. Gelijkrijm gebruikt hij evenals Verwey veel, en ook hiervoor geldt, wat van de gelijkrijmen in S. en V. in T. is gezegd.

Vatten wij onze bevindingen samen: H. van der Schalk behandelt in enkele opzichten de sonnet-vorm vrijer dan Verwey en Gorter: de keer is in S. en V. in T. dikwijls onregelmatig, het rijmschema is slechts in de helft van de sonnetten abba-abba, en 19 maal in 99 sonnetten waagt zij het, een deel van een woord in rijmpositie te plaatsen *).

*) pag. 9, 17, 19, 22, 35, 50, 70, 91, 99, 100, 102, 104 (2 ×), 105 (2 ×), 107, 118, 119, 121

Noten:

- 1 G. Stuiveling: Perk-uitgave hs. K. pag. 127, 22.
- 2 G. Stuiveling: De Nieuwe Gids als geestelijk Brandpunt. pag. 58, 59.
- 3 t.a.p. pag. 81.
- 4 t.a.p. pag. 82.
- 5 A. Verwey: De Nieuwe Gids. 1895-'96. dl. I. pag. 69.
- 6 t.a.p. pag. 86.
- 7 J. Brandt Corstius: Herman Gorter. pag. 51.

DE ZIN

*„Niet mijn de makkelijke en onbenepen
wellende sprakingen . . .”*

Zo ergens het streven naar concentratie duidelijk wordt, dan zeker in een analyse van de zinsbouw: alles blijkt ingesteld op het elimineren van betekenisloze en toonloze tussenwoordjes, zodat de slappe taal-oplossing waaraan wij gewoon zijn, een „straffe” en „stugge” verstaal uitkristalliseert, waaraan niemand „serieuze statie” zal kunnen ontzeggen.

De genitief werkt altijd concentrerend, omdat daardoor het onbetoonde „van” wordt uitgespaard; vóórplaatsing van de genitief maakt bovendien het lidwoord overbodig, b.v. der wereld leden — de leden van de wereld. In S. en V. in T. is zowel van de achtergeplaatste als van de voor-geplaatste genitief een ruim gebruik gemaakt:

Achter-geplaatst.

- pag. 18: elk onzer ziele’.
- pag. 22: evenredigheden der dingen.
- pag. 23: elk hunner. (terzinen).
- pag. 32: ’t hart der dinge’.
- pag. 36: ’t geheim der daden.
- pag. 46: leven der mense’.
- pag. 47: brenger droever dingen.
- pag. 48: heilgelui der klokken.
- pag. 50: zalen der wereld. enz.

Voor-geplaatst.

- pag. 23: afgelegder dagen weg. (terzinen).
- pag. 26: haars mantels vouwen. (1e druk).
- pag. 33. der wereld leden.
- pag. 34: der ziel weze’.
- pag. 41: aller woorden zin.
- pag. 49: in andrer (hart).
der zachtheid kinderen.
- pag. 50: aller Deugd egale. enz.

Vele zeer gebruikelijke genitieven van voornaamwoorden en partitieve genitieven zijn in het bovenstaande buiten beschouwing gelaten.

De dichteres weet door middel van de *datief* aan de uitdrukking de beknoptheid van een spreekwoord te geven:

pag. 31: zoo dat wien langs lichtend gevaarloos pad de baak bereikt scheen, weenend weinig later riep, dat hij doel èn weg verloren had. (men vergelijkte: wie de schoen past trekke hem aan).

Een datief, opvallend door zijn concentrerend vermogen, is ook: pag. 117: nu moed, den (naar de) bergen toe.

Verschillende *onbetoonde woorden zijn* in S. en V. in T. ter wille van de concentratie *uitgevallen*:

Lidwoorden.

pag. 8: bloem in handen houen ze.

als opperste van rijen duinen.

pag. 10: Sterkheid van handen kan geen nevel scheuren en mijne hield ik biddend opgeheven.

pag. 12: Liefste van dingen zijn de binnen-eigen.

ééne beweging: mijne zijn gekomen in warmenden.

pag. 13: en niet heug'nis van wijsche aardlichtingen.

als de oogen flauwe glooiing. enz.

„Het” voor de overtreffende trap.

pag. 26: 'n geloov'ge, die geknield *gelukkigst* leeft.

pag. 34: en die 't *blijvendst* deden . . .

pag. 39: Hoe de ziel haar geluk *diepst* voelt . . . (titel).

zooals door 't hart, dat *luidst* voor dit hart slaat . . .

zoo voelt de ziel haar volle rijkheid *meest* . . .

pag. 45: deining, die *zekerst* naar het hart toegaat.

pag. 48: dus, wie 't aan de een'ge altoos voorhand'ne vruchten

tijdig gewent doet *wijst*.

pag. 72: en deze essence is *krachtigst* in den geest.

pag. 92: welk hunner *meest* het zaad der liefde loont.

„Te” voor infinitief.

pag. 12: Van die staan de eenen met handreiking wachten. (te wachten).

pag. 17: scheiden ze ontdaan en zich niet onderwinden

weer samenkomen en dit weer te vinden. (samen te komen).

pag. 48: dus, wie 't aan de een'ge altoos voorhand'ne vruchten

tijdig gewent, dat het nimmer hoeft duchten (te duchten)

gebrek . . .

pag. 57: roepend, zullen wij ze beleeren pogen. (te beleren)
pag. 104: de zielen die voor kort nog dreigden breken. (te breken) *)

„Zich” bij wederkerige werkwoorden.

pag. 12: verrukt te voele' opleve' in nieuw niet zwijgen. (zich te voelen)

pag. 12: ééne beweging: mijne zijn gekomen
in warmenden, voelen er veilig thuis. (voelen er zich)

pag. 20: verlust'gende oogestoeten niet meer komen... (zich verlust'gende)

pag. 33: eve' een voelen met alle dinge' eendrachtig... (een zich voelen)

pag. 38: verenkeld voelen laat hun zwakheid vrij. (zich verenkeld voelen)

pag. 48: ... dat het nimmer hoeft duchten
gebrek, en steeds verzadigd voelt... (zich steeds verza-
digd voelt)

pag. 48: Een mensch voelt tot mensche' altijd weer getrokken.
(voelt zich) enz.

„Om” voor te + infinitief.

pag. 15: Alle stemmen kwamen altijd van ver
en hadden als een groet in vreemde talen
't liefloos luiden en 't vragen veel herhalen
te groeien van voorbijgaand, blijvender. (om te groeien)

pag. 58: zich oprichtend, te doen naar 't haar gezegde. (om te doen)

H. van der Schalk bezigt een bij uitstek gecomprimeerde zinsbouw
als: Accusativus cum infinitivo.

pag. 83: want zij die onzichtbare waarheid vinden
voelen *haar* even twijfelloos *te zijn*
als de zeevaarders onzichtbare winden. (terzinen)

pag. 103. En als hij *deugdzaamheid te zijn* verkondt
't wezen der ziel...

Beknopte zin met tegenwoordig deelwoord.

pag. 8: met bedaarde stappen schrijdend.

pag. 14: wegen behekkend.

pag. 16: telkens opdagend; schoon als droomend.

*) In het cahier met jeugdverzen: ligt (te) smeulen.

- pag. 17: beangstigend door 't onverwacht.
- pag. 18: klare stroomen ze wanend; verwachtend toevoeren
van 't eigen beeld;
door vreemd beeld zich beloeren ziend.
- pag. 21: gaande eens; onbewogen dragend; geen relatie meer
voelend; voelend haar bestaan; 't wetend verscheiden;
't leven volgend. enz.

Sterke concentratie constateren wij in de zinsbouw op de volgende plaatsen:

- pag. 9: Niet mijn de makkelijke en onbenepen
wellende sprakingen . . .
(Niet van mij zijn . . .)
- pag. 12: ooren die haar hooren (naar) stilte neigen.
- pag. 15: te groeien van voorbijgaand, blijvender. (hierboven in
uitgebreider citaat)
(om te groeien van iets voorbijgaands tot iets blijvenders).
- pag. 22: zoo zijn de dingen die het hart flauw ziet,
geduchter, dan die dichter, die de kleinen.
(dan die dichterbij zijn, die de kleinen zijn)
- pag. 26: En van de nu-grooten is geen die streeft
gelijk te worde' aan 't beeld, dat ik hier teeken . . .
(is er geen die ernaar streeft)
- pag. 32: . . . wanneer 't hart der dinge' opleeft en kwijnen
doet vorme' en kleuren, waarvan dag beschrijver.
(waarvan de dag de beschrijver is)
- pag. 35: Haar ooge', als van die liefde scherpt . . .
(als van iemand die door liefde scherp ziet)
- pag. 36: en die te loochene' en gering te achten
in leegte en zwakheid zou doen ondergaan.
(die, wanneer die geloochend en gering geacht werd)
- pag. 47: en de ervaring van véél leed bestaan
ouden zoo angstig doet wake' in wind-nachten . . .
(de ervaring, dat er veel leed bestaat)
- pag. 48: verwijst ten tweeden rang hij.
(naar de tweede rang)
- pag. 49: die opleve', als een hart door hen vervuld
van liefde ontbloeit, en zonder dat bezweken
aan weggedronge' en niet-verstane pijn.
(en zonder dat bezweken ware) enz.

Het *eliminieren van niet-betoonde lettergrepen*, vooral van de onbetoonde uitgangen van infinitieven en meervoudsvormen, dient eveneens de concentratie. Dit verschijnsel is in S. en V. in T. zó evident, dat citeren van voorbeelden overbodig mag heten.

Wat deze stijl ook tot iets strikt persoonlijks maakt, is de *woordorde*, met eindeloos veel afwijkingen van het normale, die doorgaans tot doel hebben: het plaatsen van bepaalde woorden, hetzij om de betekenis in de zin, hetzij om het ritme, hetzij om de klank, onder hoog-druk. Een afzonderlijke rubriek vormt het achtergeplaatste adjectief:

pag. 8: ... licht is om hun hoofden, goudbehaarde.

pag. 10: En al zijn takke' en twijgen onverslagen
spoeden zich voort in slingerende spelen ...

(„onverslagen” kan hier ook als bijwoord worden opgevat)

pag. 17: en verschuiving van wanden onzichtbare ...

pag. 17: 't Gesproken
wordt dan geweten 't onbeholpen zware
van poginge' ontoereikende ...

pag. 21: zij, natie
vergaande, en hij een die niet vergaat.

pag. 21: volgend met oogen, onafhank'lijke. enz. *).

Het is onmogelijk, en m.i. ook overbodig, alle afwijkingen van de gewone woordorde te registreren. Elk sonnet spreekt in dit opzicht voor zichzelf. Enkele bijzonderheden zijn vermeldenswaard. Alleen luisterend naar de eis van het ritme, breekt H. van der Schalk zich het hoofd niet over de plaatsing der delen van scheidbaar-samen-gestelde werkwoorden:

pag. 14: dingen die zijn gegleden mee met den dag. (meegegleden)
zich trekkend was daaraan op 't hart. (zich optrekkend)
dat nu is zich rekkend uit. (zich uittrekkend)

pag. 32: om ... te opvange' iets van ... haar zelve. (op te vangen)

Inversie in de hoofdzin dient ritme en alliteratie:

pag. 8: bloem in handen houden ze.

Bepalingen tussen onderwerp en persoonsvorm zetten elk der zinsdelen op de ritmisch juiste plaats:

*) In het cahier met jeugdverzen: aanklacht dreigend.
raadsel stom.

pag. 12: schatte' uit die mijnen van aandacht stijgen.

Het lijdend voorwerp staat voorop, als het bijzondere nadruk vraagt:

pag. 29: 't gezicht van een god heeft de tijd gebleekt.

H. van der Schalk bouwt lange zinnen. Soms bestaat een héél sonnet uit één zin, b.v. op pag. 13, 46, 47.

pag. 13: OVER HET VERHEVENE VAN HET
 ONAFGEBROKEN LIEFDEVOLLE.

't Hoogleven der momenten geeft het niet,
en niet heug'nis van wijsche aardlichtingen,
maar de onverschillige verrichtingen
en liefheden van het vrouwe-gebied
te maken tot een rei van stichtingen
— barmhartigheden, die geen sterv'ling ziet —
dat is de groote lichtschepping die giet
de konstante gelaats-verlichtingen

over die jonge' en oude' en maakt hun praten
en de kadens van hun bezorgde handen
't hart rustigend als de oogen flauwe glooiing,
en 't bij hen zijn en toekijken, vermooiing
van voele' als kome' uit ratelende straten
waar stille schepen slapen, die daags landden.

Uit het onderzoek, dat voor de meeste verschijnselen over de hele bundel plaats had, bleek, dat de meeste en de stugste beknoptheden te vinden zijn in de beide eerste afdelingen van de bundel. Later wordt de taal iets soepeler.

De combinatie van al de behandelde verschijnselen doet de taal van H. van der Schalk hemelsbreed verschillen van proza, een benaming, die men er nogal eens aan placht te geven.

Vergelijken wij nu de zinsbouw van S. en V. in T. met die van de sonnetten van Verwey en Gorter.

Verwey laat „alle mogelijke syntactische hulpwoordjes, onbetoonde uitgangen, weinig geaccentueerde syllaben”¹ weg. Dit wijst op nauwe verwantschap met de stijl van S. en V. in T.

In Van de Liefde die Vriendschap heet, treffen wij de genitief veelvuldig aan, zowel vóór-geplaatst als achter-geplaatst:

Achter-geplaatst.

- sonn. I: Licht mijner ziel.
sonn. II: donker uwer smart.
sonn. III: blaas der schriften.
sonn. V: lamp mijner ziel.
sonn. VIII: val der dropp'len.
sonn. X: moeder veler smarten.

Voor-geplaatst.

- sonn. XVI: der Schoonheid zoon.
sonn. XVI: der Schoonheid wonder.
sonn. XXIII: eens arendjongs (kracht).
sonn. XXVI: der menschen oordeel.
sonn. XXXV: der liefde wisseling.
sonn. XXXVI: Gods Zoons wee.

Concentreerende constructies, verwant aan die welke wij bij H. van der Schalk aantreffen, zijn:

- sonn. XIV: slaven, die de baan aftreden, ten kimmen heen de
blikken richtend.
sonn. XXIV: heb ik dit werk ten onvergankelijk huis gebouwd.
sonn. XXVIII: als een ... vorst zijn gloënden stranden een vloot
ontzendt ...
ten groet en gawe een vorst ...

In deze cyclus is het wegblijven van onbetoonde woordjes niet opvallend. Wel constateren we het elimineren van „het” voor de overtreffende trap:

- sonn. XVII: dien 'k *schoonst* vond.
sonn. XXI: Sinds ik u alles gaf ... en thans in u mijzelf
heerlijkst vind.
sonn. XXV: dat zij *liefst* in mooie kleertjes houdt.

In De Joden e.v. (1892) laat Verwey bij voorkeur het lidwoord weg². De zin is bij Verwey, evenals bij H. Roland Holst, gecomprimeerd. Vandaar beknopte zinnen met tegenwoordig deelwoord.

- sonn. II: gloeiende in het donker uwer smart.
sonn. V: verborgen brandend.
sonn. VI: niet kunnend.
sonn. VII: opvlammend in de lucht.
sonn. IX: blijvende in die zelfde plaats.
sonn. XIV: ten kimmen heen de blikken richtend.

Door te straffe concentratie wordt ook hier de zin soms gewrongen, hoewel, althans in de sonnetten, niet in zo sterke mate als in S. en V. in T.

Van de Liefde die Vriendschap heet, is, vergeleken bij H. van der Schalk's eerste bundel, vloeiend. Bij den Dood van J. A. Alberdingk Thijm³ daarentegen, is volmaakt onleesbaar.

De woordorde is bij Verwey persoonlijk. Het achtergeplaatste adjectief vinden wij in de cyclus een enkele maal:

sonn. XXVII: geplaag kwansuis.

sonn. XXXVIII: waatren breed en steil.

Enkele plaatsen in Van de Liefde die Vriendschap heet, doen dadelijk aan S. en V. in T. denken.

sonn. XIV: zie, dat is mijn; S. en V. in T. pag. 9: Niet mijn de makkelijke . . .

sonn. XVIII: toen 'k mij in mijn ziel boog; S. en V. in T. pag. 18: toen elk onzer ziele' in de andre boog.

Gorter's Kentering-sonnetten vertonen, evenals Verwey's sonnetten, aanrakingspunten met de sonnetten van H. van der Schalk.

We vinden er genitieven:

Achter-geplaatst.

15e sonn.: gezag des avonds.
dag der nacht.

18e sonn.: puinen der huizen.

23e sonn.: golven der zee.

29e sonn.: drang des windes.

30e sonn.: nis der lucht.

Voor-geplaatst.

18e sonn.: levender menschen tuinen.

16e sonn.: der boomen gesticht.

22e sonn.: des avonds zog.

23e sonn.: der zeeën vlakheden.

Het lidwoord wordt door Gorter herhaaldelijk weggelaten; m.i. heeft dit in de Kentering-sonnetten gevolgen, die verder strekken dan de concentratie.

Het eigenaardige karakter van deze sonnetten is hun „meer-zinnigheid” *), d.w.z.: eenzelfde zinsdeel kan verschillend geduid worden,

*) Opgemerkt door Dr. G. Stuiveling in het reeds eerder genoemde college over Gorter.

bijwoordelijk en bijvoeglijk; eenzelfde term kan verschillend worden opgevat, letterlijk en figuurlijk. Deze meer-zinnigheid, die wij noch bij Verwey, noch bij H. van der Schalk aantreffen, doet zich gelden bij het weglaten van het lidwoord. De uitdrukking krijgt daardoor iets ongrijpbaars, iets wazigs, iets etherisch.

4e sonn.: 't groeit als boom, als breede kool vermeerend. (het hart). „Boom” wordt, door de associatie met „kool”, en door het weglaten van het lidwoord, van een voorwerpsnaam tot een stofnaam.

8e sonn.: O rust in onrust die mij handen reikt.

Door de weglating van het lidwoord, wordt het aantal handen grenzenloos.

13e sonn.: zon is van dat al de houder.

Hier heeft weglaten van het lidwoord het effect, dat wij niet zozeer zien het zonnelichaam, als wel de zonnestrallen, het zonnegoud, de zonnewarmte.

In de Kentering-sonnetten heeft het weglaten van lidwoorden dus meermalen een visuele betekenis.

De zinsbouw is gedrongen. Eén maal bezigt Gorter zelfs de *Accusativus cum Infinitivo*, n.l. in het 7e sonnet: ik merk mijn lichte bloed te stollen.

De beknopte zin met tegenwoordig deelwoord is heel gebruikelijk.

1e sonn.: frischte, komend uit de boomen.

7e sonn.: mededoogen brengend.

8e sonn.: sprekend tot mij arme.

9e sonn.: bladerende om die geuren binnen.

14e sonn.: windschaduw ziend.

20e sonn.: op uwe beenen staande; uw voeten buigend; in de knieën gaande; op me toe overkomend. enz.

De woordorde toont overeenkomst met die in S. en V. in T., o.a. in het achter-geplaatste adjectief.

6e sonn.: bladen glad. (ook als bijwoord op te vatten).

12e sonn.: met ham'rend hart en ruw. (ook als bijw. op te vatten).

18e sonn.: hoofden opgelichte.

22e sonn.: boome' omnijgende.

Brandt-Corstius constateerde, dat het adjectief bij Gorter vaak voorkomt achter het substantief⁴.

De volgende plaatsen in de Kentering-sonnetten brengen onmiddellijke associatie teweeg met plaatsen in S. en V. in T.

3e sonn.: zeestadje — S. en V. in T. pag. 103: zeedorpen.

- 4e sonn.: *Werend* zijn de witte onstuimigheden
van den avond en mijn gezicht is *keerend*...
- S. en V. in T. pag. 14: *Plekkend* beschenen witte heerlijkheden
van dag den morgé', en onbevreesd zich *trekkend*...
- 4e sonn.: Het (mijn hart) leeft wreed en vol *holen* zonder reden
is het...
- S. en V. in T. pag. 11: Hun woorden valle' in *holen* van mij...
- 5e sonn.: de schepen zeilen daar meer *onbenepen*.
- S. en V. in T. pag. 9: Niet mijn de makkelijke en *onbenepen*
wellende sprakingen...
- Onder de Kentering-sonnetten treffen we er géén aan, dat uit één
zin bestaat. Dit is begrijpelijk: Gorter voelt, H. van der Schalk
redeneert.

Noten:

- 1 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 151.
- 2 L. Krijgsman: Bundel Opstellen aangeboden aan Prof. de Vooy. pag. 247.
- 3 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 218.
- 4 J. Brandt Corstius: Herman Gorter. pag. 47.

HET WOORD

*„Woorden zijn de oogen van de gedachte
en doen ons haar inwendig leven kond”.*

Wat opvalt bij lezing van S. en V. in T. is het veelvuldig voorkomen van vreemde woorden, doorgaans niet storend, maar met het vers vergroeid.

Verwey onderging „de vreemde woorden van sonore geluiding” als „stromen van aandoening”¹.

Vreemde woorden vormen vooral door de statigheid van hun klank bruikbare elementen voor H. van der Schalk's poëzie, elementen waarover zij beschikken kon door een uitstekende kennis van de Franse taal. In het bijzonder hebben de woorden op „tie” haar geïmponeerd, blijkens het veelvuldig gebruik dat zij ervan maakt: zelfs waagt zij een stout neologisme in deze trant:

pag. 9: Maar mijn de magistrale en als *kalmatie*
werkende aandacht . . .

Natuurlijk is de sonnetvorm debet aan de „tie-woorden” in het rijm:

pag. 21: Het woord „kontemplatie” heeft als nasleep: statie, relatie, natie *).

Verschillende van de vreemde woorden die H. van der Schalk gebruikt, heeft zij waarschijnlijk door haar wijsgerige studies leren kennen:

pag. 21-35: kontemplatie.	pag. 66: passies.
pag. 34-72-80: essence.	pag. 92: emoties.
pag. 36 negatie.	pag. 106: exaltatie.
pag. 48-71-72: abstraktie.	pag. 122: mystiek.
pag. 50-71: intuïtie-intuïtief.	

Vermeldenswaardig zijn verder:

pag. 9: magistrale.	pag. 20-50: egale.
serieuse.	pag. 21: domineerende.
statie.	pag. 30: noties.
pag. 13: konstante.	pag. 34: rayonnant.
kadens.	pag. 34-64: troubleert- trou-
pag. 17: armeeën.	bleerden.
pag. 19: fanfare.	pag. 44: memorie.

*) Dit sonnet wordt later in dit hoofdstuk in zijn geheel geciteerd.

pag. 48: sereen.	pag. 73: bassijnen. (neologistisch meerv.).
pag. 50: sourdine.
gratie.	pag. 83: intenser.
pag. 64-81-122: formeerde(n)-
transformeeren	pag. 84: fundamenten.
pag. 96: monumenten.

De woorden „atmosfeer” en „sfeer” gebruikt de dichteres graag. In nagenoeg elke latere bundel treffen wij ze aan. In S. en V. in T.:
pag. 9-16-67: atmosfeer pag. 67-122: sfeer-sferen.

Ook *Germanismen* weet H. van der Schalk juist te plaatsen in het kader van haar verzen. Het bestuderen van een Duitse Ethica-vertaling *) heeft het gebruik van germanismen zeker in de hand gewerkt. Enkele werden gebezigd om de bijzondere klank:

pag. 9: Niet mijn de makkelijke en onbenepen
wellende sprakingen, niet de ongestoorde
gebaren die glijen *gelinde* door de
ruime atmosfeer . . .

pag. 104: en op rustigen stroom drijven *gelinde*
de zielen . . .

pag. 17: . . . en als vermoeide armeeën
scheiden ze ontdaan en zich niet *onderwinden*
weer samenkomen en dit weer te vinden.

Onderwinden kan ook als archaïsme worden opgevat.

pag. 46: . . . en ongestoord *wonnige* vree
hun hart bewone' . . .

Wonnige is ook een Vlaams germanisme.

Meestal echter zijn de Germanismen om de concentratie gebruikt.
pag. 13: 't hart *rustigend* als de oogten flauwe glooing. (rustig makend).

pag. 96: Hun zachte wijsheid maakt ze schoon om aan
te zien, *rust'gend* om denken te geleiden.

pag. 15: 't *liefloos* luiden. (liefdeloos)

pag. 31: aan de raadselen van gesloten daden
ringsom. (in 't rond)

pag. 34: 't *Ligt* essence in elk geluk. (Er ligt)

pag. 42: Maar nadat hij lang alles heeft *verklaagd*. (aangeklaagd)

pag. 52: Dat *verstoort* dan het aan hem ongelijke. (vernietigt)
en vernietigt wat voor hem is geweest.

*) Mededeling van de dichteres.

- pag. 57: roepend, zullen wij ze *beleeren* pogen. (onderwijzen)
 pag. 62: Want niet alle dingen zijn hem *bescheiden* (beschoren, toebedeeld) tot voedsel van zijn hart. (terzinen)
 pag. 109: zonder dat zijn sterk hart éénmaal het dragen zwaar wordt van onzekerte of *onbestand*. (onbestendigheid).

Vreemde woorden en Germanismen vinden wij het meest in de eerste afdelingen van de bundel.

Reeds in de ongepubliceerde jeugdverzen is de voorliefde voor vreemde woorden merkbaar. In één sonnet noteerde ik: natie, statie, adoratie, veneratie *). Elders in het cahier: rayonnante, consideratie, desesperante.

Oók een kras germanisme: Wat *scheert* hem 't menschgeprijs.

Archaismen hebben uiteraard iets plechtigs, zijn dus in een stijl als die van H. van der Schalk op hun plaats. Genitief en datief, die dikwijls archaïserend werken, werden reeds behandeld.

De archaïserende bijwoord-vorming door middel van het achtervoegsel „lijk” past de dichteres graag toe.

pag. 24: dat alleen *waardiglijk* draagt de waarheden. (terzinen)

pag. 91: Dan ziet het hart, hoever 't is afgeweken van wat in waarheid 't *waardiglijk* ontroerde.

pag. 48: maar *zekerlijk* zal 't heilgelui der klokken . . .

pag. 67: zich *getrouw'lijk* voortplant van sfeer tot sfeer.

pag. 77: allen *gelijkelyk* in licht gebaad.

pag. 85: en bemoeilijken den geest *hoogelyk* 't weten . . .

pag. 108: waaraan hij zich vastklampt *geduriglijk*.

Archaïstisch zijn verder te noemen:

pag. 17: *vervaren*-brengend rijst volle erkenenis.

pag. 18: en vast verbond gemaakt *zonder verdragen*. (zonder uitstel)

pag. 20: de nieuwe, blijvende *gestaltenis*.

pag. 30: wat al in 't kind-hoofd *dwaerelt*.

pag. 66: Zij dan, verlatend wat onder hen *dwaerelt*.

In beide gevallen is het rijmwoord: „wereld”. Dit brengt ons dadelijk in de gedachte Vondel's „werrelt die zo dwerrelt”.

pag. 48: 't Hart leeft in pijnen, *wen* 't niet wordt gespijsd.

*) Dit sonnet is geciteerd in het hoofdstuk: „De Dichteres”.

- pag. 49: *wen* eind'loos 'geve' in zachtmoedig geduld . . .
Dit archaïsme werd ook door Kloos en andere Tachtigers graag gebruikt.
- pag. 70: Ik ben de liefde van de ziel; ik *laat* niet *af* van haar met deze te bekleeden.
- pag. 75: ons wenkt en wijst op de *genuchten* . . .
Kloos in „Avond”: „o, wondervreemd genucht”.
- pag. 77: Rijkheid en roem, mensch'lijke macht en eere leven door wisseling van heer *gestage*.
- pag. 88: de landen, die 'k ontvluchtte in *gestage* begeerte naar het punt tot waar ik klom.
- pag. 92: Dan leert hij kennen de sterke en *gestage* emoties . . .
Blijkbaar doet dit archaïsme dienst in rijmnood.
- pag. 82: dat zich *verberregt* voor der zonne stijgen. (terzinen)
Misschien is dit een spoor van Vondel-invloed, misschien werd om het ritme e ingevoegd.
- pag. 84: en *doen* ons haar inwendig leven *kond*.
- pag. 105: en als klokken die met machtigen schal *kondschap* van zege over het land uitdrijven.
- pag. 103: zoo gewent zich de ziel, zoo zeer verworpen, aan de haar toekomende eer *gezwinde*.
- pag. 111: door Dante's *princeljik* en machtig woord.
- pag. 117: die hen *verzelden*.
- pag. 120: wier beelden in hem, onbewuste stoeten, leefden latent lang eer hij ze *gemoette*.
- Van de verschillende „ismen” zijn de *neologismen* het meest tekenend voor de stijl van H. van der Schalk. Het abstractum vindt in de stof die zij in haar verzen behandelt, een geschikte voedingsbodem; vandaar het vormen van neologistische abstracta door middel van abstractum-achtervoegsels.
pag. 9: sprakingen.	pag. 16: verwoedheden.
kalmatie.	afzonderlijkheden.
pag. 10: sterkheid.	pag. 34: welheid.
pag. 12: 't bevriendelooze.	pag. 35: schijnbaarheden.
opheden.	wezenlijkheden.
pag. 13: aardlichtingen.	blijheden.
liefheden.	pag. 39-46: rijkheid.
pag. 14: leegheden.	pag. 44: gemengdheid.
verledenheên.	enz.

Samenkoppeling en samenstelling werken altijd concentrerend, want beogen samenpersing van meerdere woord-inhouden binnen de grenzen van één woord.

pag. 8: goud-behaarde. open-volle. levens-op.	pag. 19: nachtdiept'. pag. 20: oogestoeten. 't eens-te-zijne.
pag. 11: stemme-licht.	pag. 21: bronzen-betogaad.
pag. 12: binnen-eigen. vér-willende.	pag. 23: verwonderd-angstig.
pag. 13: hoogleven. vrouwe-gebied. lichtschepping.	pag. 24: wijd-verstaanbaar. pag. 26: eeuw-wolken. nu-grooten.
pag. 17: vervaren-brengend.	pag. 27: walmbevrijd. licht-beroofd.
pag. 18: toevallig-saamgekomen.	droom-oogen.
pag. 19: rechtlachend.	pag. 28: wolkenbestaan. enz.

Het concentrerende der nieuw-vormingen laat zich gemakkelijk demonstreren:

- pag. 8. *open-volle* nachten: de nachten, aler de ziel ontwaakte als het ware „dicht”, want niets-gevend, zijn nu open en schenken hun volheid.
- pag. 8: ik ga *levens-op*: deze koppeling suggereert een beeld: de weg naar het rijke leven loopt omhoog, en de ontwaakte ziel stijgt daarlangs gestadig.
- pag. 12: *binnen-eigen* dingen: die dingen, welke lang in ons binnenste verborgen blijven, en ons eigenlijkste wezen uitmaken.
- pag. 12: 't *bevriendelooze*: het zonder-vriendschap-zijn.
- pag. 12: *de opheden*: degenen die groter zijn dan de dichteres zelve zich weet.
- pag. 19: *rechtlachend*: in opgerichte houding en lachend.
- pag. 21: *bronzen-betogaad beeld*: een bronzen beeld van man in toga.
- pag. 31: *voorgevreesd*: van tevoren al gevreesd.
- pag. 45: *lachend-gelijke*: door zijn gelijkmatigheid blij aandoend.
- pag. 47: *vol-komende*: langzamerhand naar de volheid toegroeiend. enz.

Onder de aldus gevormde neologismen zijn er verschillende die aan „overlading” lijden; de gezonde „spanning” van het woord slaat om in „over-spanning”. (b.v. op pag. 12). Daartegenover

staan vonden, die door hun concentrerende kracht in hoge mate suggestief aandoen. (b.v. op pag. 8).

Vermeldenswaardig zijn nog de neologistische meervoudsvormingen:

pag. 11: donkers. (meervoud van „het donker”).

pag. 16: waters. (meervoud van water).

pag. 26: reën. (meervoud van rede, in de betekenis van vertoog).

Wij zijn zó vertrouwd geraakt met vele, éénmaal treffende samenstellingen en samenkoppelingen, dat de volledige begrips- en gevoelsinhoud daarvan niet meer tot ons bewustzijn doordringt. Door plaatsing van een koppelteken weet de dichteres ons de waarde van elk der samenstellende delen weer te doen beseffen. Dit middel is in hoofdzaak visueel, en kentekenend voor deze verzen, die zeker door klank en ritme op het gehoor zijn afgestemd, evenzeer echter door zinsbouw en woordvorming een ontledend zién vragen. Voorbeelden van vernieuwende woordkoppeling zijn:

pag. 8: vol-groeid.	pag. 22: mensche-oogen.
lang-verwachte.	pag. 23: in-gekeerde.
pag. 10: stroom-af.	terug-kwamen.
pag. 12: mast-toppe’.	uit-staande.
pag. 19: vrees-aanjagende.	pag. 40: lang-gewenschte.
pag. 21: voorbij-gaand.	pag. 42: zich-zelf. enz.

Het is mogelijk, dat vijftig jaar geleden deze woorden nog niet zo een gehéél waren voor het taalgevoel, als nú.

Soms ook neemt zij woorden uit hun bekend verband, en plaatst die in een nieuwe positie: De woorden zijn de dichteres als het ware vreemd geworden; zij ontdekt de erin geborgen gevoels- en betekeniswaarde opnieuw en gebruikt die op háár wijze.

pag. 20: ’t egale groen doet roem verkleinen; de gewone betekenis van „verkleinen” is „kleiner maken”, hier veranderd in „kleiner worden”.

pag. 20: Bloesems . . . verlaagd paden omzoomen; „verlaagd” betekent letterlijk: „lager gemaakt” en figuurlijk: „vernederd”. Beide betekenissen zijn hier versmolten.

pag. 44: Daarom voegt het (het hart) altijd gewil’ge lichtung . . . van bekentenissen, aan zijn vertrouwend en volkomen geven; „lichting” is „het omhoogbrengen”, b.v. van een gezonken schip. In dit verband doet het heel eigenaardig aan.

pag. 54: Dan bedroeft zich de ziel, beangst geworden omdat zij niet weet, dat dit leed is beuren; van „geld beuren” tot „leed

beuren" is een hele stap. Beuren heeft hier de pregnante betekenis van „winst maken”.

Adama van Scheltema, sprekend over de stijl van Gorter en H. Roland Holst, beweert: „hun neologismen zijn de uitdrukking van hun machteloosheid en volkomen gemis aan taalgevoel, zij moeten dienen om hun eigenlijke zwakheid te verbergen onder het plumpe lawaai of het valse geschetter van hun taal, zij staan er altijd maar zowat op los gepend, zonder overweging, zonder enige litteraire conscientie”². Dat deze uitspraak, in elk geval voor zover ze op H. Roland Holst betrekking heeft, door vooroordeel werd ingegeven, toont het onderzoek naar de neologismen bij H. van der Schalk afdoende aan. Immers, in geen bundel heeft de dichteres de taal zózeer geweld aangedaan als in de eerste, en toch is in S. en V. in T. geen neologisme te vinden, dat zonder overweging werd „neergepend”. De neologismen dienen doorgaans de concentratie en zijn daarom alléén al „door-dacht”; de lelijkste getuigen m.i. van àl te stèrk ontledend denken.

Het abstracte karakter van H. van der Schalk's stijl, reeds gebleken bij het onderzoek naar de neologismen, blijkt opnieuw uit het grote aantal *infinities* als *substantief gebruikt*. Wij treffen ze op genoeg elke bladzijde van S. en V. in T. aan. Zij werken concentrerend, want maken vaak het gebruik van langere omschrijvingen overbodig. Tekenende voorbeelden zijn:

pag. 9: Maar mijn de magistrale en als kalmatie
werkende aandacht, mijn het heusch *bejegene*
en *volge*' in willige overgang — en rijk'lijk
mijn 't straffe *tegenstribb'le*' en stugge *tegen-*
houden van 't ongewilde in serieuze statie.

pag. 15: Alle stemmen kwamen altijd van ver
en hadden als een groet in vreemde talen
't liefloos *luiden* en 't *vragen* veel *herhalen*
te groeien van voorbijgaand, blijvender.
En nog, als lang *wennen rijzen* en *dalen*
verwacht maakte . . .

pag. 18: Zoals handen, bij onverwacht *beroeren*
trillende zoeken een verhaast *heenkomen* . . .
. . . verwachtend *toevoeren*
van 't eige beeld, door vreemd beeld zich beloeren
ziend', opschrikke' angstig, droef als na mooi *droomen*.

Een heel bijzondere plaats neemt in de stijl van H. van der Schalk in het tegenwoordige deelwoord, dat wij in relatief groot aantal en in alle mogelijke functies aantreffen.

Als zelfstandig naamwoord:

pag. 12: mijne zijn gekomen in *warmenden* . . .

pag. 28: 't oog zoekt in wolken,

en in de wijzen van 't *zijnde*, de geest.

Zoo gaat de tijd, onvruchtbaar en verloren:

't *verwordende* kan evenmin vertolken

wat het zijn zal als wat het is geweest.

pag. 35: 't *vergende* der schijnbaarheden. enz.

Als bijvoeglijk naamwoord, attributief:

pag. 8: stralende oogen.

pag. 20: verlust'gende ooge-

pag. 9: wellende sprakingen.

stoeten.

zeilende schepen.

levende droom.

joelende woorden.

blijvende gestaltenis.

wapperende reepen.

pag. 21: hoogrijzend beeld.

werkende aandacht.

domineerende statie.

pag. 10: slingerende spelen.

wetend gelaat.

pag. 11: brandende kaarsen.

natie vergaande.

pag. 12: vèr-willende vogels.

voorbij-gaand leven.

pag. 13: ratelende straten.

pag. 27: walmende lichten.

pag. 14: het doodgaand be-
geven.

gapend pakhuis.

het vertrekkend be-
geven.

pag. 31: lichtend pad.

pag. 32: bevende ooren.

pag. 15: cirkelende lijnen.

pag. 34: rijkvoelend wezen.

uitgaand spreken.

pag. 35: buigende aren.

pag. 17: poginge' ontoereiken-
de.

pag. 36: levende gedachten.

vruchtdragende ge-
dachten.

pag. 19: vrees-aanjagende ge-
zicht.

pag. 38: berustigend beeld.

weldoend beeld.

pag. 40: fladderend bewegen.

enz.

Als bijvoeglijk naamwoord, predicatief:

pag. 14: 't hart was *zich optrekkend*; is *zich uitrekkend*.

pag. 35: Want van alle dinge' is hun goedheid 't wezen,
zonder welke ze niet *bestaande* waren. enz.

Als bijwoord:

- pag. 10: Sterkheid van handen kan geen nevel scheuren
en mijne hield ik *biddend* opgeheven.
- pag. 14: *Plekkend* beschenen witte heerlijkheden
van dag den morges' . . .
Maar de dingen die hem zullen behooren
houden hun oogen nog zoo *vragend* gericht.
- pag. 15: Een stem, die bij mij had gewoond altijd
maar *zwijgend* . . .
- pag. 17: wanden onzichtbare die *werend* bouwden ziele' om zich.
vervoeren-brengend rijst volle erkenenis.
- pag. 18: Zooals handen, bij onverwacht beroeren
trillende zoeken een verhaast heenkomen.
- pag. 22: Want de afstand verbreedt *tooverend* lijnen . . .
wie 't *wijkend* zoekt . . .
- pag. 26: want zij, die stralend door de eeuw-wolken breken . . .
- pag. 31: zóó dat wien langs lichtend gevaarloos pad
de baak bereikt scheen, *weenend* weinig later
riep . . .
- pag. 34: en wie 't kon vatte' in machtige synthese
zou *stralend* werke' in gedachte' en in daad.
- pag. 38: alle dinge' als *handreikend* verbonden. enz.

Als gezegde in de beknopte zin leerden wij het tegenwoordig
deelwoord reeds in het vorige hoofdstuk kennen.

Het is natuurlijk zeer wel mogelijk sommige der aangehaalde voor-
beelden op andere wijze te interpreteren en bij een andere rubriek
onder te brengen. Het tegenwoordig deelwoord is uitvoerig ge-
citeerd, om het veelvuldig voorkomen daarvan aanschouwelijk te
maken.

Frappante staaltjes van opeenhoping van tegenwoordige deel-
woorden zijn de sonnetten op pag. 14 en 21, met respectievelijk
7 en 11 tegenwoordige deelwoorden. Hier volgt het laatstgenoemde
sonnet:

HET DAGEN VAN DE BEGEERTE NAAR VRIJHEID DER ZIEL.

Gaande eens in schemering en kontemplatie
ben ik gekomen waar verbreedde straat
eerbiedig wijkt rond bronzen-betogaad
hoogrijzend beeld: *domineerende* statie

onbewogen *dragend* 't *wetend* gelaat
boven de menschen weg en geen relatie
meer *voelend* tusschen hen en zich: zij, natie
vergaande, en hij een die niet vergaat. —

Ik wilde dat ik zóó mijn ziel zag staan
in ruimte als van een groot plein omgeven
aldoor *voelend* haar heel eigen bestaan;
't *wetend* verscheiden van vergank'lijke
uitwendigheên, en 't haar *voorbij-gaand* leven
volgend met oogen, onafhank'lijke *).

H. van der Schalk gebruikt veel *aanwijzende en persoonlijke voor-naamwoorden*. Ter wille van de beknoptheid wordt herhaling van reeds genoemde dingen vermeden, en neemt het gebruik van aanduidende woorden proporties aan, die met een duidelijke manier van zeggen niet stroken. Soms plaatst de dichteres ons voor een puzzle; b.v. op pag. 82: (terzinen)

want alle erkende waarheid stolt tot macht.
Daarom zal *hij* zoo lang naar *deze* reiken (hij is de geest).
tot *zijn* beeld van *haar* stoffelijken staat
en *die*, vereenzelvigd zijn tot gelijken.

En op pag. 59:

Want liefde is de hefboom van de dingen
die ze uit verwarring voert naar 't veel-geprezen
bestaan, dat, eenmaal voor *den geest* gerezen
hem lokt tot vast en evenmatig zingen.

En nimmer vreest *hij* dat hem zal ontgaan
deze gedaante der dinge' en de wijze
waarop ze in schoonheid rondom hem staan
omdat *hij* den blik van zijn geest vertrouwt
en voelt op zelf-gevondene bewijzen
de klare wereld steunen, die hij bouwt.

Als de dichteres in het sextet spreekt van een „hij”, duidt dit voornaamwoord volgens gebruik aan, de „hem” die het laatst

*) In het cahier met jeugdverzen noteerde ik in één sonnet: lievende, voelend, keurend, vindend, wetend, vergetend.

genoemd is, hier dus „de geest”. Maar diezelfde „hij” blijkt in het sextet „de mens” te betekenen, want hij *vertrouwt de blik van zijn geest*. Dat kan „de geest” niet doen!

Het pronomen werkt concentrerend, als het de plaats van een voor-naamwoordelijk-bijwoord inneemt:

pag. 118: de leeftijd waar Dante ons van ontdekte, dat *hem* een man'lijk en gematigd wezen past. (hem i.pl.v. daaraan).

pag. 119: en aan dingen toeschreef wat schijn was en *hun* gansch ontbrak. (hun i.pl.v. daaraan).

Hier werkt het pronomen tevens personifiërend. (zie ook „Beeld-spraak”).

Wat de woordkeuze aangaat is in Verwey's cyclus Van de Liefde die Vriendschap heet, weinig opvallends te ontdekken. Een enkel, zeer gebruikelijk vreemd woord: *Mysterie* (sonn. IV- VIII-XX), *passie* (sonn. VIII). *Archaisische*, meest „dichterlijke” woorden, zijn er enkele, waarschijnlijk onder invloed van litteratuur-studie overgenomen: *azuur* (sonn. I), *overleent*, *mart*, *weedom* (sonn. II), *gruw're* (sonn. XI), enz. De *neologismen* zijn weinig revolutionair; de abstracta eronder doen aan die in S. en V. in T. denken: *eenigheid* (sonn. I, II, VII in de betekenis van eenheid); *béving* (sonn. IV), *donkerheid* (sonn. VII). Verder: *tweeling-vlammen* (sonn. V), *tranenvolle* (sonn. II).

Infinitieven als substantief gebruikt en tegenwoordige deelwoorden komen in de cyclus wel voor, maar niet meer dan normaal.

Leerde H. van der Schalk dan op het gebied van de woord-vorming van Verwey weinig of niets? Het tegendeel is waar. Hier blijkt eens te meer, dat het onderzoek van één bepaalde gedichtengroep niet alle overeenkomsten aan de dag brengt. Een onderzoek naar de vroegste poëzie van Verwey³ wees n.l. het volgende uit:

Ureemde woorden gebruikt hij zelden (dit stemt overeen met wat wij in de cyclus opmerkten), *neologismen* daarentegen veel. Merkwaardig zijn daaronder de neologistische meervouden van abstracta als: *verblijdingen*, *handenvollen*, *toeien*, *kilten*, verwant aan die, welke wij in S. en V. in T. ontdekten.

Het woordgebruik in Gorter's Kentering-sonnetten toont in verschillende opzichten overeenkomst met dat in S. en V. in T. Wij vinden er een enkel *germanisme*: 't maken alle toch eene verschijning (26e sonn.). Volgens H. Roland Holst gebruikte Gorter

weinig *archaïsmen*⁴; in de sonnetten is de archaïserende bijwoordvorming op „lijk” nogal eens gebezigd:

4e sonn.: mijn wachtend' oogen blaakren *rijkelijk*.

6e sonn. nu ben ik overal *gelijkelijk* levend. (ook bij H. van der Schalk).

11e sonn.: van een' die komt om *wakkerlijk* te spreken.

16e sonn.: de wind trekt door de boomen *rekkelijk*.

Verder het archaïsme: genuchten. (ook bij H. van der Schalk).

Van de Kentering-sonnetten kan men zeggen, dat zij grotendeels uit *neologismen* bestaan. Aan de neologistische abstracta, in het bijzonder de neologistische meervouden, zijn die van S. en V. in T. regelrecht verwant:

4e sonn.: Werend zijn de witte *onstuimigheden*
van den avond en mijn gezicht is keerend
zich naar de wand — en mijn hart is stil leerend
als oog te worden in stille *vlakheden*.

6e sonn.: De watren waren om mijn oogen snevend
van *huppelingen* . . .

8e sonn.: mijn *innensten* die wachten in begeeren

19e sonn.: Ik vlood vandaan de wereld achter deuren
en nu heb ik bloemrijke *eenzaamheden* . . .
De stemmen en de blankre ooge' en heure
koele *glasheden* . . .

23e sonn.: De zee heeft daar de groote *strakheden*
met blikken en geen enkle *zwakheden*,
golven der zee, der zeeën *vlakheden*.

25e sonn.: in hare vochtige *welgevalligheên*.

26e sonn.: de opkomende lucht heeft het gemis
aan vastheid door zijn opgaan en zijn *kwijning*.

27e sonn.: . . . Daar is de vrede
voor me, in *malingen* de bochtpanseelde
lucht . . .

Overigens vinden we er neologismen in alle mógelijke, zelfs in ónmogelijke vormen. Een sonnet diene als voorbeeld:

3e sonn.: Het *riviergras* waar zich het vee in baadt (gras als
staat stil in de *doorrijpte* zonneschijn [rivier]
verrukking-tintlende en onder mijn
zon die zich boven het land uit verlaat. (uitstort)

Hij is wit en rondom hem zonder maat
is het al wit en witter en als wijn
zo wit, *teugende* haal ik witten wijn
uit de rondcirkelende overdaad.

Achter donkre partijen is nu schauw,
de bergen lijken 't, maar het zijn de bosschen
achter de *zon-doorvlootne* velden heen;
als op een *bergstad* staat een toren flauw
van een *zeestadje* op de hoogte, bosschen
strekken zich ver als donkre *lande-reên*. (havens?)

Gesubstantiveerde infinitieven zijn ook in de Kentering-sonnetten veel gebruikt. Een sonnet als voorbeeld:

10e sonn.: De hemel is zoo vast, de volle blauwe,
alleen met wat verward liggende veeren
en haar gebogen uit elkander *keeren*,
anders is 't blauw, het diepe zalvend blauwe.

De bosschen staan heel ver in 't stille *stouwen*
en waar men in en weer zich in kan keeren,
en verdre verten liggen zonder heeren
en als verloren doelloos in het lauwe.

En mij grijpt aan begeerte om te hebben
over mijn hart komt *vloeden* en het *ebben*
trekt af — ik wend daarom mijn hoog gezicht
naar 't onbemanfeld hangend witte licht
en ga. Het speelt door mij met *sidderbeven*
ik voel me door me zelf wanheerlijk leven.

Tegenwoordige deelwoorden vinden we er in gelijke mate als in S. en V. in T. Bij Gorter komen, evenals bij H. van der Schalk, in 30 sonnetten ongeveer 100 tegenwoordige deelwoorden voor. Merkwaardig is het gebruik van de tegenwoordige deelwoorden in het 4e Kentering-sonnet, omdat de overeenkomst met het sonnet „Over het lijden dat Ongewisheid is” frappeert *). Ter illustratie van het

*) Zie het hoofdstuk: „De Zin”.

veelvuldig gebruik van tegenwoordige deelwoorden diene deze plaats:

20e sonn.: De zon en al de schaduw die er is
doen mij gevoelen uw blank glad gemis
lichte bevallige op uw beenen *staande*,
uw voeten *buigend*, in de knieën *gaande*,
op me toe *overkomend* helderheid
van een *lachende* handtoereike meid.

Dit stijl-onderzoek zou volledig zijn, als véle werken van véle Tachtigers op dezelfde verschijnselen werden onderzocht. Het heeft in zijn beperktheid slechts de bedoeling, eigenaardigheden in de stijl van H. van der Schalk naar voren te brengen, en in enkele opzichten verwantschap met de „sonnetten-stijl” van Verwey en Gorter aan te tonen.

Het spreekt vanzelf, dat ook de stijl van andere Tachtigers op die van de dichteres invloed uitoefende. In verband hiermee is opmerkenswaard, dat de stijl van den prozaïst Ary Prins wat concentratie, inzonderheid het gebruik van neologistische woordkoppelingen en tegenwoordige deelwoorden betreft, veel met die van H. van der Schalk gemeen heeft.

Noten:

- 1 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1895-'96; dl 2. pag. 158.
- 2 C. Adama van Scheltema: Grondslagen eener nieuwe Poëzie. pag. 153.
- 3 L. Krijgsman: Bundel Opstellen aangeboden aan Prof. De Vooy. pag. 245 e.v.
- 4 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 97.

DE KLANK

*„Het zachte aanschijn van mijn verzen stelt
oogen gerust op hen gericht vol strijd”.*

Wanneer wij het klankschoon in S. en V. in T. beluisteren, wordt het ons duidelijk, hoe Kloos „met een buiging” de dichteres het compliment kon maken: „Andere vrouwen mogen liever neuriën en hoger galmen: uwe stem is als statige orgelmuziek zo groots”¹.

Het zware, slepende, dat aan haar verzen het héél eigene geeft, vloeit voornamelijk voort uit het overwegend gebruik van lange klanken in rijm en assonance.

Het rijm bepaalt — ondanks het feit, dat enjambement hier dikwijls een deel van zijn kracht wegneemt — vooral de klank van het sonnet. In 30 sonnetten blijkt \pm 325 maal een lange klinker in de rijm-lettergreep aanwezig tegen \pm 100 maal een korte klinker. Soms is het rijm van een heel sonnet in één bepaalde klank gehouden, b.v. op pag. 16, 21, 26, 34, respectievelijk in e, a, e, a. Lange a en e komen in het rijm \pm 90 maal voor; lange o \pm 50 maal; ei en korte a eveneens \pm 50 maal. De andere klanken véél minder.

Assonance is het verschijnsel, dat twee of meer woorden overeenstemmen in hun — min of méér sterk — beklemtoonde klinker. Die woorden moeten zó dicht bij elkaar staan, dat de gelijkheid van klank op het gehoor een bijzondere indruk maakt.

Omdat verzen-beluisteren iets subjectiefs is, zal er een groep gevallen zijn, waarover discussie mogelijk blijft.

Wat de kwaliteit betreft, kunnen de assonances sterk uiteenlopen. In welke mate zij het gehoor boeien, hangt af van velerlei factoren: van het aantal van de op elkaar volgende gelijke klanken, van de meerdere of mindere betoning dier klanken, van het dicht-bij-elkaar of ver-van-elkaar geplaatst zijn dier klanken, van de aard van de assonerende klank zélf. Plaatsing van assonerende klanken aan begin en einde van het vers is vaak zeer imponerend. De klankenreeks wordt soms ook in de dalings-lettergreep doorgezet, waardoor de assonance versterkt wordt.

Het onderzoek naar de assonance in S. en V. in T. levert verrassende resultaten op. Deze poëzie, waarvan niemand zal beweren, dat zij zangerig of ook maar vloeiend is, wordt gedragen door rééksen assnanties, waarin, evenals in het rijm, lange klanken

overheersen. Ook hier domineren lange a en e. Sommige sonnetten zijn geheel in één klank gecomponeerd, doordat de assonance zich aansluit bij de rijmklank, b.v. op pag. 21, een sonnet dat reeds eerder werd geciteerd (zie: „Het Woord”), en waaraan de lange-a-klank plechtige gratie verleent. In de sonnetten op pag. 26 en 34 doet zich hetzelfde verschijnsel voor. (Het sonnet op pag. 26 wordt in dit hoofdstuk geciteerd).

Het polymetrische ritme brengt mee, dat onverwachte spanningspunten ontstaan, tegelijk plaatsen die in het bijzonder geschikt zijn voor assonerende klinkers. Derhalve komen die soms ver uit elkaar te liggen, b.v. aan begin en einde van een vers:

pag. 8: De volle dagen komen met bedaarde ...

De dagen liggen open als verklaarde ...

pag. 17: van poginge' ontoereikende en verstoken ...

pag. 26: Nu begeeft mij mijn hart, en de stem heeft ...

pag. 36: 't Geheim der daden die door de eeuwen staan ...

Het herhaaldelijk enjamberen der verzen draagt de assonance over meer dan één vers heen:

pag. 8: De volle dagen komen met bedaarde
stappen schrijdend, als hooge witte vrouwen
uit tooversprooken ...

pag. 39: onder vreugden, die 'k ophoopte met handen
en 't nooit de zachtheid van dat uur vergeet ...

pag. 40: van 't lang-gewenschte wat zij heeft verkregen.
En haar bevreedt, dat haar niet eens meer heugt ...

pag. 46: Zooals riviere' onafgebroken gieten
hun leve' in 't eindloos leven van de zee,
door 't geven zelf een rustig gaan genieten ...

pag. 46: ... als ze onophoud'lijk lieten
van hunne ziel ...

Alliteratie is het verschijnsel, dat twee of meer — sterk of minder sterk — beklemtoonde lettergrepen met dezelfde medeklinker(s) beginnen. Die woorden moeten zó dicht bij elkaar staan, dat de gelijkheid van klank op het gehoor een bijzondere indruk maakt. Evenals bij assonance blijft hier meermalen discussie mogelijk. Alles wat omtrent de kwaliteit van assonance werd gezegd, geldt, mutatis mutandis, ook hier.

Alliteratie is het middel om de heffingen in het vers aan te zetten, een functie van de alliteratie door Gezelle aldus omschreven: „De

stafrijmen zijn gelijk stapstenen, waarop men steunt met de stemme, latende al wat daartussen valt maar vluggelings en in 't voorbijgaande uitgesproken" 2.

De alliteratie-verschijnselen zullen dus parallel lopen met de assonance-verschijnselen; immers beide zijn in hoofdzaak van het ritme afhankelijk.

Het onderzoek naar de alliteratie in S. en V. in T. wijst uit, dat w en v, de zachtste onder de zachte consonanten, daarin sterk overwegen, dat de zachte consonanten d, z, h veel voorkomen, terwijl scherpe medeklinkers zelden in allitererende positie zijn geplaatst. Er is echter géén sonnet, waarin één consonant zo overheerst, dat het daardoor een bepaalde klank-kleur krijgt. Het vers wordt dan ook niet door de medeklinkers, maar door de klinkers gedragen.

De allitererende woorden staan soms ver uiteen:

pag. 8: me *dunk*t, als opperste van rijen *du*inen . . .

pag. 8: en zie *w*ijd *w*eg: dit is het lang-*verw*achte . . .

pag. 33: *w*ind van *m*ysterie die vanuit haar *w*aait . . .

De alliteratie loopt over meer dan één vers heen:

pag. 8: . . . bloem in *h*anden *h*ouen
ze en licht is om hun *h*oofden, *g*oud-*b*ehaarde.

pag. 22: . . . en bitter *w*eenen *w*ie 't
*w*ete', om dit zwaar en heel bepaald *v*erdriet . . .

pag. 22: *w*ie het *w*il naderen, *v*liedt het door *w*ijken,
*w*ie 't *w*ijkend zoekt, *w*ordt door het groote ledig . . .

pag. 39: en 't nooit de zachtheid van dat uur *v*ergeet —
zoo voelt de ziel haar volle rijkheid meest . . .

In verband met de alliteratie is vermeldenswaard het betrekkelijk veel voorkomen van gelijke, onbetoonde begin-syllaben:

pag. 9: . . . niet de ongestoorde
*g*ebaren die *g*lijen *g*elinde . . .

pag. 14: en de *v*erledenheên hebben *v*erloren . . .

pag. 16: telkens opdagend als een *v*erwijd *v*erschiët . . .

pag. 18: en vast *v*erbond gemaakt zonder *v*erdragen . . .

pag. 19: . . . en *g*edenk hoe 'k een *g*ewicht
hem *a*chte . . .

pag. 21: *v*ergaande, en hij een die niet *v*ergaat.

pag. 21: 't wetend *v*erscheiden van *v*ergank'lijke . . .

pag. 26: 'n *g*eloo'ge, die *g*ekniêld *g*elukkigst leeft.

pag. 29: De menschen zijn in *getwijfel* gevangen,
't *gezicht* van een god heeft de tijd gebleekt.

pag. 31: en plotseling *verraderlijk* verdwijnt...

pag. 39: Zooals wanneer, over 't *geliefd* gelaat...

Ter illustratie diene het volgende sonnet, waarin verschillende mooie alliteraties voorkomen:

pag. 22: Zooals de *bosschen* en de dorpen *schijnen*
bergland vol steden in het *ver* *verschiet*
zoo zijn *de dingen die* het hart flauw ziet,
geduchter, dan die dichter, die de kleinen.
Want de afstand verbreedt tooverend *lijnen*
van *leve' en land*, en bitter *weenen wie 't*
wete', om dit zwaar en heel bepaald *verdriet*,
van altijd *moete'*, om *waarheid's wil*, *verkleinen*.

En toch bestaan de vaste evenredig-
heden *der dingen*, en 't punt, waar komt blijken
hun zijn, bestaat, — maar niet voor mensche-oogen:
wie het wil naderen, vliedt het door *wijken*,
wie 't wijkend zoekt, wordt door het groote ledig
tusschen 't geen hij *beschouwt*, en hem, *bedrogen*.

In S. en V. in T. versterkt de klank van de verzen doorlopend de betekenis ervan: de gerekte, plechtige assonances, de zachte, gedempte alliteraties, onderstrepen het zwaarwichtige van de wijsgerige inhoud. Mej. S. A. Baelde verklaarde dan ook het zwaardere geluid van H. van der Schalk's verzen, in vergelijking met die van de Tachtigers, uit hun inhoud, waaruit spreekt een begeerte naar *waarheid* en *klaarheid*, niet naar enkel *schoonheid*³.

De brede e-klank in het sonnet, waarmee de dichteres haar geloofsbelijdenis inleidt, verleent aan haar woorden een profetische ernst en waardigheid:

WAARVAN DE VOLGENDE VERZEN ZULLEN SPREKEN.

pag. 26: Nu begeeft mij mijn hart, en *de stem beeft*
die wat het opzendt, smeden gaat tot spreken,
want zij, die stralend door de *eeuw-wolken breken*
hebben niet allen naar dit woord *geleefd*.

En van de nu-grooten is *geen* die streeft
gelijk te worde' aan 't *beeld*, dat ik hier *teeken*,
ik, wie zij goden ware' en die mij *reken*
'n geloov'ge, die geknield gelukkigst *leeft*.

Maar hunne waarheid, die 'k niet gansch kon *deelen*,
maakt' mij zóó begeerig haar zelf te aanschouwen,
dat 'k tuurde inwendig, tot ze mij *verscheen*:
haar mond stond mild, en in haar mantels vouwen
zag mijn ontrust hart warmen schuil voor *velen*,
en van haar zachtheid meld ik in mijn *reën*.

De wijde a klank in het sonnet, waarin zij haar ongestoorde vreugde uitzingt, maakt die vreugde voelbaar:

OVER DE ZEKERHEID VAN ONGESTOORDE VREUGDE.

pag. 19: Nu heeft de morgen voor goed *afgedaan*
zijn vrees-*aanjagende* stroeve gezicht,
en als een hooge *grotzaal* die met licht
blank *gemaakt* wordt, komt hij feestelijk *aan*.
En ik *sta*, rechlachend zie ik hem *gaan*
en komen en gedenk hoe 'k een gewicht
hem achtte en *klaagde* dat ik opgericht
hem niet kon *drage*' en kromp voor zijn kille *aan-*
raking en weende, dat ik weder sliep.
En hoe hij nu *geworde*' is als een vriend
die niet verschrikken kan schoon hij ook riep
en wekte in *nachtdiept*' wijl hij zoo veel *maal*
bode van vreugd was dat zijn stem verdient
te heeten *fanfare* van *zegepraal*.

Bij een poging om haar eigen dichttrant te karakteriseren, vindt de dichteres alliteraties die àlles zeggen:

pag. 9: mijn 't *straffe* tegen*stribb*'le' en *stugge* tegen-
houden van 't ongewilde in *serieuse* *statie*.

In de Tachtiger-periode was de drang naar het muzikale in de taal een van de vernieuwings-factoren: het rijm onderging een meta-

morfose en werd van een gemeenplaats tot iets verrassends; assonance en alliteratie herkregen hun rechten; van vreemde woorden en neologismen werd zonder schroom gebruik gemaakt, als die konden bijdragen tot de zangerigheid van het vers. In één woord: alle mogelijke vrijheden veroorloofde men zich als klankverrijking van het vers dit eiste.

Natuurlijk leerde H. van der Schalk ook in dit opzicht van de Tachtigers, vooral van Verwey en Gorter.

Assonances en alliteraties komen in Verwey's jeugdwerk veel voor ⁴.

In zijn cyclus Van de Liefde die Vriendschap heet, overwegen in het rijm de lange klanken niet zo sterk als in S. en V. in T. In 30 sonnetten is de verhouding van lang tot kort \pm als 300 : 125. Sonnetten geheel in één klank geschreven vallen in die reeks niet op. In Gorter's Kentering-sonnetten is de verhouding van lange en korte klinkers in het rijm \pm als 260 : 160. In een enkel sonnet domineert één klank:

Nu rieken eerst de dingen scherp en stekend
onder de donkre, ver van de afgezweefde
wolken, terwijl de boomen dáar opleefden,
wier mollige kronen in het gele weeken.

Het regent en de dagen van veel weken
die hunne blonde oogen als dichtreefden
met goud, verslappen nu in het geweeftde
ruischen en vallen van de regenbeken.

En mijn drooge hart schreeuwt,
mijn borst wordt vol en mijn adem valt
en ik ben zoo hier verlaten alleen,
als beest dat in de vrije lucht schreeuwt
ben ik nu hier, de hemel staat, de aarde dalt
in hare vochtige welgevalligheen. ⁵

Het enjamberen van de assonance en het ver uiteen liggen van assonerende klinkers valt ook in de Kentering-sonnetten op. Enkele voorbeelden zijn:

5e Kent.sonn.: De zomer is op enkele zeestroomen.

9e Kent.sonn.: De zomer is de tijd van alle rozen.

11e Kent.sonn.: zit ik niet in diamantene stilte?

- 1e Kent.sonn.: Over de wat'ren rent de welgezinde
windvlucht . . .
- 3e Kent.sonn.: Het riviergras *waar* zich het vee in *baadt*,
staat stil in de doorrijpte zonneshijn . . .
- 8e Kent.sonn.: en *hooge* woordenoten midden *breekt*
sprekend tot mij arme . . .

De voorkeur voor lange klinkers die H. van der Schalk aan de dag legt, blijkt persoonlijk te zijn.

Overigens vallen op het gebied van klankschoon, het minst tastbare element van de vormgeving, moeilijk parallellen te trekken.

Noten:

- 1 W. Kloos: Nieuwere Literatuur-Geschiedenis, III. pag. 15.
- 2 C. Adama van Scheltema: Grondslagen eener nieuwe Poëzie. pag. 131.
- 3 S. Baelde: Keur uit de gedichten van H. Roland Holst. Inleiding. pag. 12.
- 4 L. Krijgsman: Bundel Opstellen aangeboden aan Prof. de Vooy. pag. 247.
- 5 H. Gorter: De Nieuwe Gids 1891, dl. II. pag. 450

HET RITME

*Zóó, helder, als door bosschen wordt gehoord
geluid van slagen, dat gespierd en droog
zijn kloeke rythmen door de stille boort
zóó zal 'k zeggen hoe zich mijn hart bewoog . . .*

Alle draden van de vorm-geving komen tenslotte samen in het knooppunt: Ritme. In géén poëzie uit de tachtiger, negentiger jaren is het ritme zozeer alpha en omega als in die van H. van der Schalk. „Om de ontroering weer te *beleven* moet men vooral het ritme in zich over laten gaan, de machtige of tedere, verscheurde of harmonieuze klanken zich in het ritme laten uitzingen. Dan doet het er niet meer toe of er woorden zijn die eigenlijk weinig poëtische kracht hebben, of dat een hele regel soms bepaald lelijk is”¹.

Een definitie van dit eigenaardige ritme is, na grondig onderzoek, wetenschappelijk-zakelijk gegeven door Dr. G. Stuiveling: „poly-metrisch ritme, in hoofdzaak vijfvoetig jambisch, maar met zeer sterke neiging naar het vierheffingsvers en met zwakkere tendentie naar het trochaeïsche metrum”². Wat in de vorm-geving van S. en V. in T. aan eigens opvalt, is voor het belangrijkste deel te verklaren uit het ritme.

Gedicht en ritme:

Het rijm is merendeels slepend; de verhouding slepend: staand is \pm als 8 : 5. Elf sonnetten zijn geheel in slepend rijm geschreven tegen zes geheel in staand rijm*). Dat slepend rijm het veelvuldigst voorkomt, vindt zijn verklaring in verschillende oorzaken: de wijsgerige aard der sonnetten brengt mee het gebruik van vele abstracta, die met hun onbetoonde uitgangen in het rijm terecht komen; daarbij is de taal van H. van der Schalk rijk aan tegenwoordige deelwoorden, soms als rijmwoord gebruikt. Ter verheldering een voorbeeld:

pag. 14: Schemering is het doodgaand en *vertrekkend*
begeven van dingen die zijn gegleden
mee met den dag, en steunde als *vertrouwdheden*,
en ware' als scheidingen, wegen *behekkend*.
Plekkend beschenen witte *heerlijkheden*

*) Geheel staand rijm: pag. 19, 42, 53, 65, 72, 102; geheel slepend rijm: pag. 8, 9, 10, 30, 44, 66, 75, 94, 104, 106, 122.

van dag den morge', en onbevreesd zich *trekkend*
was daaraan op, 't hart dat nu is zich *rekkend*
uit wanhopig naar de vreemde *leegheden*...

Last not least voegt het slepende rijm zich gemakkelijk in het enjambement:

pag. 104: En uit de gezindheid des wijzen stijgen
zijn woorden vol inwend'ge zekerheden
met vaste buigingen uit de beneden-
landen der ziel naar wie tot luistren neigen.
Zooals menschen een nieuw aangezicht krijgen
als liefde hun hart is binnengetreden
zoo verwierf zijn stem diepe rustigheden
toen zijne ziel bekend werd met haar eige-
lijke aard.

Dit citaat bewijst, dat de dichteres wat enjambement betreft voor niets staat. Het is in S. en V. in T. schering en inslag, en het wordt in de meest gewaagde posities geplaatst.

Het hoekige ritme wordt door het slepende rijm verzacht: dat is de samenhang die tussen rijm en ritme bestaat *).

Het vrije ritme doet zich in het rijmwoord gelden; afwijkend van de wet dat de rijmende lettergreep beklemtoond moet zijn, is in S. en V. in T. menigmaal de weinig of niet betoonde sylbe als rijm gebezigd: onbetoonde sylben rijmen op elkaar, betoonde rijmen op onbetoonde. Een onderzoek naar de beklemtoning van het rijm laat zien, hoe polymetrie daarin een revolutie veroorzaakte.

pag. 12: die zoolang 't bevriendelooze léden
dat zij de monden pijnlijk tódededen...

pag. 12: oogen gespeend van uiterlijkheden...
voor de gelijken en de ópheden.

pag. 13: en niet heugnis van wijsdche aardlichtingen,
maar de onverschillige verríchtungen...

pag. 14: begeven van dingen die zijn gegléden
mee met den dag, en steunde als vertróuwdheden...

pag. 15: Alle stemmen kwamen altijd van vér...
te groeien van voorbijgaand, blíjvender.

*) Wij mogen aannemen, dat het gebruik van slepend rijm werd bevorderd door de lezing van de Divina Comedia, geheel in slepende terzinen geschreven.

pag. 15: gaat verloren: de zee is ook zoo wijd . . .
maar verraste door groote bekéndheid.

pag. 16: dat was als oop'ning van verbórgenheden
en als op waters bloemen glijden, gléden . . .

pag. 17: wónderbare onzichtbare pag. 18: tóevoeren belóeren pag. 19: gewícht ópgericht enz.

Zin en Ritme:

Elisie, d.i. het uitwerpen van onbetoonde lettergrepen, is in S. en V. in T. aan de orde van de dag: géén sonnet of het vertoont, ook op ongewone plaatsen, een apostrofe. Dit wegwerken van onbetoonde syllaben strookt met de drang naar concentratie, en heeft op het ritme deze uitwerking, dat betoonde plaatsen dichter bijeen komen te liggen. In het cahier met jeugdverzen is reeds een zeer revolutionnair gebruik gemaakt van elisie, kennelijk onder invloed van Verwey. Voorbeelden zijn: oopne' ik; als 'n groot; wand'laar; nieuwe 'orizon; voor 'n kind. Van elisie in het woord en aan het einde van het woord als een klinker volgt, zijn in elk sonnet van S. en V. in T. voorbeelden te over; het meest tekenend zijn die gevallen, waarin op de elisie een cónsonant volgt:

pag. 17: met schaamt'. — Denkstralen schieten op als spoken . . .

pag. 19: en wekte in nachtdiept' wijl hij zoo veel maal . . .

pag. 26: maakt' mij zóó begeerig haar zelf te aanschouwen . . .

pag. 38: ééns maar de liefd'-voor-al-wat-is gevonden . . . enz.

Invoeging van toonloze e ter wille van het ritme, strijdig met de concentratie, treffen wij, in de eerste 30 sonnetten althans, niet aan, dan in deze bijzondere gevallen*):

pag. 17: hun roeringen zijn wonderbare . . .

pag. 28: de vormen van het leven, die schijnen eeuwige en onveranderlijke . . .

Tussen ritme en woordschikking bestaat een nauwe samenhang. De zeer aparte woordschikking van H. van der Schalk vindt goeddeels zijn oorzaak in het ritme, of omgekeerd. Daar het ritme alles overheerst, mogen wij het eerste voor waar houden.

pag. 29: Groeiende, heb ik dat op zij gezet. **).

|| — || — || — || — ||

Het geweldige van het groeien, het moeizame tevens, wordt geaccentueerd door de omzetting aan het begin van het vers. Nor-

*) Ook in Gorter's Kentering-sonnetten: 9e sonn.: al het sterkere ligt bestaanlooze.

**) Men zie voor de methode van scanderen het hoofdstuk „Varianten”.

maliseren wij de woordorde, dan verdwijnt ook die omzetting:
Ik heb dat groeiende op zij gezet.

De buitengewone uitdrukingskracht van het vers is verdwenen.
pag. 8: ... met bedaarde

stappen schrijdend als hooge witte vrouwen ...

Prachtig illustreert de trochaeïsche aanhef het plechtige schrijden.
Normalisering van de woordorde geeft:

schrijdend met be-
daarde stappen als hooge witte vrouwen ...

Het effect van het ritme is verdwenen, het schrijden wordt er niet
meer door uitgebeeld.

pag. 21: volgend met oogen, onafhank'lijke.

Voorplaatsing van het adjectief bederft het ritme grondig:
met onafhanklijke oogen volgend.

pag. 17: en verschuiving van wanden onzichtbare ...

De anapest doet het „verschuiven” vloeiend zijn. Bij voorplaatsing
van het adjectief staat „onzichtbare” niet meer in het centrum
van onze aandacht:

en verschuiving van onzichtbare wanden.

pag. 41: Maar als homerische gezangen maken

blijder wie aller woorden zin verstaat ...

Naar het einde van het eerste vers neemt de ritmische spanning
toe, om zich te ontladen in „blijder” aan het begin van het tweede
vers.

pag. 41: ze komen ziet als een zwijgende sprake.

Gewone woordorde geeft: ze ziet komen als een zwijgende sprake.
Het statige vier-heffings-vers doet het heel wat beter.

pag. 62: dit is de weg die hiertoe mijn hart ziet.

Gewone woordorde geeft: dit is de weg, die mijn hart hiertoe ziet.
„Hiertoe” is niet langer over-betoond, staat niet meer op de voor-
grond. Het nadrukkelijke van het vers is geheel verdwenen.

pag. 87: de bloem in ons vormen helpt en ontvouwen.

Gewone woordorde geeft: de bloem in ons helpt vormen en ont-
vouwen, een jambische regel, waaruit alle spankracht is ver-
dwenen.

De markante schoonheid die het polymetrische ritme aan het vers van H. van der Schalk verleent, is door deze beschouwingen voldoende naar voren gekomen. Eén plaats wil ik nog citeren, waar polymeetrie een bijzonder mooi effect heeft. De dichteres betoogt, dat niet het missen, maar het beheersen van gemoedsaandoeningen prijzenswaardig is. Het hart van den waren wijze is een meer gelijk, dat berg van vlakke scheidt:

pag. 107: de onstuimige wat'ren die 't binnen-dringen
 herrijzen uit die klare en diepe streken
 als effene stroomen vol statigheid.
 — // — // — — // — //

De amfibrachus van het laatste vers vooràl, beeldt fascinerend het stadig en statig gaan van water.

Woord en Ritme.

Dat het ritme dikwijls de woordkeuze beïnvloed, soms bepaáld zal hebben, ligt voor de hand. Voorbeelden daarvan zijn boven, met de zin waarin zij voorkomen, voldoende te vinden. Woorden die op zichzelf beschouwd lelijk zijn: door veelvuldig gebruik afgesleten, geforceerd-gedrongen, gekunsteld-voornaam, blijken in dit bijzondere ritme bruikbaar. „Het ritme neemt dikwijls woorden mee, die in wezen niet dichtertlijk zijn, maar die door de beweging van de zin tot poëzie werden”³.

Klank en Ritme.

Klank en ritme hangen ten nauwste samen. Het „substitueren van andere maten”⁴ in een jambisch vers, stelt de mogelijkheid open om bepaalde — bij voorkeur assonerende — klanken sterk te betonen. Wanneer het gedicht bovendien polymetrisch is, d.w.z. wanneer verzen met een verschillend aantal heffingen elkaar afwisselen, worden de mogelijkheden op dit gebied practisch onbegrensd.

Inhoud en Ritme zijn onscheidbaar één. Het ritme is het kloppende hart van het vers, vanwaaruit naar alle delen levenskracht toevloeit. Een bepaald ritme leent zich tot het uitdrukken van een bepaalde inhoud. Met Dr. G. Stuiveling meen ik „dat het dissonantische polymetrische ritme, evenals de polytonale muziek, zeer geschikt, ja ontstaan en voorbestemd is om gespletenheid en tweespalt te openbaren”⁵, en dat het om die reden voor onze kultuur-periode in het algemeen, en voor H. Roland Holst in het bijzonder, de voorbestemde ritme-vorm is. Reeds in S. en V. in T.

leed zij niet alleen aan de gespletenheid van een kentering-periode: haar hart was vol hunkering naar de schone droom van de abstractie; tegelijk openbaarde zich in de neiging tot het apostelschap een dwingende dadendrang. Wanneer eindelijk haar diepste wezen, de droom, heeft overwonnen, en droom en daad vergroeid zijn in een religieus-socialistische levensopvatting, verstilt ook het ritme.

Aleer de frisse wind van Tachtig uit onze litteratuur alle muffheid wegvaagde, was hèt kenmerk van de Vaderlandse Poëzie het tik-tak-ritme. Het metrum had daarin geheel de overhand, domineerde over de zinsmelodie, zodat van dichtelijk ritme vaak geen sprake meer was.

Hoe angstvallig men zich hield aan de wetten van het metrum, bewijst een schrijven van W. W. van Lennep aan Perk, waarin hij o.m. erop wijst, dat het tegen de regels van onze prosodie indruist de woorden: de, het, een en er, in een heffing te plaatsen⁶. Metrum is zoiets als latwerk, waartegen klimrozen geleid zijn: pas als we de latten niet meer zien, omdat de rozen in dichte trossen ze verborgen houden, is het geheel schoon. Pas als het metrum door het ritme omrankt en overgroeid is, vormen zij een eenheid, die het versgevoel bevredigt. Maar ontbreekt de lattensteun gehéél, dan dreigt de rozenstruik te ontaarden in een warboel van takken. Zo kan ook het metrum niet gehéél worden gemist. De Tachtigers, met hun sterk-ontwikkeld gevoel voor schone vormen, hebben vanzelfsprekend het metrum naar de achtergrond gedrongen.

Dit werd het eerst opgemerkt en geformuleerd door Verwey, n.l. in de reeds eerder genoemde studie over het sonnet: „De richting onzer tegenwoordige ritmiek leidt er toe, dat het vijfvoetige jambenvers ook bij ons een artistieke constructie zal worden, met volkomen vrijheid in de caesuur, uit jamben, trochaeën, spondaeën, pyrrhichiën opgebouwd”⁷.

Dr. G. Stuiveling ging de ontwikkeling van het ritme in de tijd van '80 nauwkeurig na en kwam tot de conclusie, dat het metrum steeds vrijer werd behandeld: over-betoning van onbetoonde lettergrepen, onder-betoning van betoonde lettergrepen, nam hand over hand toe. Vooral de omzetting van jambe in trochae in een

overigens geheel jambisch vers, was zeer revolutionnair; van dáár naar het polymetrische gedicht, d.i. het gedicht waarin verzen voorkomen met een verschillend aantal heffingen, was een nõg groter stap. Door Gorter en Verwey bereikte het bevrijde ritme H. van der Schalk. Zij eigende het zich toe en wist het te maken tot een allerpersoonlijkst stijl-element *).

Verwey, de enige die de revolutie welke bezig was zich in het ritme te voltrekken, daarzag, de enige die zich aan vroeg-Renais-sancisten en Gouden-eeuwers schoolde door letterkundige studie, was ook degene onder de Tachtigers, die het metrum het radicaalst afbrak ⁸. De te onderzoeken cyclus, Van de Liefde die Vriendschap heet, is daarvan niet het meest overtuigende specimen.

Deze cyclus heeft doorlopend staand rijm, bij uitzondering slepend. Dit zegt echter niets, want de cyclus Van het Leven, heeft juist alleen slepend rijm ⁹. Men krijgt de indruk, dat Verwey er naar streeft, een cyclus in één rijmsoort te houden. Het enjambement is in de onderzochte cyclus zeer gematigd. In de Verzamelde Gedichten van 1889 komen echter genoeg enjambementen voor, om Verwey in dit opzicht te zien als een voorloper van H. van der Schalk. De beklemtoning van het rijmwoord vertoont de eigenaardigheden, die wij bij ons onderzoek naar het rijm van S. en V. in T. noteerden, b.v.:

sonn. I: stér sonn. II: éénigheid sonn. III: bláân
 lieflijker schréit ópenstaan

Vooraf Verwey ging H. van der Schalk voor in het uitwerpen van onbetoonde syllaben. In de onderzochte cyclus is die elisie weinig revolutionnair, maar het gedicht „Bij den Dood van J. A. Alberdingk Thijm”, getuigt van Verwey's maniakale neiging tot het elimineren van toonloze lettergrepen in een periode van zijn jeugd. Het is een volmaakt onuitspreekbaar product van zijn geëxperimenteer met de taal:

Zwart, stond dat doodsword: Thijm 's dood. 'n Moeders broer
 Had 'n dokter bij zijn moeder: — naastbij lag ze,

*) De omzetting aan het begin van het vers, karakteristiek voor het ritme van S. en V. in T., vinden wij reeds in het cahier met jeugdverzen, b.v. Volle vulkanen; Sproetige knaap. Een vierheffingsvers is o.a.:

En mijn Leven zal zijn zoete' adoratie...

Dit gedicht werd in zijn geheel geciteerd in het hoofdstuk: „De Dichteres”.

Noten:

- 1 S. Baelde: Keur uit de Gedichten van H. Roland Holst. Inl. pag. 21.
- 2 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 208.
- 3 S. Baelde: Keur uit de Gedichten van H. Roland Holst. Inl. pag. 20.
- 4 A. Verwey: De Nieuwe Gids. 1885-'86. dl. 1. pag.71.
- 5 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 210.
- 6 t.a.p. pag. 31.
- 7 A. Verwey: De Nieuwe Gids. 1885-'86. dl. 1. pag. 71.
- 8 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 226.
- 9 t.a.p. pag. 137.
- 10 A. Verwey: Verzamelde Gedichten 1889. pag. 218.

DE BEELDSPRAAK

*„Tegenovergesteld aan de retorica, die in haar
wezen de behandeling van het geijkte beeld is,
werd de poëzie voor ons de voortbrenging van het
oorspronkelijke beeld”.*

(A. Verwey: Inleiding tot de Nieuwe
Nederlandsche Dichtkunst. pag. 62).

Over de verschillende gebieden van waarneming waaruit de beeldspraak in S. en V. in T. stamt, werd reeds gehandeld in het hoofdstuk: „Schoonheid”. Rest dus: de aard van de beeldspraak na te gaan.

De beeldspraak is grotendeels aan de natuur ontleend. Deze heeft een dienende functie, wordt nergens geschilderd òm de natuur, zelfs niet in de eerste afdelingen van de bundel, die zich onderscheiden, doordat hier stèmmingen, in de latere afdelingen doorgaans stèllingen zijn verwoord.

Niet het zintuig maar de geest is oppermachtig in S. en V. in T. Nergens treffen wij aan een beschrijving van de natuur met de bedoeling, om bij den lezer een zintuigelijke voorstelling op te roepen. De impressies die zee en duinen, wind en wolken op het dichtelijk gemoed maken, stellen zich in dienst van de gedachte, de overweging, de zelfbespiegeling. De natuur is nooit het verbeelde, altijd het beeldende. Wij kunnen deze beeldspraak expressionistisch noemen in die zin, dat elke natuur-impressie aan de expressie van het innerlijk ten dienste staat.

Soms is in S. en V. in T. het *beeld gesuggereerd door een enkel woord*; dit past geheel in het kader van de concentratie, waar de dichteres met al de middelen die haar ten dienste staan, naar streeft. Bovendien stemt dit overeen met het dienende karakter van het beeld: het beoogt n.l. verheldering van de gedachte, en wordt losgelaten zodra dat doel is bereikt. Voorbeelden:

- pag. 8: en midden tusschen deze vele ga ik
met stralende oogen *levens-op* . . . (zie ook „Het Woord”).
- pag. 9: Niet mijn van *joelende* en *brood-dronken* woorden
frazig gepraal . . .
- pag. 11: en de harten die ze dragen
in 't bekennen van hun oogen, zijn *dicht*.
- pag. 54: en vreest vereenzaamd te moeten betreuren
verloren hechtheden die rond haar *dorden*.
- pag. 114: Zóó gaan de zinnen naar lijflijke rijken
en keeren weer, arm aan de goede *vracht*
van 't weten . . .

Zo heeft ook dikwijls personificatie plaats door middel van het

persoonlijk voornaamwoord; geest en hart worden doorlopend gepersonifiëerd door de voornaamwoordelijke aanduiding „hij”, liefde en ziel door „zij”.

Door het onmiddellijk overgaan naar een nieuw beeld, als het voorgaande zijn verhelderende werking heeft verricht, kan een op éénhooping van beelden ontstaan, die met alle logica spot. Een dergelijke accumulatie van beelden behoeft niet lachwekkend te zijn, als n.l. het beeld uiterst vaag blijft en we het ons niet visueel bewust worden. De sterk visueel-aangelegden zullen echter meermalen te kampen hebben met storende voorstellingen.

Verwey zegt van de beeldspraak in S. en V. in T. dat deze bevat „tegen alle zuivere verbeelding en logische gedachte-schakeling in . . . de incongruente samenstellingen van beeldbrokken; incongruënt . . . voor verbeelding zowel als redenering, maar elk van hen verheldert merkwaardig de duisternissen van het inzicht, dat ten laatste te glanzen leit”¹.

Voorbeelden van opeenstapeling van incongruente beelden zijn:

pag. 16: En toen begon een stem zacht uit te schijnen
dat was als oop'ning van verborgenheden
en als op waters bloemen glijden, gleden
de hartedingen mede zonder schrijnen
tegen die wanden, waar in verwoedheden
menschē' aan rameie', en die toch nooit verdwijnen
geheel, en sluite' in cirkelende lijnen
arme menschen, arme afzonderlijkheden.

Het stemgeluid is eerst een zacht-uitstralend licht, dan een zich openen van geheimzinnige ruimten, waar verborgen dingen wachten op ontdekking. De gevoelens van het hart deinen mee op het ritme van die stem, zoals bloemen wiegelen op water, en zij (die gevoelens) schuren niet langs de ringmuur, die elk individu omsluit en die mensen tevergeefs bestormen in het verlangen elkaar te bezitten.

pag. 17: . . . Denkstralen schieten op als spoken
beangstigend door 't onverwacht; vervaren-
brengend rijst volle erkenenis, en zeeën
ziel liggen open, sprakeloos ontbloom. *)

*) Dit sonnet is in zijn geheel geciteerd in het hoofdstuk: „Varianten”.

De plotseling-opkomende gedachten worden vergeleken met spookachtig-witte omhoog-schietende lichtflitsen. Dan doet zich de ziel aan onze verbeelding voor als een eindeloze wijdheid van beweeglijk water, waarover één windvlaag veegt . . . en alle nevelen zijn weggevaagd: „Zeeën ziel liggen open, sprakeloos ontbloomt”. De wijde gebieden van het innerlijk, die door het mensenoog kunnen weerspiegeld worden terwijl de mond zwijgt, vooral het gevoel van „naakt” te staan voor dengene, die ons diep in de ogen ziet, worden er machtig door gesuggereerd.

pag. 19: Nu heeft de morgen voor goed afgedaan
zijn vrees-aan jagende stroeve gezicht,
en als een hooge grotzaal die met licht
blank gemaakt wordt, komt hij feestelijk aan.

De morgen, gepersonifiëerd door „gezicht”, wordt plotseling een verlichte zaal, die komt aanschrijden! De visueel-aangelegde lezer is geneigd te begrijpen: „Als *in* een hooge grotzaal”, en hij ziet de dag aanschrijden door zon-verlichte wolken-grotten, blij-gestemd en feestelijk aangedaan.

Hoewel deze beeldspraak het meest voorkomt in de eerste afdelingen van de bundel, treffen wij ze ook later aan: b.v.

pag. 56: Uit de onvolmaaktheid der menschen ontstaan
de hobbelige willekeurigheden
en worden er diepe haken gesneden
in van de dagen 't mooi-gelijke gaan.

De dagelijkse strubbelingen onder de mensen worden vergeleken met oneffenheden en met „haken”, gesneden in het gaan van de dagen. Volmaakt onvoorstelbaar is deze beeldspraak, en toch, of misschien juist daarom, pakkend.

pag. 84: Woorden zijn de oogen van de gedachte
en doen ons haar inwendig leven kond;
zij ontsluiten haar aard en of er grond
bestaat diens gebrekkigheid te verachten
dan of zij deugd'lijk blijkt, te weten: rond,
dat is: in zich volkomen; zaad en krachten
bevattend om uit haar nieuwe geslachten
te doen ontstaan; tot op haars harten grond

zoo helder en doorzichtig zijnde dat
men in de diepte hare kern ziet schijnen
gelijk een kleinood in kristal gevat
en mak'lijk als langs weidsche trappen van
paleizen dalende, in haar verdwijnen
en haar fundamenten bereiken kan.

De gedachte is achtereenvolgens: rond, zaad bevattend, tot op
haars harten grond helder en doorzichtig, kristal waarin een
kleinood (de kern van de gedachte) is gevat, een paleis.

Opéénhoping van beelden en abrupte overgang van het ene beeld
in het andere brengen mee het gevaar voor valse beeldspraak,
een gevaar waaraan H. van der Schalk niet altijd wist te ont-
komen. Het is een kwestie van nuances: wanneer de snel op elkaar
volgende beelden àl te visueel worden, kan de fantasie ze niet
verwerken, wordt het beeld onmogelijk, b.v.

pag. 12: *Oogen gespeend van uiterlijkheden*
worde' ooren die haar hooren stilte neigen . . .

De uitdrukking „gespeend van uiterlijkheden” zou gevoeglijk kun-
nen worden opgevat als: „zich onthoudend van uiterlijkheden”,
wanneer niet de griezelige sprong werd gewaagd: ogen . . . worden
oren! Die ogen, gepersonifiëerd nu in het werkwoord „spenen”,
worden voor ons geestesoog inderdaad oren, met alle gevolgen
van dien. Deze verzen zijn niet te redden.

pag. 14: Plekkend beschenen witte heerlijkheden
van dag den morge', en onbevreesd zich trekkend
was daaraan op, 't hart dat nu is zich rekkend
uit wanhopig naar de vreemde leegheden
van den avond en zijn gemaskerd gezicht.

Het hart, dat eerst zich optrekt aan de witte heerlijkheden van de
dag, dan zich uitrekt naar de vreemde leegheden van de avond,
is door het nadrukkelijke van de tegenwoordige deelwoorden te
sterk gepersonifiëerd. Het „gemaskerde gezicht”, waarmede onver-
wacht de avond ons aanziet, werkt daarentegen zeer suggestief.

pag. 32: De wereld is wonderrijk aan bekoren:
'k beken, wij kunnen nooit haar hart heel weten
en zij, die gewichtig haar maten meten

en verkondigen, brenge' enkel verstoren
aan wie luistrend, voor goed stil zijn gezeten
om uit haar adem *met vreugd-bevende ooren*
te opvange' iets van, hun kostlijkst toebehooren:
haar zelve, en niet, hoe dat menschen haar heeten.

Ons esthetisch gevoel wordt door die „bevende ooren” beledigd. Het is onmogelijk hier de suggestie te ondergaan, die de dichteres klaarblijkelijk door dit beeld wilde wekken: dat een rilling van vreugde den „Aandachtige” door de leden gaat.

pag. 95: In de stemmen legt zij het overreden (zij = de goede wil)
dat al de stuursch-afgewende gezichten
even doet omzien naar de zacht-verlichte
woningen van de goede gezindheden
waar zij verwacht *ze* te zien binnentreden.

Het aanduidende „ze” noopt ons te onderzoeken, waarop dit voor-
naamwoord teruglaat, en wij ontdekken dat het vervangt „de
stuursch-afgewende gezichten”. Daardoor wordt het beeld, door
„binnentreden” opgeroepen, onmogelijk.

pag. 81: Zoo is ons leven 't loffelijkst, als wij 't
besteden om den boom te helpen klooven
die ons nog van den hof der kennis scheidt.
(terzinen).

Een boom die ons van iets scheidt, kan òf rechtop staan, en dan kunnen wij hem omhakken, of dwars over onze weg liggen, en dan kunnen wij hem dóorzagen. Van kloven kan in géén geval sprake zijn. Bovendien is hier de Bijbelse Hof van Eden, waarin groeide de Boom der Kennis, herschape in „een hof der kennis”, waarvan „een” boom ons scheidt. Voor den Bijbels-onderlegden lezer is dit een enigszins verbijsterende voorstelling. Zo gebeurt het een enkele maal, dat een beeld storend werkt. Doorgaans echter sleept de krachtige stroom van het ritme de beeld-brokken mee, en zij markeren dan de schone ongebondenheid van die stroom. In S. en V. in T. vinden wij ook *breed-uitgewerkte beelden*, vooral in de latere afdelingen, maar ook reeds in afdeling I, b.v. het sonnet op pag. 21, reeds geciteerd in het hoofdstuk: „Het Woord”.

Het beeld is in de kwatrijnen uitvoerig getekend, de toepassing volgt, gedetailleerd, in de terzinen. Mooie voorbeelden van uitgewerkte beeldspraak vinden wij vooral in de latere afdelingen van de bundel, omdat daar het beeld dient om de Waarheid uit te leggen.

pag. 94: De goede wil is vergeleken met een loods, de ziel met een schip, de begeerten met de zee, de ondeugden met het verraderlijke strand, de deugd met de veilige haven.

pag. 102: De wijze mens is als een vlootvoogd, die zich verantwoordelijk voelt voor zwak-bemande maar rijk-beladen schepen: de onvrije mensen, die in de donkere nacht, d.i. verstoken van wijsheid, het wijde water van dit leven bevaren.

pag. 110: De dood wordt verbeeld door een roofvogel, die, de kop tussen de vleugels, door onheilspellend-grauwe luchten nadert, en in steeds kleiner wordende kringen cirkelen blijft boven zijn prooi: den mens *).

pag. 117: Een groep jongelingen ging eendrachtig dezelfde weg, zolang zij zich nog niet helder bewust waren van hun eigen persoonlijkheid. Maar op een kruispunt gekomen, koos ieder hunner zich een ander pad, dat hij eenzaam betrad, droef en zwijgend. In deze vergelijking verbeeldt de dichteres het enthousiaste, maar korte samengaan van de Tachtigers, en het scheiden, toen elk zijn eigen aanleg ontdekte.

De zoals-zo vergelijking valt ook onder de breder-uitgewerkte beeldspraak. In S. en V. in T. vinden wij die herhaaldelijk, meestal zich uitstrekkend over vier verzen: pag. 18: vs. 1—5; pag. 24: vs. 5—8; pag. 37: vs. 1—5; pag. 39: vs. 1—12; pag. 41: vs. 1—5; pag. 46: vs. 1—5; pag. 68: vs. 1—9; pag. 81: vs. 10—16; pag. 85: vs. 5—9; pag. 97: vs. 5—9; pag. 102: vs. 1—4; pag. 103: vs. 5—9; pag. 120: vs. 1—5.

Vijf keer van de dertien staat deze vergelijking aan het begin van het sonnet en omvat de eerste strofe.

De beeldspraak van de Tachtigers vond stof in alles, ook in het meest alledaagse. In dit opzicht heeft H. van der Schalk weinig van hen overgenomen; Verwey waagt krasse beeldspraak uit de

*) Eenzelfde beeld bij Perk. G. Stuiveling: Perk-uitgave. Hs. K. pag. 83.

sfeer van het alledaagse: in de Verzamelde Gedichten van 1889 vinden wij veel beelden aan de wereld van het kind ontleend, b.v. breiend meisje, zeurend kind, houten pop. Gorter vergelijkt in Mei twee jonge, stralende goden, die door het hemelruim voorbijsnellen, met wielrijders *), de zee met een stad vol kermisjool, het liefelijk spreken van Mei met zoete vla.

Dergelijke noviteiten zijn in S. en V. in T. niet te vinden en zouden ook kwalijk passen in deze poëzie, waarvoor het plechtige en verhevene kenmerkend is. In de ongepubliceerde jeugdverzen vinden wij wèl zulke beeldspraak, waarschijnlijk onder invloed van Verwey. Haar liefde voor Schoonheid en Poëzie vergelijkt de dichteres in het vierde Toorop-sonnet, met die van een rode, sproetige knaap voor een schone jonkvrouw; in het tweede sonnet van die cyclus spreekt zij tot den „Kunstenaar” Toorop:

Uw woorden kwame' als zon op donkre daken
Als dames, mooi gekleed, die vriendlijk spraken
Tot 't arme bedelvollek van mijn geest.

Met een variatie op het bekende Tachtiger slagwoord zouden wij kunnen zeggen: de Tachtigers vormen het beeld òm het beeld. Zij plaatsen hun beelden met de zorg, waarmee een edelsmid robijnen, diamanten en paarden schikt tot een schoon geheel. Taal is voor hen materiaal om er iets móóis van te maken.

Zijn de Tachtigers „goudsmeden van de taal”, dan is H. van der Schalk een ijzersmid, die het metaal gloeiend maakt en buigt en hamert, tot het de vorm en sterkte heeft verkregen, nodig om van dienst te kunnen zijn. Elke kromming heeft zijn bepaald nut, en versierselen zijn zelden aangebracht. Toch is het werkstuk in zijn doelgerichtheid schoon. Bij H. van der Schalk dient het beeld de gedachte. Zij doet haar best „uit te leggen”, en grijpt daartoe, zoals ieder die iets duidelijk wil maken, naar de vergelijking. Het vredige geluk, dat den onzelfzuchtigen mens te beurt valt, beeldt zij aldus:

pag. 46: Zooals riviere' onafgebroken gieten
hun leve' in 't eindloos leven van de zee,
door 't geven zelf een rustig gaan genieten

*) In de jaren '90 werd de fiets een belangrijk transportmiddel. (Verberne: De Nederlandsche Arbeidersbeweging in de Negentiende Eeuw. pag. 15).

en 't weten dat ze eeuwige grootheid meê
behouden helpen — zóó zou 't leven vlieten
der mensche' en ongestoord wonnige vreê
hun hart bewone', als ze onophoud'lijk lieten
van hunne ziel, — als soms een enkle dee —

uitgaan de kracht die liefde is in volkomen
los-zijn van denke' aan zelf en zijn begeerten,
stuwend hun rijkheid als een breede vloed
in de rijkheid van die oneind'ge verten,
stortend aldoor met volle liefde-stroomen
in de liefde die alle stroomen voedt.

Plaatsen wij hiernaast een sonnet van Kloos:

Zooals daar ginds, aan stille blauwe lucht,
Zilveren-zacht, de half-ontloken maan
Bloeit als een vreemde bloesem zonder vrucht,
Wier bleeke bladen aan de kim vergaan,

Zóó zag ik eens, in wonder-zoet genucht,
Uw half-verhulde beeltnis voor mij staan, —
Dàn, met een zachten glimlach en een zucht,
Voor mijn verwonderde oogen ondergaan.

Ik heb u lief, als droomen in den nacht,
Die, na een eindloos heil van éénen stond,
Bij de eerste schemering voor immer vloôn:

Als morgen-rood en bleeke sterren-pracht,
Iets liefs, dat men verloor en niet meer vond,
Als alles, wat héél ver is en héél schoon.

Met wat een wellust zijn de beelden aanéengeregen tot een glanzend
snoer! De geliefde wordt vergeleken met de maan, dromen,
morgenrood, sterren-pracht. De beelden zijn sieraad, géén uitleg.
De *sterk-geconcentreerde beeldspraak* kon H. van der Schalk vooral
van Gorter afzien. In de Kentering-sonnetten vinden wij beeld-
spraak, die door middel van een minimum aan woorden, een
maximum aan effect sorteert.

Het wijd-gewelfde van de hemelkoepel wordt als volgt getekend:

10e sonn.: de hemel en haar gebogen uit elkander keeren.

14e sonn.: als de hemel wijd uitbogen. (werkw.).

17e sonn.: het welvestaan des koepelavonds.

25e sonn.: de hemel staat.

27e sonn.: bochtpanseelde lucht.

30e sonn.: nis der lucht.

Met een bijna boven-menselijk scherp waarnemings-vermogen weet Gorter in dezelfde sonnetten het wonder van een beblaaarde boom te schilderen in een enkel suggestief woord:

9e sonn.: in de *speelschaduws* waar de blad'ren *lekken*.

13e sonn.: De schoone boom die zijn geblaart *uithangt*,
met *grepen* schaduw, naar het lage land,
en *trossen overhangt* naar eene kant,
de *opbewogene* als wind ze vangt . . .
Plezierloof maken winden tot *gerilte*.

16e sonn.: waar takken door hun bladen *druipend zijn* . . .

De populieren met hun loof *beticht van zon*

25e sonn.: terwijl de boomen dáar opleefden, wier *mollige* kronen
in het gele weeken.

27e sonn.: waardoor men zien kan de schoon verlichte *ronde*
boomen bewegen als de winden *er toe komen*.

Nog herkennen we hier alleréerst den dichter wiens beginsel was: „Oporetet poetam oculis videre omnia quae scribat”², nog zijn in deze sonnetten de beelden er veelal, om een impressie over te dragen op den lezer; maar áchter die impressie schuilt, nauwelijks aantoonbaar, des te duidelijker aanvoelbaar, de expressie van 's dichters geestelijk leven. De Kentering-sonnetten zijn, op deze wijze beschouwd, een tussen-stadium tussen de impressionistische poëzie van de Tachtigers en de belijdenis-poëzie van H. van der Schalk *).

Wat de *bredere vergelijking* betreft, deze werd door de Tachtigers veel toegepast, ondanks het feit dat zij streefden naar „zuivere beeld-kunst met weglating, zoveel mogelijk, van redeneerverband”³. Kloos, Boeken, van Eeden, Diepenbrock, Gorter, hadden de klassieken bestudeerd en ontkwamen niet aan de invloed daarvan.

*) Van H. van der Schalk is ons één sonnet bekend, niet in de bundel S. en V. in T. opgenomen, dat in dit opzicht met de Kentering-sonnetten mag worden gelijk gesteld. Zie hierover het hoofdstuk: „Varianten”.

In S. en V. in T. is Homerus twee keer met name genoemd. H. van der Schalk stelt hem gelijk met Dante, als de verwezenlijker van het ideale dichterschap. Daar zij geen Grieks kende, mogen wij aannemen dat zij op Gorter's gezag Homerus als een der grootsten prees. Waarschijnlijk heeft zij Gorter de Homerische zangen in het Grieks horen voorlezen en verklaren. Voor die veronderstelling pleit de vergelijking:

pag. 41: Maar als homerische gezangen maken
blijder wie aller woorden zin verstaat,
dan wie, genietend wel van klank en maat
ze komen ziet als een zwijgende sprake,
zoo is voortreflijker in alle zaken
kennis dan gisse' . . .

De homerische vergelijking vinden wij in het 15e en 26e der Kentering-sonnetten. Verwey gebruikt die vorm van beeldspraak in Van de Liefde die Vriendschap heet, bijzonder veel.

Noten:

- 1 A. Verwey: Tweem. Tijdschr. 1895-'96. dl. 2. pag. 158.
- 2 T. Langeveld-Bakker: Herman Gorter's Dichterlijke Ontwikkeling. pag. 82.
- 3 A. Verwey: Inleiding tot de Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst. pag. 62—63.

SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN
EERSTE DRUK
VARIANTEN

*„De kunst van boekversiering is niet na '80,
maar na '90 hier weer opgekomen”.*

(A. Verwey-Proza X. pag. 115).

Over het uiterlijk van de eerste druk van S. en V. in T. is heel verschillend geoordeeld. De kroniek-schrijver van De Gids typeerde het aldus: „Die grauwe kافت, die brede bladen door rode lijnen in ongelijke vakken verdeeld, het middenste vak alleen bedrukt met dicht op elkander gedrongen regels, geven aan het boek iets kouds en stroefs”¹. Bijvanck daarentegen is erdoor geïmponeerd: „Wij mogen dit geschrift zo maar niet opnemen en neerleggen als een gewone lectuur. Neen, het wil onze heilige aandacht eisen en uren van toewijding, zoals wij die zouden geven aan een kostbaar voortbrengsel van de geest dat ons bereikt uit de afstand van verre tijden met het gezag van een grote naam”². Door het zware papier, de uitvoering in zwart en rood, de sobere vignetten, het kloeke lettertype, maakt dit boek inderdaad een indruk van voornaamheid *).

Voor een tijdgenoot-lezer sprak dit duidelijker dan voor ons, aan zeer verzorgd typografisch werk meer gewoon.

Het verbaast ons niet, dat in die tijd van vernieuwing op velerlei gebied, van samengaan tussen schilders en schrijvers, last not least van contact met de Engelse kunstwereld, ook voor het uiterlijk van het boek, tot dan toe tamelijk verwaarloosd **), onder kunstenaars hier te lande belangstelling ontstond³.

De serie bloemlezingen uit de Nederlandse klassieken, verzorgd en toegelicht door A. Verwey, is geïllustreerd door bekende tijdgenoten: Bredero door Nieuwenhuis, 1893, Hooft door Dijsselhof, 1893, Maerlant door Toorop, 1894, Onno Zwier van Haren en Bilderdijk door Lion Cachet, 1895. In 1895 werd ook de Mathilde-cyclus uitgegeven met frêle randversieringen van Nieuwenhuis. De eerste jaargang van het door Vlamingen opgerichte tijdschrift Van Nu en Straks, dat in 1893 begon te verschijnen en waaraan verschillende Noord-Nederlandse kunstenaars meewerkten, is smaakvol geïllustreerd, o.a. door R. N. Roland Holst, van de Velde,

*) De tweede druk steekt bij de eerste sober af: het papier is lichter, er zijn veel drukfouten. De derde druk is op licht papier, er zijn zeer veel drukfouten.

**) Een sprekend voorbeeld daarvan is de eerste druk van Gorter's Mei, 1889, met als versiering een pruijke ongestileerde bebloemde takken, terwijl tenminste vier verschillende lettertypen de band ontsieren.

van Rijsselberghe, Toorop, Dijsselhof, Thorn-Prikker, Jan Veth. Ook in de theorie van de boekversiering verdiepte men zich. In De Kroniek 1895-'96 vinden we een artikel: Beter Drukwerk, over een boekje, dat, zorgvuldig uitgevoerd door den kunstenaar, door den drukker nonchalant is behandeld; een artikel over een boekje in Engeland uitgegeven, handelend over de versieringskunst, speciaal de letter. In de Kroniek 1896-'97 een artikel: Vliegende Banden, over het uiterlijk van het boek. Hierin wordt Morris, de Engelse expert, genoemd.

Tot de vruchten welke de vernieuwing op typografisch gebied afwierp, behoort ook H. van der Schalk's eerste bundel. De liefde had een dichteres en een schilder samengebracht, en zo de mogelijkheid geschapen tot een ideale samenwerking.

Hoe R. N. Roland Holst zich interesseerde voor het handwerk, dat het boek tot een juweel maakt, blijkt uit zijn artikel over versieringskunst in de Kroniek van 7 Jan. 1895. Vol piëteit spreekt hij daarin van het boekdrukkers-ambacht, zoals dit werd opgevat door den Engelsman William Morris, met wien hij tijdens zijn verblijf in Londen vluchtig had kennis gemaakt⁴. Het werk van dien schilder-dichter-drukker, van origine aristocraat, van overtuiging socialist, boven alles aestheet*), bracht hem wellicht op de gedachte voor de verzenbundel van zijn verloofde houtsmeden te vervaardigen, zoals Morris dat voor zijn eigen werken placht te doen. De schilder Antoon der Kinderen, die als boekverluchter een proeve van bekwaamheid had afgelegd in een uitgave van Vondel's Gijsbrecht van Amstel, had veel invloed op het uiterlijk van S. en V. in T.: door zijn toedoen kwam zelfs een niet onbelangrijke tekstwijziging tot stand. De oorspronkelijk korte titels die hoofdstukken en verzen inleidden, werden op zijn verzoek omgewerkt tot middeleeuws-brede aankondigingen**). Al offerde de dichteres haar eigen opvatting node, en meer terwille van haar verloofde dan van de zaak⁵, toch is m.i. het geheel er nog origineler door geworden. Geeft die plechtige duiding van de inhoud niet voortreffelijk de stemming aan, waarin wij moeten gaan tot zo

*) De Nieuwe Tijd 1896-'97: een artikel over W. Morris door H. Polak. Kunst en ambacht wilde hij vereenzelvigen en voor zich persoonlijk bereikte hij dat ideaal. Om voor de gemeenschap de arbeid en de schoonheid te doen samengaan, achtte hij een socialistische maatschappij noodzakelijk.

***) De aankondigingen vóór elke Afdeling moesten dienst doen als bladvulling, die boven elk sonnet als vulling tussen twee sierlijnen.

ernstvolle wijsheid? Het is, als ligt De Imitatione Christi voor ons: *Over de vreugde der aandachtigheid — De amore solitudinis et silentii.*

Dat de vrijheid van ziel bestaat in deugdzaamheid. — Quod desideria cordis examinanda sunt, et moderanda.

Van de tweede afdeling van de bundel zijn ons de oorspronkelijke titels overgeleverd n.l. door publicatie in het Tweemaandelijksch Tijdschrift, Sept. 1894. Bij vergelijking blijkt door de uitbreiding der opschriften het aspect van de cyclus grondig veranderd.

Tweem. Tijdschrift.
Sept. 1894.

Sonnetten en Verzen in Terzinen.
Jan. 1896.

Geleiders.

In de volgende verzen heb ik uitgesproken zulke Gedachten, als geruimen tijd de *Geleiders* waren van mijn geestelijk leven en van mijn Hart.

Tot Duiding.

Waarvan de volgende verzen zullen spreken.

Voor Denken.

Over de onzekerheid van deze tijden.
Over de eeuwige verandering der dingen.
Over de rustigende vastheid die ik vond.
enz.

Voor 't Hart.

Hoe de ziel haar geluk diepste voelt bij beschouwing van wat haar lot kon wezen.
Over de bekoring van nieuw-verkregene vreugde.
Over de grootere voortreffelijkheid van beproefder geluk.
enz.

Voor de ouden.

(22e sonn.)

Over het aandoenlijke in het leven van de ouden van dagen. (S. en V. in T. pag. 47).
enz.

Naast deze min of meer onvrijwillige verandering, bracht de dichteres wijzigingen in het manuscript van S. en V. in T. — op eigen initiatief? op aanwijzing van Gorter? — aler zij de tekst als af beschouwde. Deze veronderstelling vindt zijn grond in het volgende: Wie bij de Tachtigers schoolgaat, leert zijn versvorm

zorgvuldig uitbalanceren. Wie in poëzie onmiddellijkheid en concentratie ⁶ het hoogst-bereikbare acht, moet woorden wikken, plaatsing van woorden overwegen. Hadden wij niet slechts het facsimilé ⁷ van één gedicht, maar het handschrift van S. en V. in T. in zijn geheel tot onze beschikking, veel merkwaardigs zou ongetwijfeld hieromtrent blijken; maar ook roeiende met gebrekkige riemen komen we stroomop.

Wij plaatsen naast elkaar twee verzen van het sonnet „Over het zich verkondigen van de ziel in de oogen”, volgens: I het facsimilé, II de eerste druk van dat sonnet in de Nieuwe Gids, III de herdruk daarvan in de eerste uitgave van S. en V. in T.

I Facsimilé:

vers 13: scheidē' ooge' ontdaan en zich niet onderwinden

|| ⊥ — || — | ⊥ || — || —

vers 14: wéér samenkomen en wéér dit te vinden.

⊥ || — || — | ⊥ || — || —

II Nieuwe Gids:

vers 13: scheiden ze ontdaan en zich niet onderwinden

|| — — || — | ⊥ || — || —

vers 14: samen te komen en dit weer te vinden.

|| — — || — | ⊥ || — || —

III Sonnetten en Verzen in Terzinen:

vers 13: scheiden ze ontdaan en zich niet onderwinden

|| — — || — | ⊥ || — || —

vers 14: weer samenkomen en dit weer te vinden.

— || — || — | ⊥ || — || —

Vers 13: Het ritme, geforceerd door de opeenvolgende apostrofe-woorden (I), wordt vloeiend door het wegwerken daarvan (II). De accent-kracht, eerst voor een deel opgeslorpt door „ooge'”, komt geheel vrij voor „scheiden”, wat in verband met de versinhoud logisch is. De storende *d* van „scheidē'” verdwijnt in de onbe-toonde lettergreep:

Facsimilé: schei-doo-gon-daan.

Nieuwe Gids: schei-den-zon-daan. *).

Vers 14: „Weer” is in de eerste lezing beide malen tegen het metrum in beklemtoond. Het tweede „weer” is door plaatsing vóór „dit” beslist een zelfstandig woord, niet een deel van het werk-

*) Ik scandeer volgens de methode door Dr. G. Stuiveling in *Versbouw en Ritme toegepast*: || = Metrisch beklemtoond.

— = Metrisch niet beklemtoond.

⊥ = Tegen het metrum in beklemtoond.

| = Tegen het metrum in niet beklemtoond.

woord „weervinden”, en brengt daardoor de gedachte „opnieuw” naar voren. (I).

In de tweede lezing wordt het gedrongen vers tot een alledaags zinnetje met twee maal „te”, een woordje dat H. van der Schalk vermijdt, als de concentratie schadend. Het eerste „weer” vervalt, het tweede komt op een betoonde plaats in de jambe, heeft niet meer dan normale nadruk; het staat bovendien achter „dit”. verliest zodoende zijn zelfstandigheid, en wordt een deel van het werkwoord „weervinden”; de gedachte „vinden” wint daardoor aan kracht. (II).

De definitieve tekst geeft twee maal „weer”: het eerste neemt dezelfde positie in als in lezing I, met dit verschil, dat de dichteres er geen accent op plaatst; het kan dus gevoeglijk lichtbetoonnd worden gelezen; „samenkomen” staat nu in het centrum van onze aandacht. Het tweede „weer” is in alle opzichten evenzo betoonnd als in lezing II.

Dit proces van vormverandering verloopt geheel in overeenstemming met de versinhoud: Tenslotte zijn, in en dóór het ritme, „samenkomen” en „weervinden” in vers 14, gesteld tegenover „scheiden” in vers 13. Met zuiver gehoor voor ritme en klank, met uiterst teder taalgevoel, wordt de keuze uit verschillende mogelijkheden gedaan.

Behalve deze tekstverandering zijn er kleinere wijzigingen.

Facsimilé-tekst.

XI.

Samenkomen van oogen is gebroken
muziek: hun roeringen zijn wonderbare
en verschuiving van wanden onzichtbare
die weerend bouwden ziele' om zich. 't Gesproken

wordt dan geweten 't onbeholpen zware
van poginge' ontoereikende en verstoken
met schaamt. — Denkstralen schieten op als spoken
beangstigend door 't onverwacht. Vervaren-

brenghend rijst volle erkentenis en zeeën
ziel liggen open, sprakeloos ontbloot.

Dan, niet een lang verdragen van te groot
genot is dit, en als vermoeide' armee-ën

scheide' ooge' ontdaan en zich niet onderwinden
wéér samenkomen en wéér dit te vinden.

Febr. 9.

Nieuwe-Gids-tekst.

Samenkomen van oogen is gebroken
muziek, hun roeringen zijn wonderbare;
en verschuiving van wanden onzichtbare
die weerend bouwden ziele' om zich: 't Gesproken

wordt dan geweten 't onbeholpen zware
van poginge' ontoereikende, en verstoken
met schaamt. — Denkstralen schieten op als spoken,
beangstigend door 't onverwacht; vervaren-

brengend rijst volle erkentenis, en zeeën
ziel liggen open, sprakeloos ontbloot.

Dan, niet een lang verdragen van te groot
genot is dit, en als vermoeide armeeën
scheiden ze ontdaan en zich niet onderwinden
samen te komen en dit weer te vinden.

Tekst in S. en V. in T. 1e druk. 10e sonnet.

Samenkomen van oogen is gebroken
muziek, hun roeringen zijn wonderbare;
en verschuiving van wanden onzichtbare
die weerend bouwden ziele' om zich. — 't Gesproken
wordt dan geweten 't onbeholpen zware
van poginge' ontoereikende, en verstoken
met schaamt. — Denkstralen schieten op als spoken,
beangstigend door 't onverwacht; vervaren-

brengend rijst volle erkentenis, en zeeën
ziel liggen open, sprakeloos ontbloot.

Dan, niet een lang verdragen van te groot
genot is dit, en als vermoeide armeeën
scheiden ze ontdaan en zich niet onderwinden
weer samenkomen en dit weer te vinden.

In de Nieuwe-Gids-tekst zijn de laatste twee disticha samengevat tot één kwatrijn, waarschijnlijk omdat de keer bij het elfde vers begint en de laatste vier verzen omvat. Er zijn met overleg leestekens aangebracht, kennelijk de verstaanbaarheid van het gedicht dienend, want de interpunctie is geheel logisch, duidt zinnen en zinsdelen aan. In de eerste druk van S. en V. in T. is dit sonnet, evenals alle andere, verdeeld in een octaaf en een sextet. Wat de leestekens betreft, wijkt de eerste druk niet af van de Nieuwe-Gids-tekst.

Een vergelijking tussen de zes in de Nieuwe Gids (1893 dl. II, pag. 226 e.v.) gepubliceerde sonnetten en de eerste druk van S. en V. in T. brengt eveneens verschillen aan het licht. Geeft de Nieuwe Gids een strofen-indeling, ongeveer in overeenstemming met de keer van het sonnet, in de bundel zijn alle gedichten tot octaaf-met-sextet samengeperst binnen een gelijke rode omlijsting, die m.i. oorzaak is van die samenpersing. De interpunctie, in de Nieuwe Gids een tegemoetkoming aan het inzicht van den lezer, is in de eerste druk nagenoeg verdwenen: grammatische zin en vers vallen zelden samen; daaruit ontstaat het gevaar van vers-verbrokkeling, dat acuut wordt als de pauze die automatisch intreedt waar een nieuwe zin begint, versterkt wordt door een komma. Het weglaten van de komma's is aldus uit het enjambement te verklaren.

Nieuwe-Gids; 1e sonnet.

... en gedenk, hoe 'k een gewicht
hem achtte en klaagde, dat ik opgericht
hem niet kòn drage' ...
En hoe hij nu geworde' is als een vriend
die niet verschrikken kan, schoon hij ook riep
en wekte in nachtdiept', wjl hij zoo veel maal
bode van vreugd was, dat zijn stem verdient
te heeten fanfare van zegepraal.

S. en V. in T. 1e druk; 12e sonnet.

... en gedenk hoe 'k een gewicht
hem achtte en klaagde dat ik opgericht
hem niet kon drage' ...
En hoe hij nu geworde' is als een vriend
die niet verschrikken kan schoon hij ook riep

en wekte in nachtdiept' wjl hij zoo veel maal
bode van vreugd was dat zijn stem verdient
te heeten fanfare van zegepraal.

Nieuwe Gids; 3e sonnet.

dat is de groote lichtschepping, die giet ...

S. en V. in T. 1e druk; 6e sonnet.

dat is de groote lichtschepping die giet ...

Nieuwe Gids; 4e sonnet.

En toen begon een stem zacht uit te schijnen,
dat was als oop'ning van verborgenheden
en als op waters bloemen glijden, gleden
de hartedingen mede, zonder schrijnen
tegen die wanden, ...

S. en V. in T. 1e druk; 9e sonnet.

En toen begon een stem zacht uit te schijnen
dat was als oop'ning van verborgenheden
en als op waters bloemen glijden, gleden
de hartedingen mede zonder schrijnen
tegen die wanden ...

Behalve door komma's werd de lezer in de Nieuwe Gids wegwijis
gemaakt door accenten, koppeltekens en apostrofes:

Nieuwe Gids; 1e sonnet.

vs. 8: hem niet kon drage' ...

Nieuwe Gids; 6e sonnet.

vs. 8: voor de gelijken en de
opheden.

Nieuwe Gids; 6e sonnet.

vs. 1: binnen-eigen

vs. 8: niet-zwijgen

Nieuwe Gids.

sonn. 3 vs. 11: d'oogen

vs. 3: d'onverschillige

S. en V. in T. 1e druk; 12e sonnet.

vs. 8: hem niet kon dragen ...

S. en V. in T. 1e druk; 5e sonnet.

vs. 8: voor de gelijken en de
opheden.

S. en V. in T. 1e druk; 5e sonnet.

vs. 1: binnen eigen

vs. 8: niet zwijgen

S. en V. in T. 1e druk.

sonn. 6 vs. 11: de oogen

vs. 3: de onverschillige

sonn. 4 vs. 9: d'atmosfeer	sonn. 9 vs. 9: de atmosfeer
sonn. 6 vs. 12: d'andren	sonn. 5 vs. 12: de and'ren
vs. 9: de'eenen	vs. 9: de eenen

(e = drukfout?)

Samenvattend wat deze vergelijking ons leert, mogen wij besluiten: In de definitieve uitgave zijn strofenindeling en interpunctie, die in de Nieuwe Gids het lezen en verstaan van de tekst vergemakkelijken zo goed als verdwenen. De boekversiering eiste n.l. een voor alle sonnetten gelijk typografisch beeld, het veelvuldig enjamberen der verzen een soepele interpunctie. In de zes sonnetten werd in het bijzonder één tekstverandering aangebracht, die fijn versgevoel demonstreert.

Als wij de cyclus gepubliceerd in het Tweemaandelijksch Tijdschrift Sept. 1894, vergelijken met de eerste druk van S. en V. in T., vinden wij naast veranderingen in strofenbouw en interpunctie, in alle opzichten parallel met de reeds behandelde, enkele opmerkelijke tekstwijzigingen).*

Tweem. Tijdschr. sonn. 1. vs. 5:

En van de nu-groote is er geen die streeft.

() | () // // () () // () //

S. en V. in T. pag. 22. vs. 5:

En van de nu-grooten is geen die streeft.

() | () // // () () // () //

Door elisie van „er” als de concentratie schadend, vervalt de samen-trekking „groote is”, en komt het belangrijke „nu grooten” ritmisch ten volle tot zijn recht.

Tweem. Tijdschr. sonn. 1. vs. 12: in *haars* mantels vouwen.

S. en V. in T. pag. 22. vs. 12: in *haar* mantels vouwen.

Terecht is de scherpe genitief-s weggelaten; die bedierf iets aan het milde van de m-alliteratie.

Tweem. Tijdschr. sonn. 10. vs. 9:

hun zienkracht schoon, aan verbinde' en aan bouw.

() // () | () // () () // () () //

S. en V. in T. pag. 31. vs. 9:

hun zienkracht schoon aan verbinden en bouw.

() // () | () // () () // () () //

*) Aantal en volgorde van de sonnetten in het Tweemaandelijksch Tijdschrift stemmen geheel overeen met die van de tweede afdeling in de bundel. De volgorde van de overige sonnetten die vóór Jan. '96 gepubliceerd werden, verschilt van die in de bundel.

De herhaling van het voorzetsel „aan” in de eerste lezing schaadt de concentratie.

Tweem. Tijdschr. sonn. 12. vs. 13:

Wanneer zijn stem dan onwelluidend blijkt.

S. en V. in T. pag. 33. vs. 13:

Wanneer zijn stem soms onwelluidend blijkt.

Het vers wordt klankvoller door de s-alliteratie en de o-asonance. De inhoud wordt logischer: volgens de eerste lezing is een stem die alleen zingt doorgaans onwelluidend, volgens de tweede lezing „wel eens”.

Tweem. Tijdschr. sonn. 13. vs. 7: oogen doen angstig vragen.

S. en V. in T. pag. 34. vs. 7: oogen doen angst'ge vragen.

Het bijwoord „angstig” heeft betrekking op de wijze van vragen; het bijv. naamw. „angst'ge” op de aard van de vragen. De dichteres wil dus zeggen: in de ogen van den verenkelde spiegelt zich af de angst om angst-aanjagende vragen. De tweede lezing benadert deze betekenis het dichtst.

Tweem. Tijdschr. sonn. 22.

vs. 13: luistrend naar 'n stap, die bringer droever dingen
|| ~ ~ || ~ || ~ || ~ ||

vs. 14: hun schijnt, vreezend of hij voorbij zou gaan.
|| ~ ~ || ~ || ~ ||

S. en V. in T. pag. 43.

vs. 13. vreezend een stap die bringer droever dingen
|| ~ ~ || ~ || ~ || ~ ||

vs. 14: hun schijnt, luist'rend of hij voorbij zal gaan.
|| ~ || ~ || ~ || ~ ||

„Vrezen of” is ongewoon; „luisteren of” is normaal. De gewrongen samentrekking „naar 'n” vervalt door de omzetting van de woordorde.

Tweem. Tijdschr. sonn. 23:

vs. 11: hun armen noodige', en de abstractie wijkt.
|| ~ || ~ || ~ || ~ ||

S. en V. in T. pag. 44:

vs. 11: hun armen nood'gen, en de abstractie wijkt.
|| ~ || ~ || ~ || ~ ||

De dichteres acht een pauze na „noodige'” gewenst; de samentrekking „noodige' en” maakt dit onmogelijk. In de gewijzigde tekst komt de pauze geheel tot zijn recht.

Vergelijking van de vijf sonnetten gepubliceerd in het Tweemaandelijksch Tijdschrift. Jan. '95 met de tekst in de eerste druk van S. en V. in T., levert geen varianten op, maar wel de verrassing,

dat het tweede van de vijf sonnetten niet in de bundel is opgenomen. De reden is niet ver te zoeken: zo sterk is het geïnspireerd op Gorter's Kentering-sonnetten, dat het eigen geluid in diens stem verloren gaat.

Nu zingt de bladerzee, de volle rijpe
van zomer, zingt, zooals de blauwe, koren;
en met toe-e oogen 't enkele hooren
heb ik de waterhande' als om te grijpen.

Maar als ooge' op-gaan, gaat ze weer verloren,
die we in geluid, geluid alleen begrijpen,
en de luchthanden die geen steenen slijpen,
de bladren, ruischen weer, ruische als te voren. —

En zóó zal ziel, die weidt in wisseldingen,
verwarrend 't veel-verscheidene, bezwijken,

maar wie in 't hart der dingen binnendringen
wil, laat hij stil zijn en alle oogen sluiten,

en lette' op de verre, zwakke geluiden,
die hij dàn hoort, want dat is 't àl-gelijke.

In het octaaf de impressie:

1e kwatrijn: De wind doet het dichte zomerloof ruisen, en dit geruis heeft veel van 't koor-gezag der blauwe zee; als de dichteres de ogen sluit, en enkel luistert, is de overeenkomst in geluid zo verbijsterend, dat zij een oogenblik meent de golven te zullen voelen, die tegen het strand uiteenloopen, en gevingerde handen lijken.

2e kwatrijn: Maar wanneer zij de ogen opslaat is de zee weer weg, de zee die in geluid alleen begrepen kan worden, die vóór alles geluid is; dan is er weer, zoals tevoren, het geruis van de blaren-takken, die als handen tegen de lucht bewegen en niet, zoals de „zee-handen”, over een stenige bodem slijpen.

In het sextet de toepassing:

1e distichon: Als de ziel op de verschijningsvormen van de dingen vertrouwt, daarin wegzwijmelt, zal zij dingen die in wezen zeer van elkander verschillen, verwarren, en tenslotte geen uitweg meer weten uit de doolhof der verschijningsvormen.

2e distichon: Maar wie dóór wil dringen tot het wezen der dingen, moet „alle oogen sluiten”, alle zinnen-prikkels weren, „stil zijn”, zich op contemplatie toeleggen. (vergel. S. en V. in T. pag. 35), een sonnet met dezelfde inhoud).

3e distichon: Dan zal hij — weliswaar verre en zwakke — geluiden opvangen uit die andere wereld, de wereld van de geest; zoals iemand met gesloten ogen het gelijke ontdekt tussen blaren- en zeegeruis, zo zal de contemplatieve ontdekken „'t al gelijke”, het eeuwige en wezenlijke, dat in alle dingen is. (vergel. S. en V. in T. pag. 30, 31, 32, 33).

De overeenkomst met Gorter's Kentering-sonnetten:

De kwatrijnen zijn impressionistisch, willen visuele en auditieve gewaarwordingen bij den lezer opwekken. Zee en geboomte, die Gorter herhaaldelijk aanleiding geven tot impressionistische beschrijvingen, brengen ook hiér de impressie teweeg. Achter het zintuigelijke schuilt gevoel van één-zijn met de dingen, hier in de disticha duidelijk uitgewerkt, bij Gorter meestal vaag aangeduid *). Enkele verzen wekken regelrecht associatie met verzen uit Gorter's Kentering-sonnetten:

De hemel is zoo vast, *de volle blauwe*
10e K-sonn. Nu zingt de bladerzee, *de volle rijpe*

Heb ik de waterhande' *als om te grijpen*
11e K-sonn. Stilte is mij *om de armen in te steken*

Voor het uit-één-lopen van de golven op het strand vinden wij in dit sonnet van H. van der Schalk een beeld, verwant aan Gorter's visie: spreekt zij van „*waterhande'*”, Gorter ziet het breken van de golven als volgt:

31e K-sonn. krallende botst, *verloopt in duizendpooten*
willende en weer moe wordende schuim.

Evenzo vinden wij verwante beelden voor beblaaarde, wind-bewogen takken: H. van der Schalk noemt ze „*luchthanden*”, Gorter zegt, dat de schone boom zijn geblaart uithangt „*met grepen schaduw*”. (13e K-sonn).

Het werken met herhaling van woorden (zingt, geluid, ruisen) heeft de dichteres ook met Gorter's wijze van zeggen in de Kentering-sonnetten gemeen.

*) Zie: „Liefde voor alles”.

Vergelijking van eerste en tweede druk van S. en U. in T. geeft de volgende varianten:

1e druk pag. 26:

en duizend losse en vage en half-verloren
noties van waarheid schoolt daar zijne leiding.

2e druk pag. 26:

en duizend losse en half-verloren
noties van waarheid schoolt daar zijne leiding.

1e druk pag. 33:

en niet zoo ver, als in een koor, kan dragen.

2e druk pag. 33:

en niet zoo ver, als een koor draagt, kan dragen.

De eerste lezing laat zich regelmatig jambisch scanderen; door de tekstwijziging ontstaat een vierheffingsvers, karakteristiek voor het metrum van H. van der Schalk. Het vers wint hierdoor aan oorspronkelijkheid, terwijl bovendien de a van „draagt” en „dragen” een brede assonance oplevert.

1e druk pag. 58:

De mensch heeft lief zooals hij ademhaalt
maar 'k reken dit als de oorzaak van zijn lijden
dat hij in 't richten van die liefde faalt.

2e druk pag. 61:

dat hij in 't richten van de liefde faalt.

Daar de dichteres voor ogen heeft: het liefhebben, den mens even eigen als het ademhalen, de liefde dus in de meest omvattende betekenis van dat woord, past hier het lidwoord beter, dan het verengende aanwijzende voornaamwoord.

1e druk pag. 122:

Wanneer de ziel alle dingen verlaat
als een koning zijn kroon om zijn gepeizen

2e druk pag. 123:

als een koning zijn kroon, om haar gepeizen,

In het eerste geval is het de koning, die zijn kroon verlaat om zijn gepeizen, en de ziel, die aan dien verstandigen koning een voorbeeld moet nemen. In het tweede geval is het de ziel, die alle dingen verlaat om haar gepeizen, zoals een koning afstand doet

van zijn kroon. Of hij dit doet al dan niet om te gaan „peizen” blijft in het midden. Het beeld is logischer geworden: niet „ziel” en „koning”, maar „aardsche dingen” en „koningskroon” komen nu in de vergelijking naar voren: de ziel moet afstand doen van iets, in het oog van de menigte begerenswaardig als een koningskroon. Door de komma’s wordt „om haar gepeizen” afgescheiden van wat voorgaat en volgt, en toegevoegd aan het eerste vers: „Wanneer de ziel alle dingen verlaat . . . om haar gepeizen . . .”

Er is een vermeldenswaardige wijziging in een opschrift:

1e druk pag. 104: Door zijn opwekking (die van den wijze) gevoelen de menschen verheugd de adel hunner natuur.

2e druk pag. 105: Door zijn opwekking gevoelen de menschen verheugd hunne natuur.

Dat de menselijke natuur adel bezit, blijkt voldoende uit de vreugde waarmee de mens zijn natuur ontdekt, en uit de tekst van het voorafgaande sonnet, dat spreekt van „’s menschen kracht en heerlijkheid”.

Grammaticale verbeteringen zijn aangebracht:

1e dr. pag. 8: en ’t bij *hun* zijn. 2e dr. pag. 8: en ’t bij *hen* zijn.

1e dr. pag. 45: ’t verharde in *hun*. 2e dr. pag. 45: ’t verharde in *hen*.

Ook de leestekens bleven niet onveranderd:

1e druk pag. 8: barmhartigheden, die géén sterv’ling ziet

2e druk pag. 8: barmhartigheden, die geen sterv’ling ziet

Het accent wordt van „géén” verschoven naar „sterv’ling”, in overeenstemming met de normale betoning van deze zegswijze.

1e druk pag. 10: maar zwijgend en nu sprak en mij verraste

2e druk pag. 10: maar zwijgend, en nu sprak en mij verraste

1e druk pag. 23: Deze tijden, met heftige gebaren

2e druk pag. 23: Deze tijden met heftige gebaren

1e druk pag. 69: zoo stuur ik mijne kracht: begeerte uit

2e druk pag. 70: zoo stuur ik mijne kracht, begeerte, uit

De verklarende dubbelpunt hoort wel bij „begeerte”, niet bij het daarop volgende. De bijstelling tussen komma’s is hier beter op zijn plaats.

Zelfs *vergelijking van tweede en derde druk* brengt tekstveranderingen aan de dag:

2e druk pag. 18:

dat wat ze vonden niets meer had uit-staande
met wat zij verwachtten vinde’ en begeerden;

3e druk pag. 23:

met wat zij dachten te vinde' en begeerden;

Het gewrongen-geconcentreerde is opgeofferd aan de verstaanbaarheid.

2e druk pag. 63:

... 'k meen het verkeerde
verstaan van de woorden, die denken hing,
om de begrippen die hij zelf formeerde;

3e druk pag. 64:

om de begrippen die het zelf formeerde;

Dikwijls personifiëert H. van der Schalk abstracta, door ze te vervangen door een mannelijk of vrouwelijk persoonlijk voornaamwoord. Dat deze wijze van aanduiden soms misplaatst is, toont de eerste lezing, dat de dichteres grenzen erkent, bewijst de tweede.

2e druk pag. 83:

daarom zal hij zoo lang naar deze reiken
tot zijn beeld van haar stoffelijken staat
en dat vereenzelvigd zijn tot gelijken.

3e druk pag. 82:

en die, vereenzelvigd zijn tot gelijken.

De geest (hij) zal zo lang naar de erkende waarheid (deze) reiken, tot het beeld, dat de geest zich naar de stoffelijke verschijnselen van die waarheid vormt, vereenzelvigd is met die erkende waarheid (die).

2e druk pag. 120:

als de grens en afmetingen der zeeën.

3e druk pag. 118:

als de grenze' en afmetingen der zeeën.

Toevoeging van de onbetoonde lettergreep, die in „en” verglijdt, maakt het vers soepeler, verzacht de scherpe s tot z.

Er is een opvallende titel-verandering:

2e druk pag. 17:

Over: Hoe zwaar het is voor den mensch om erkenning te verkrijgen.

3e druk pag. 22:

Over: Hoe zwaar het is voor den mensch om waarlijk te kennen.

Het sonnet handelt niet over de moeilijkheden verbonden aan het verkrijgen van kennis, maar over die welke men moet overwinnen, als men de waarheid reeds ziet, maar niet objectief, niet waarlijk. De tweede lezing lijkt mij daarom een verbetering.

In de 3e druk zijn feilen op het gebied van woordgeslacht verbeterd,

en niet weinig interpunctie-wijzigingen aangebracht *). De Tachtigers waren niet royaal met het plaatsen van leestekens. Van hen heeft H. van der Schalk in dit opzicht geleerd, eveneens om het belangrijke van sommige begrippen door middel van een hoofdletter naar voren te brengen **).

Wat wij aan tekstwijzigingen vonden, is voldoende om te concluderen tot zorg-voor-de-vorm bij degene die ze aanbracht. Daar de versificatie van H. van der Schalk zijn bijzondere charme ontleent aan het persoonlijke ritme, was dít tot veranderen meermalen de prikkel.

Zelfs woordgeslacht en interpunctie genieten haar aandacht, al beweerde Jonckbloet: „Nergens ter wereld heb ik ooit de geslachten der woorden, de naamvallen en de scheidtekens met zo volslagen verachting behandeld gezien als bij haar”⁸. Die aanklacht is tot op zekere hoogte gegrond, maar, is onverschilligheid voor een dóód woordgeslacht, overléden naamvallen en een verouderde logische interpunctie niet verklaarbaar in de negentiger jaren? Kolléwijn pleitte voor een vereenvoudigde spelling, voor weglaten van de buigings-n; „Taal en Letteren” stond sinds 1891 op de bres voor de levende spreektaal. Geen wonder dat H. van der Schalk de hand licht met de overgeleverde dode vormen.

*) Wijzigingen in het woordgeslacht: in de 3e druk:

pag. 20: voortschrijdenden groei; pag. 99: den hoogen stand; pag. 102: den donk'ren nacht; pag. 114: diepen nacht; pag. 122: allen levensangst. enz.

Wijzigingen in de interpunctie:

2e druk.

pag. 8. glooi-ing;
 pag. 9: gezicht, —
 maar ... hun glans, en
 pag. 10: gemeenzamer
 pag. 13: zóó
 pag. 30: in elk geluk;
 pag. 52: 't schokken, en
 pag. 53: gaan;
 pag. 62: een
 pag. 66: moed: laten wij
 enz.

3e druk.

pag. 13: glooiing,
 pag. 14: gezicht.
 Maar ... hun glans en
 pag. 15: gemeenzamer,
 pag. 18: zoo
 pag. 34: in elk geluk:
 pag. 55: 't schokken en
 pag. 56: gaan:
 pag. 63: één
 pag. 67: moed. Laten wij
 enz.

***) Hoofdletters: 3e druk, pag. 74: Heelal; pag. 78: Wijsheid; pag. 113: Inzicht, Geest, Beginselen, Mystiek. enz.

Noten:

- 1 De Gids 1896 dl. III. pag. 152.
- 2 Bijvanck: De Gids 1903 dl. I. pag. 533.
- 3 H. Roland Holst: Kinderjaren en Jeugd van R. N. Roland Holst. pag. 127.
- 4 t.a.p. pag. 113.
- 5 t.a.p. pag. 128.
- 6 H. Roland Holst: Herman Gorter. pag. 8.
- 7 G. Stuiveling: Versbouw en Ritme in de Tijd van '80. pag. 204.
- 8 G. Jonckbloet: Studiën 1916. 85e dl. pag. 156.

SONNETTEN EN VERZEN IN TERZINEN
EEN BEGIN

*„Mij gaf natuur een aanleg, die niet kon
zich in vervlogene schoonheid begraven,
maar zich van haar beurde naar onze dagen,
om die schooner te maken, kon het zijn”.*

(Thomas More. pag. 54).

VORM.

Het eigene van de stijl van H. van der Schalk wordt bij benadering aangetoond door de vorm-analyse van S. en V. in T.

De eigenaardigheden, die deze aan het licht brengt, vallen veelal ook in de latere bundels op.

Het gedicht: S. en V. in T. bestaat op acht bladzijden terzinen na, uitsluitend uit sonnetten. De reeks lyrische bundels doorbladerende, treffen wij in elk daarvan, hetzij veelvuldig, hetzij een enkele maal, sonnetten aan. Alleen het lyrisch-epische Feest der Gedachtenis mist de sonnetvorm, en Tusschen Twee Werelden geeft slechts één maal een sonnet (pag. 30). In De Nieuwe Geboort zit het sonnet de dichteres nog in de pen. Ook De Vrouw in het Woud, Verzonken Grenzen, Vernieuwingen, zijn rijk aan sonnetten. Tusschen Tijd en Eeuwigheid, geeft zes sonnetten, waaraan te constateren valt, dat de sonnetvorm met veel groter vrijheid wordt gehanteerd, dan in de eerste bundel het geval is. Het rijmschema van het octaaf, dáár nagenoeg regelmatig, is hier geheel vrij, met drie, soms zelfs vier rijmklanken:

pag. 10: abab-cddc-efg-feg; pag. 18: abba-acca-def-eef; pag. 19: abab-acac-ded-fef; pag. 21: abba-cddc-efe-ffe; pag. 44: abab-cddc-ef-ef-gg; pag. 46: abba-abba-cde-efc.

Gelijk-rijm, onzuiver rijm, het samenstellen van twee woorden tot één rijmklank, een gedeelte van een woord in rijmpositie, dit alles is in de laatste bundel te vinden, zo goed als in de eerste, alleen niet in dezelfde mate: hier is n.l. niet zo'n grote behoefte aan rijmwoorden, daar het rijmschema van de verzen in Tusschen Tijd en Eeuwigheid veel vrijer is. Gelijk-rijm en gedeelte van een woord in rijmpositie komen dan ook weinig voor. Wat het samenstellen van twee woorden tot één rijmklank betreft, dit geschiedt bijna uitsluitend door middel van het voegwoord „en”, een manier, die we in S. en V. in T. slechts één maal ontmoeten. Rijmloze versregels in S. en V. in T. niet aanwezig, vinden wij in de laatste bundel wel af en toe, zelfs één maal in een sonnet (pag. 46). Zo zeker als de vorm-vrijheden in de sonnetten van H. van der Schalk het vrije vers van de jongeren hebben voorbereid, zo zeker heeft

H. Roland Holst in latere bundels de invloed van het vrije vers ondergaan.

De zin: In Tusschen Tijd en Eeuwigheid blijken de stugge beknopt-heden verdwenen, al blijft de concentratie kenmerkend voor deze stijl.

Het woord: De woordkeuze is in de laatste bundel heel wat eenvoudiger dan in S. en V. in T. Van het grote aantal vreemde woorden vinden wij slechts terug: pag. 18: essentie; pag. 49: gracielijke; pag. 50: mystieke. Het woord „sfeer”, in S. en V. in T. reeds meerdere malen gebezigd, behoudt zijn plaats: pag. 51, 60, 64. Het opvallende archaïsme „bepaereld” (pag. 67) herinnert onmiddellijk aan „dwaerelt” van S. en V. in T., en . . . aan Vondel. In beide gevallen is het rijmwoord „wereld”, evenals in Kinder-Lijk, waarin Vondel spreekt van „de werrelt die zo dwerrelt”. Zeker is hier ook rijm-dwang in het spel, want rijmwoorden op „wereld” zijn dun gezaaid.

De klank: Op het punt van assonance en alliteratie vertonen latere bundels, althans bij oppervlakkige beschouwing, geen verandering. De zware, statige klank van S. en V. in T. is in Tusschen Tijd en Eeuwigheid met de vaak religieuze vers-inhoud geworden tot psalm-gezang.

Het ritme: Datgene waardoor een gedicht ons doet weten, wie zijn schepper is, mogen wij het wezenlijke van dat gedicht noemen. Voor H. Roland Holst is dat zonder twijfel het polymetrische ritme. Men vindt in een gedicht van H. Roland Holst noodzakelijk het ritme van H. van der Schalk terug, omdat de sterke persoonlijkheid, die zich in S. en V. in T. uitte in dat ritme, blijft en groeit. Wij constateren echter in de laatste bundel een verstilling van het ritme, zoals wij een verstilling zien over de gehele lijn. Misschien is uit latere bundels aan te tonen, dat dit proces zich geleidelijk voltrok, en dat, mèt het helen van de gespletenheid in dit leven, ook de versvorm, in het bijzonder het ritme, iets van zijn verscheurdheid verloor.

De beeldspraak: De plotselinge overgang van beelden in elkaar, die kenmerkend is voor de beeldspraak in S. en V. in T., vindt Verwey terug in De Vrouw in het Woud; hij citeert:

Het machtig boek lag open op haar schoot,
een berg van weten, zwaar om te beklimmen;
maar wie het volbrengt ziet de vrijheidskimmen
lachen, een dronkenheid maakt zijn bloed rood . . .

en merkt daarbij op: „Wie kan trachten zich op de schoot van die vrouw de zwaar te beklimmen berg van weten voor te stellen waar bovenop zij die hem bestegen vrijheidskimmen zien lachen, terwijl een dronkenschap hun bloed 'rood' maakt . . . Anarchie van het beeld, onmacht van vormgeving, zijn hier de, misschien noodzakelijke, tegenzij van een onloochenbare innerlijke drift" ¹.

Dit is maar een vóórbeeld. Het verschijnsel is chronisch. In de voorzang van Vernieuwingen vinden wij de dagen in één adem vergeleken met wezens die een maagdelijk lijf bezitten, waarin wij de droom van ons hart moeten griffen; met een vale steenklomp, waarvan wij de stompe randen moeten bewerken, en door de vaalte waarvan wij een druppel hemelsblauw moeten mengen; met een zieke, die wij moeten laven met ons verlangen, en over wiens wangen wij onze adem van liefde moeten blazen; met een klompje pijn dat komt aangedreven ².

In Tusschen Tijd en Eeuwigheid is ook dit stijl-verschijnsel veel minder revolutionnair, al vinden wij daar nog termen als: een druppel vuur ³, het uitwieden van een gezwel ⁴.

Dit gebruik van beelden die niet logisch verantwoord zijn, niettemin boeiend en suggestief, heeft in de stijl van H. Roland Holst iets van het gestamel van een visionaire *).

*) Ook in latere bundels zijn enkele plaatsen aan te wijzen, waar H. Roland Holst onbewust beïnvloed werd door Verwey en Gorter.

Verwey: Verzamelde Gedichten 1889, pag. 18: Toen zij een kind was, woonde ze . . .
H. Roland Holst: De Vrouw in het Woud 1912, pag. 6: Toen zij een kind was, leefde zij . . .

Gorter: School der Poëzie II, pag. 216: of nog moest zoeken het oude getoover.
H. Roland Holst: Verworvenheden, 1927, pag. 10:

Alles dof en duister,
een wereld zonder getoover . . .
Is van den ouden luister
geen vonk meer over?

INHOUD.

Zoals in het kiemplantje de kracht en de schoonheid besloten zijn, die zich in de volwassen boom zullen ontplooiën, zo bevat S. en V. in T. als begin van een groot lyrisch oeuvre, het beginsel van vele der ideeën, waardoor dit oeuvre zich onderscheidt.

Het eerste werk van H. van der Schalk opent een reeks bundels poëzie, die vóór alles zijn „een getuigenis, brandend en plechtig, van de wisselende zekerheden, die zij vond”⁵. Haar éérste zekerheid, de overtuiging dat wijsbegeerte en mystiek de veilige haven zijn voor elke mensenziel, wordt in louter blijdschap geboren, wordt als louter geluk weggeschonken; nóg wordt haar wezen, onberoerd door het fèlle leven, niet beheerst door de gespletenheid van *hang-naar-daden en drang-naar-dromen*. In S. en V. in T. heerst de droom oppermachtig, al ziet de dichteres ook dàn reeds achter de schone gedachte de schone dáád, daarmee in overeenstemming: deugd kan zij zich niet denken zonder de daad van zelfbeheersing; de wijze toont zijn voortreffelijke geestesgesteldheid in daden, en zijn handelingen zijn overeenkomstig de hoge stand van de begeerten in zijn hart.

105

99

48-49-50

Het conflict kondigt zich aan, waar liefde voor de abstractie en daadwerkelijke mensenzelfde met elkaar om de voorrang strijden. In De Nieuwe Geboort is het acuut: de dichteres méént dan te hebben afgerekend met het „aandacht-verzonken leven”:

In schemer-uur overkomt haar te droomen
als van een vreemde van haar eersten staat,
zij denkt met liefdevol verteederd schromen
aan 't wezen dat niet meer bestaat.⁶

Maar dat wezen bestáát nog en zal blijven bestaan: zomin als zij, verzonken in het boven-zinnelijke, geheel aan de daad-gedachte ontkwam, zomin kan zij, opgeëist door de daad, van de droom volledig afstand doen. In De Vrouw in het Woud, geschreven na de — voor háár hart — diep-tragische scheuring in de socialistische partij, wanneer de daad haar niet langer in beslag neemt,

wordt zij zich de gespletenheid in haar aanleg bewust, en óók, dat het droom-verlangen uiteindelijk de kern van haar wezen uitmaakt. Het lange gedicht *Droom en Daad* is hiervan de belijdenis:

En dit was de dwaling die ons omsnoerde,
de wond waaraan ons hart verbleedde dit:
dat wij ons schaarden in hun strijdgelid
omdat hun dapp're wil ons fel ontroerde,
terwijl de schoone droom die ons vervoerde
toch bleef ons laatste en ons liefste wit.⁷

De veilige verzonkenheid in het boven-zinnelijke in S. en V. in T. verworven, wordt dan ook haar toevluchtsoord, niet alleen wanneer de teleurstellende daad haar droom van liefde schendt, maar ook als *de dood* haar berooft van wat haar het dierbaarst is. Verzonken Grenzen, ontstaan na het sterven van haar moeder, bevat een sonnetten-cyclus getiteld: *Droom en Daad*, waarin de dichteres met dit probleem tot klaarheid tracht te komen, en besluit: „De offerdaad is gelijk een droom schoon”⁸, maar tevens weet zij, dat haar hart niet, nóg niet genoeg liefde bevat, om in het offerleven droom en daad te verzoenen⁹. Zelfs in haar heftig pleidooi voor het communisme, gericht tot Friedrich Adler, in *Tusschen Twee Werelden*, verlaat het besef tot de droom geroepen te zijn haar niet:

Mijn Broeder, — gij en ik waren geboren
méér om lief te hebben dan te haten
en om te droomen dan te doen . . .¹⁰

Het mysterie van de dood is in S. en V. in T. reeds overwogen, een houding tegenover de dood bepaald. Het plotseling heengaan van haar vader en zusje moet op het dichterklijk gemoed van H. van der Schalk diepe indruk hebben gemaakt. Dat zij zich op zo jeugdige leeftijd verdiepte in wijsgerige geschriften, vindt wellicht mede dáárin zijn oorzaak. De dood schijnt in S. en V. in T. overwonnen. „Ik heb zo lang gedacht aan uwe mare: er is niets vreselijks in uw gelaat”, spreekt de dichteres tot de dood. Maar dat zij het probleem nog niet meester is, bewijzen verzen in latere bundels, waarin de doods-gedachte op de voorgrond staat, in *De Nieuwe Geboort* de cyclus: *In Schaduw van den Dood*, in

Verzonken Grenzen een gedicht: Aan den Dood en twee cycli: De Vredige Dood en De Stralende Dood. Wil de dichteres in die gedichten de normaal-menselijke huivering voor de dood overwinnen, of hééft zij die overwonnen? De laatste bundel, Tusschen Tijd en Eeuwigheid, laat ons daaromtrent niet de minste twijfel: daar staat zij tegenover de dood met de rust des gemoeds, die alleen uit volledige overgave kan voortkomen.

Ik wil u al dieper indenken, dood,
zóó dat ge in mij groeit gelijk een kind.
Zijt ge ons kind niet, als het avondrood
vervaluwt en de schemering begint?

Ik wil u indenken tot ik u ken,
zoover het levende u vermag te kennen,
tot uw blik mij vertrouwd werd door lang wennen,
tot ik eigen met u geworden ben. ¹¹

110-121

Het eeuwigheids-besef, dat uit haar beschouwingen over de dood spreekt, werd in S. en V. in T. schuchter geuit, in Verzonken Grenzen onomwonden beleden:

Gij ziet de dingen nu staan
in het licht der eeuwigheid:
gij kunt niet langer ingaan
tot den wisselglans van den tijd. ¹²

De láátste verzenbundel van H. Roland Holst bouwt een brug „tussen Tijd en Eeuwigheid”.

In S. en V. in T., hoezeer ook religieus getint, hoezeer ook Spinozistisch en Dantesk, blijft *de Gods-gedachte* op de achtergrond. Van beide leren accepteert de dichteres kernen, maar stelselmatig vermijdt zij het, den God van Spinoza of den God van Dante met name te noemen. In Verzonken Grenzen spreekt zij van het leven als van „’t worden van god in ons” ¹³, maar God is haar nog niet nabij als een Vader, want zij meent:

Uit machteloosheid is ’t geloof geboren
„alle menschen Gods kindre”; — in deze rede
konden de tragen en de zwakken vluchten . . . ¹⁴

Pas in Tusschen Tijd en Eeuwigheid beseft zij — vrucht van gestadige groei door onvermoeid zoeken — dat Gods Vaderschap over den mens de oorsprong is van alle vrede:

Te weten dat men Gods kind is geboren,
en aan het einde tot hem wederkeert . . .
Dat is nu, diep benee 't verward bewegen,
de ondergrond van vaste rust . . . ¹⁵

²⁹ *De liefde* wordt in S. en V. in T. verheven tot levenswet, en zij blijft dat in de lyriek van H. Roland Holst. In *Verzonken Grenzen* verklaart zij nog eens uitdrukkelijk:

Daarom weet ik dat zij des levens eerste
beginsel is, diepste wet van het worden,
harteklop van het eeuwige bewegen. ¹⁶

De liefde, in S. en V. in T. nog dikwijls koel-abstract, wordt in latere bundels levens-echter, menselijker, omdat achter de verzen mensen-gestalten oprijzen: de moeder ¹⁷, het kindje ¹⁸, de man ¹⁹, de vriend ²⁰, de deerne ²¹, de zwoegende ²²; omdat de gevoelens van liefde die het hart beroeren, niet als in S. en V. in T. versluierd, maar innig-eerlijk zijn uitgezegd; omdat de dichteres heeft ondervonden, dat de liefde niet louter zoetheid is, maar „de zwaarste last die het leven op menselijke schouders leggen kan” ²³. De liefde leeft in deze lyriek in velerlei vormen: van de persoonlijke sympathie tussen „mens en mens”, die „drang die enen mens trekt tot den ander” ²⁴, tot de wereld-omvattende moederlijkheid van het boven-menselijk-grote vrouwenhart, dat verzucht: „Het leed der mensheid laat mij vaak niet slapen” ²⁵, van de felste Haat-liefde die opzweept tot revolutie ²⁶, tot de mystieke Gods-liefde, welke bidt: „eer ik sterf geef me, al mocht het ook slechts éénmaal zijn, mij te zonne’ in de glans van uw aanschijn” ²⁷. En bijna altijd is die liefde apostolisch. Zowel in de korte vreugde van haar jeugdijaren als in het lange leed van lateren tijden, heeft zij getracht iets te zijn voor anderen. In S. en V. in T. zingt zij van haar blijde zekerheid, om anderen háár geluk deelachtig te maken; in *De Nieuwe Geboort* belijdt zij haar zielsverdriet, „om andren die lijden te reiken de troost der gemeenzaamheid” ²⁸; in S. en V. in T. predikt zij haar eerste evangelie met volhardende aandrang; uit latere bundels slaat ons eveneens

de gloed van het apostel-vuur tegen, nergens schroeiender dan in die krampachtige bezwering, die zij richt tot Friedrich Adler, en die zij aanvangt met de, in hun eenvoud steen-harde, tegelijk teder-ontroerende woorden: „Ik kom nog eenmaal met u worstelen om uw ziel”²⁹. Het gaat niet meer om conflicten, om partijen, het gaat enkel om de „redding”, de „zalig-making” van deze dwalende ziel.

57

De waarheden, die H. van der Schalk in S. en V. in T. ontdekt, blijven haar levenslang bij. In haar eerste bundel vermaant zij: „Laten wij . . . aan 't heden al onze kracht spenderen, om iedere dag door zorgzaamheid zo te eren dat hij één licht wordt met die hem belenden”, en deze vermaning niet om te zien, noch vooruit, maar het heden te beleven in liefde en goed-zijn, wordt dringender, gesproken door den beproefden mens. In *Vernieuwingen* klinkt het:

Hier, neem „Vandaag” in uw kloppende handen:
armzalig is hij, leelijk, vaal en grauw;
beitel voorzichtig aan zijn stompe randen,
meng door zijn vaalte een druppel hemelsblauw.³⁰

De beteugeling van de hartstochten ziet zij reeds in S. en V. in T. als de grondslag van een wijs en goed leven, en dit wordt een verworvenheid voor altijd. In haar laatste bundel is die oude wijsheid van beheersing der driften uitgesponnen tot een gouden band „tussen Tijd en Eeuwigheid”:

Maak van de driften van het lijf u vrij:
zij staan altijd gereed u te omsnoere' en
daarheen, waar ge zelf niet wilt gaan, te voeren: . . .
Ge zijt de burger van een ander rijk,
waar wetten gelden, die dit lijf niet raken . . .³¹

23

Hoezeer de innerlijke mens aan verandering onderhevig is, spreekt zij uit in S. en V. in T. met de woorden: „ied're dag neemt iets van ons zelf, gaande, met zich; brengt komende ons iets aan . . . Wel is het zwaar, zijn oude zelf te boek te stellen”. Hetzelfde thema vat zij op in *Verzonken Grenzen*, aldus:

zoo rijst ook het oude zelf
nimmermeer uit het grondloos gewelf

der oneindigheid nieuw maar waar 't staat
spat het uiteen en vergaat
en brengt mede aan zijn hand
een nieuw leven in 't levensland,
een nieuw wezen, een ander zelf. ³²

54 Het inzicht dat die geestelijke groei noodzakelijk met smart gepaard gaat, heeft zij reeds verworven in haar jeugdwerk, waar zij belijdt: „Alle groei is het smartelijk gebeuren van wat later blijkt tot blijheid te worden”. Maar pas in *De Vrouw in het Woud*, als zij gedesillusionneerd neerzit onder de Boom van Groot Verdriet, en leert spellen „de wetten van worden en groei, die heten verscheurdheid en pijn, en dat zo 't oude blad niet viel en dorde de aarde nooit lentisch-vernieuwd zou zijn” ³³, pas dan is dit weten voor haar wrange werkelijkheid. Ook in *Verzonken Grenzen*, evenals *De Vrouw in het Woud* verzen bevattend, gegroeid uit een groot leed, belijdt zij: „zonder smartelijk scheuren kan in 't zijn geen groei gebeuren” ³⁴.

Trots is de ondeugd, die het zachte en gelovige in de dichteres een leven lang belaagt, maar nooit ten onder brengt. Reeds in S. en V. in T. wordt de hoogmoed als een kwaad beleden, bestreden en overwonnen.

53 Nadat ik lang geleefd had, van mijn staat
zeker, hem prijzende op zelf-gezag,
gingen mijn oogen open, dat ik zag
mijn ziel, en haar deugd hing als aan een draad . . .
zoo had trots, ademend in mijn gelaat
de zachtheid gewond, die daarover lag.

In *Verworvenheden*, waar de dichteres na lange omzwervingen haar diepste zelf hervindt, overwint de deemoed opnieuw:

Deemoed, zij die ik van mij had geweze' in
mijn lange donkere hoovaardigheid, —
ik heb haar weer . . . ³⁵

Het Christelijke, in S. en V. in T. sporadisch aanwezig, heeft op de bundels uit haar religieus-socialistische tijd zijn stempel gedrukt. *Verworvenheden* vangt aan met het ootmoedig verzoek, gericht tot allen die in God geloven:

Gedenkt mij in uw gebeden!
Gebeden hebben kracht:
zij komen als stralen gegleden
door onze nacht.

Gebeden zijn gedachten
gedrenkt met innigheid,
gevormd in zuivere zachte
ootmoedigheid.

Hun mild-bewogene vrede
geneest de eenzame pijn; —
gedenkt mij in uw gebeden,
opdat ik geheeld moge zijn. ^{36 *})

In de latere bundels horen wij soms een bijbelse klank in haar verzen **), die tenslotte in Tusschen Tijd en Eeuwigheid domineert. Dáár heet het, als zij in zichzelf de roeping erkent tot verder-zoeken: „Ik sta al op mijn herder” ³⁷; als zij ter wille daarvan het verlangen naar éindelijke rust moet onderdrukken:

Ik zou graag willen rusten. Maar ik weet:
ik mag niet rusten eer ge spreekt: 't is goed,
ge deedt uw deel en uw dienst is ten einde.

Daarom bid ik: stort nog ééns door mijn bloed
een druppel van uw vuur, dat liefde heet,
en omgordt met haar kracht opnieuw mijn lenden. ³⁸

Als zij beseft God nog niet dan vaag te kennen: „ver van u zwerf ik, en ben toch uw kind” ³⁹. Zij houdt den mens voor, dat hij is „de burger van een ander rijk” ⁴⁰ dan dit vergankelijke, aardse, dat hij zijn bekering tot liefde-vol leven niet moet uitstellen „tot een bazuinroep door de heuveln zwelt” ⁴¹. Haar nobel verlangen naar een andere, betere en bewoonbaarder wereld, klinkt profetisch-plechtig in bijna gewijde woorden:

*) Dit gebed werd misschien mede geïnspireerd door de Roomsche-Katholieke omgeving te Zundert.

***) Een prachtig „bijbels-aandoend” gedicht is te vinden in Vernieuwingen. pag. 57.

O, voorwist in ons óók een diepste weten,
dat menscheid eens stijgt uit den kuil van pijn,
hoe zouden we ons brood met vreugde eten!
Maar hier moet alles raadsel zijn. ⁴²

Dante, de ziener die haar eerste schreden op de weg der wijsheid en op de weg der dichtkunst geleidde, blijft haar geliefde leermeester, óók als de waarheid, in S. en V. in T. voor een ogenblik bevredigend verworven, haar is ontglipt; vergezelt haar, óók als die eindeloze tocht is aangevangen door een hel van tweespalt en twijfel naar het onbereikbaar, altijd weer achter verre einders woud ⁴³, met hem beklimt zij de berg der loutering ⁴⁴. En het is de Danteske wijze uit S. en V. in T., die elke ontroering beheerst, wiens zielerust gans niet afhangt van uiterlijke dingen, die ook de dood met blijde moed aanvaardt, die wij terugvinden onder de Boom van Groot Verdriet.

Sauter zegt, dat wij Dante's leven moeten zien als „eine stufenweise Lockerung all der Bande, die ihn mit dem weltlichen Tun und Treiben und den irdischen Hoffnungen verbinden” ⁴⁵. Dit geldt voor een deel ook voor de ontwikkeling van H. van der Schalk: de lyrische bundels weerspiegelen, hoe zij steeds meer het aardse beoordeelt naar bóven-aardse normen.

Ook de *Spinozistische wijsheid*, waarvan S. en V. in T. de neerslag bevat, ging niet verloren. Van elke waarheid die de dichteres verwerft, en weer verwerpt, rest iets wezenlijks. Spinoza's eenheids-idee, de zekerheid dat alle mensen en alle dingen geborgen zijn in de al-omvattende liefde Gods, hun oorsprong en wezen, verdwijnt niet uit haar verzen. In *De Vrouw* in het Woud spreekt zij van de smart-gelouterde zielen als van degenen die het diepst doordrongen „tot het hart van het al-omvattend zijn” ⁴⁶. In *Verzonken Grenzen*, waar het probleem van de dood haar vooral bezighoudt, geeft zij in verband daarmee een samenvatting van Spinoza's leer, dat de mens met zijn ware gedachten deel heeft aan Gods denking:

Er zijn er van ons die verzekeren
dat menschenzielen zijn verstrooide vonken
van een alziel, een groote geestehaard,
dat menschlijke bewustheden zijn golven

van ééne moederzee, een albewustheid,
die vloeien uit door 't brein wanneer wij leven,
die vloeien als wij sterven weer terug
in de wereldziel, 't bekken algemeene. 47

Nog in Tusschen Tijd en Eeuwigheid vinden wij het één-worden met God verbeeld als „het saamgroeien met de kern-allergingen” 48.

32-33

Hoewel zij de ratio en de materia bij tijden aanhangt, ligt het mysterieuze en *mystieke* haar veel beter. Een rationalistische wereld-verklaring verwerpt zij in S. en V. in T. ten stelligste, voor het vaag maar fijn aanvoelen van de wonderen dezer aarde, dié haar mysterie blijven; héél haar leven staat in het teken van de worsteling met het onverklaarbare, dat zij tracht te begrijpen, te vergeten, te negeren, te verloochenen, maar dat haar nooit loslaat, en tenslotte wordt haar kostbaarste „verworvenheid”: „k ben van de waan genezen die loochent, o Leven, dat gij mysterie zijt” 49. Mèt het geloof aan het mysterie groeit in haar ziel de mystieke liefde tot wereld, mens en God; S. en V. in T. staat aan het begin van de „geduldige jaren”, waarin haar hart rijp werd voor het „geestelijk zien”.

121

De bronnen waaruit de dichteres van S. en V. in T. *schoonheid* put, blijven vloeien.

De natuur, in S. en V. in T. vertolkend de gevoelens en gedachten die haar hart in beslag nemen, blijft in alle volgende bundels symbool voor liefde en haat, blijdschap en smart, hoop en vertwijfeling. Hollands grauwe zee en gouden strand, Hollands wazige verten en grillige wolken en wijde polders, Hollands stormen en stilten, Hollands wateren en weiden, Hollands boten en vloten, nergens weet ik die zó fors en toch zó fijn-gevoeld getekend als daar.

In haar laatste bundel ziet zij met profetische blik deze wereld als een stuurloos schip, voortgejaagd over zeeën vol gevaren, naar een horizon zonder licht.

Waar gaan we heen? Naar welke donkre kimmen
drijft over afgrondige oceanen
ons schip? Avonden dalen, morgens klimmen
boven een wereld vol verwarde wanen.

Van de stilte werden we losgerukt,
den weg naar d'inkeer hebben we vergeten:

kindren gelijk, die 'n blinkend vod verrukt,
hebben w'om waan oude wijsheid versmeten.

Oude wijsheid, die van de vad'ren kwam:
geloof, dat de moeders liefdevol hoedden,
dat elk kind in zijn teere handjes nam,
betastend 't lang vertrouwde wèl te moede.

De oude waarden, menschheid zwoer ze af,
maar zonder waarden kan de mensch niet leven,
dies heeft zij valsche waarden zich verschreven
en al dit vreeslijke is daarvoor de straf.⁵⁰

Het jeugdwerk Sonnetten en Verzen in Terzinen is een begin.
Het weerspiegelt de nieuwe ideeën van de negentiger jaren, zoals
in de latere lyrische bundels gevoelens en gedachten, typerend
voor de eerste decennia van de Twintigste Eeuw, resoneren.
In Sonnetten en Verzen in Terzinen begint de dichteres haar pel-
grimstocht naar de Waarheid, zingt zij voor het eerst haar eigen
Schoonheid, opent zij haar hart voor alle Liefde, geeft zij zich-zèlf,
aanzelend en schuchter, maar geheel.
Héél het lyrisch oeuvre van H. Roland Holst is, als haar eerste
bundel, psyche-grafie. Toch zouden wij ternauwernood verzen
kunnen vinden, dieper in het wereldgebeuren verworteld, meer
op de mensheid afgestemd, dan deze. Dàt is de grootheid van deze
Vrouw en Dichteres: de ganse wereld, de ganse mensheid te be-
sluiten in één mensenhart.

Noten:

- 1 A. Verwey: Proza VIII. pag. 136-137.
- 2 Vernieuwingen. pag. 6; 7. 1e druk.
- 3 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 10. 1e druk.
- 4 t.a.p. pag. 26.
- 5 H. Marsman: De Lamp van Diogenes. pag. 17.
- 6 De Nieuwe Geboort. pag. 156. 3e druk.
- 7 De Vrouw in het Woud. pag. 115. 2e druk.
- 8 Verzonken Grenzen. pag. 96. 3e druk.
- 9 t.a.p. pag. 94.
- 10 Tusschen Twee Werelden. pag. 36. 1e druk.
- 11 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 66.
- 12 Verzonken Grenzen. pag. 69.
- 13 t.a.p. pag. 34.
- 14 t.a.p. pag. 44.
- 15 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 16, 17.
- 16 Verzonken Grenzen. pag. 7.
- 17 Opwaartsche Wegen. pag. 39. 1e druk;
Verzonken Grenzen. pag. 11, 79, enz.
- 18 Opwaartsche Wegen. pag. 66;
De Nieuwe Geboort. pag. 127, 128.
- 19 Opwaartsche Wegen. pag. 44.
- 20 t.a.p. pag. 52.
- 21 Het Feest der Gedachtenis. pag. 57. 2e druk.
- 22 t.a.p. pag. 87.
- 23 D. Coster: De Nieuwe Amsterdammer. 6 Febr. 1915.
- 24 De Vrouw in het Woud. pag. 70.
- 25 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 14.
- 26 Tusschen Twee Werelden.
- 27 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 69.
- 28 De Nieuwe Geboort. pag. 126.
- 29 Tusschen Twee Werelden. pag. 35.
- 30 Vernieuwingen. pag. 6.
- 31 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 23.
- 32 Verzonken Grenzen. pag. 59.
- 33 De Vrouw in het Woud. pag. 142.

- 34 Verzonken Grenzen. pag. 71.
- 35 Verworvenheden. pag. 25. 2e druk.
- 36 t.a.p. pag. 8.
- 37 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 9.
- 38 t.a.p. pag. 10.
- 39 t.a.p. pag. 15.
- 40 t.a.p. pag. 23.
- 41 t.a.p. pag. 24.
- 42 t.a.p. pag. 37.
- 43 De Vrouw in het Woud. pag. 41.
- 44 Tusschen Twee Werelden. pag. 65.
- 45 C. Sauter: Dantes Gastmahl. pag. 55.
- 46 De Vrouw in het Woud. pag. 141.
- 47 Verzonken Grenzen. pag. 26.
- 48 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 15.
- 49 Verworvenheden. pag. 25.
- 50 Tusschen Tijd en Eeuwigheid. pag. 12.

N.B.: Waar geen schrijver werd vermeld, is sprake van gedichtenbundels van H. Roland Holst.

24. Verzeichnis der ...
 23. ...
 22. ...
 21. ...
 20. ...
 19. ...
 18. ...
 17. ...
 16. ...
 15. ...
 14. ...
 13. ...
 12. ...
 11. ...
 10. ...
 9. ...
 8. ...
 7. ...
 6. ...
 5. ...
 4. ...
 3. ...
 2. ...
 1. ...

2. 2. Was ist ...
 ...

STELLINGEN

I.

Het jeugdwerk van H. Roland Holst-van der Schalk is, ondanks alle tegenstellingen, nauw verwant aan het werk van de Tachtigers.

II.

De bundel „Sonnetten en Verzen in Terzinen” kan voor een belangrijk deel amoureuze lyriek genoemd worden.

III.

In „Sonnetten en Verzen in Terzinen” zijn verschillende elementen aanwezig, die zich in de latere poëzie van H. Roland Holst-van der Schalk ontwikkelen.

IV.

De Kentering-sonnetten van Gorter hadden invloed op de vroege sonnetten van H. Roland Holst-van der Schalk.

V.

Hoewel Spinozistische elementen in „Sonnetten en Verzen in Terzinen” duidelijk aantoonbaar zijn, en zelfs gezegd mag worden, dat zij de Danteske invloeden in wezen overtreffen, wenste H. van der Schalk niet Spinoza, maar Dante als leermeester na te volgen.

VI.

Concentratie is het doel, waarnaar H. Roland Holst-van der Schalk

streeft, als zij de bundel „Sonnetten en Verzen in Terzinen” schrijft. Haar stijl is geheel op concentratie gericht.

VII.

Bij het doctoraal-examen Nederlands is kunst-geschiedenis, vooral voor aanstaande docenten in de Nederlandse letterkunde, een bijvak met bijzondere waarden voor de practijk.

VIII.

Stil-lezen is voor de eerste twee klassen van de Middelbare school een uitstekende stijl- en denkoefening.

IX.

De kerkelijke twisten tussen Arminianen en Gomaristen vallen voor een deel samen met de oppositie van Amsterdam tegen de politiek van Oldenbarneveldt, voornamelijk in de jaren 1609-1619.

X.

Een nauwe samenwerking tussen de docenten in de andere vakken en den docent in het Nederlands is nodig, om het Nederlands te maken tot het centrale vak op de Middelbare school; en dit behoort het te zijn.

XI.

Betwistbaar is de opvatting van Mevr. T. Langeveld, wanneer zij in haar proefschrift (pag. 15) over de stijl van Gorter's Mei het volgende beweert: „Soms is hij zelfs te vlug om op zijn zinsbouw te letten”, en als bewijs voor die bewering aanhaalt een fragment uit Mei. (pag. 26).

XII.

Anna Bijns en H. Roland Holst-van der Schalk zijn, als vrouw en als dichteres, aan elkaar verwant.

BOEKBINDERIJ
OELLERS
VALKENBURG

